

üçüncü sektör

Kooperatifçilik

ISSN 1300-1469

EKİM-KASIM-ARALIK 2002

SAYI: 138

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

Hakemli Dergi

ÜÇÜNCÜ SEKTÖR KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ HAKEM HEYETİ

Prof. Dr. Eyüp AKTEPE

Gazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Osman ALTUĞ

Marmara Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Başkanı

Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

Gazi Üniversitesi İİBF Dekanı

Prof. Dr. Haşmet BAŞAR

*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Çalışma Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi*

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Gazi Üniversitesi İİBF Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. İsmail DUYMAZ

Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. H. Ferhat ECER

Niğde Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN

Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN

*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi*

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

Gazi Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitimi Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK

*Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi*

Prof. Dr. Öznur YÜKSEL

Çankaya Üniversitesi İİBF Dekanı

Ekim- Kasım- Aralık 2002 Sayı: 138
Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda bir Yayınlanır
Fiyat: 4.800.000.-TL
Yıllık Abone: 19.200.000.-TL
Yurtdışı: 4 \$ - 5 EURO

İdare ve Yazışma Adresi:

Head Office and
Correspondence Adress:
Mithatpaşa Caddesi 38/A 06420 Kızılay - ANKARA
Tel: 0.312. 435 98 99 - 435 96 91
Fax: 0.312. 430 42 92
Web Sitesi: <http://www.koopkur.org>
e-mail: admin@koopkur.org

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Celal ER

Teknik Sorumlu
İrfan GÜNDOĞDU

YAYIN KURULU

Başkan : Dr. Selim YÜCEL
Raportör : Osman OKTAY
Üye : İrfan GÜNDOĞDU
Üye : Yavuz KOCA
Üye : Seylan ŞENKULAK
Üye : Nevzat USLUCAN

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dizgi-Baskı TEP OFSET

Ger-San Sanayi Sitesi İstanbul Yolu 13. Km. 658 Sokak No: 42 Ergazi-ANKARA
Tel: 0.312. 257 13 00

K üçüncü sektör KOOPERATİFÇİLİK

İÇİNDEKİLER

Başyazı TREN HANGİ PERONDA? Yavuz KOCA	3
EKOLOJİK ÜRÜN VE EKOLOJİK ÜRÜNLERE TÜKETİCİLERİN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA Doç. Dr. Sanem ALKİBAY • Arş.Gör. Arzu KILIÇLAR	5
TÜRK FİNANS PİYASALARI VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETİK Prof. Dr. Sudi APAK • Yrd. Doç. Dr. Fehmi YILDIZ	30
DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN MAKRO EKONOMİK HESAPLAR SİSTEMİNE KATILABİLME OLANAKLARI VE TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ	43

K üçüncü sektör KOOPERATİFÇİLİK

BAŞ YAZI

TREN HANGİ PERONDA?

Yavuz KOCA

Yaklaşık 40 yıldır Avrupa trenine binme hayali, sevinci, korkusu, kısaca düşüncesiyle yaşaya gidiyoruz. Türkiye mevcut ve şimdiye kadar olagelen duruşuyla kapıyı hiçbir zaman tam zorlamadı. Daha doğrusu kapıyı zorlamasına Avrupa tarafından müsaade edilmedi. Sadece iç popülizme yönelik zaman zaman girdik-giriyoruz söylemleri oldu o kadar. Türkiye'nin duruşu Avrupa'ya göre biraz diktir ve fotoğrafa sığmamaktadır.

Bugün onbeş, çok yakında yirmibeş ve bilahare yirmiyedi üyeli olacak Avrupa Birliği, bırakın yeni girecek oniki ülkeyi Türkiye mevcut üyelerin bile bir çoğundan daha önce Avrupa anlaşmasına göz kırpmıştı. Kaldı ki, Malta ve Kıbrıs Rum Kesimi hariç yeni üye olacaklardan 10'u 1990'lı yıllarla birlikte demokrasinin D'sini duyan, Avrupa'nın, Amerikanın ve hatta dünyanın önemli bir kısmının siyasal rakip olarak gördüğü, doğu bloku'nun mensuplarıydı. Avrupa hiçbir zaman Türkiye'ye karşı samimi olmadı. Gerçek düşüncelerini açıkça belirtmedi. Yemin ederken bile bir ayağı havadaydı. Çantasında Türkiye'yi tenkit edebilecek ve ev ödevi olacak sorular yedekleriyle birlikte hep hazır oldu.

Oysa, Türkiye dosyasında yazılı olan gerçek nedenler görünürde olanlardan çok farklıydı. Onbeş üyeli Avrupa Birliğinin toplam nüfusu 377 milyon, yüzölçümü 3.2 milyon kilometre kare, satın alma gücü 22.000 dolar, istihdamda tarımın payı % 5 ve enflasyon % 10.7'dir. Bu ortalama verilere Türkiye açısından baktığımızda, nüfus olarak Almanya'dan sonra Türkiye en büyük ülkedir ve 15'li AB'nin % 18'ini bulmaktadır. Alan (yüzölçüm) olarak AB'nin yaklaşık % 25'ine, istihdamda tarımın payı yönünden ise yedi katına tekabül etmektedir. Bu üç kriter yönünden Türkiye AB'ne birkaç numara büyük gelmektedir. Satın alma gücü ve enflasyon açısından ise, maalesef birkaç numara küçük gelmektedir. Büyüklük AB'nin arzula-

* Ziraat Yüksek Mühendisi

madığı yani küçük olmasını istediği, küçüklük te yine AB'nin görmek istemediği yani büyük olmasını istediği kriterlerdir. Nüfus AB parlamentosunda temsilin, enflasyon ve satın alma gücü ise AB kasasından çıkacak paranın göstergesidir. Buyurun düşünün. Oylamalarda kalkan Türk parmakları ile Türkiye'ye doğru uçan Euro'ları bir bütün olarak değerlendirelim.

Madalyonun diğer yüzünde ise yeni üyeler/Adaylar (adaycıklar) var. İkinci perde oyuncularını Bulgaristan ve Romanya'nın nüfus toplamı Türkiye'nin yarısından az iken, birinci perde oyuncularının (on ülke) toplam nüfusu ise hemen hemen Türkiye kadardır. Yani on ülke bu parametre açısından ancak bir Türkiye edebiliyor.

Onbeş asıl üyeden yedisi Anayasal Monarşi, birisi Federal Cumhuriyet, yedisi de Cumhuriyetle yönetilen AB, yirmiyedi sayıya resmen ulaştığında bugün verilen sözlerin aksine zorluklara gebe. Muhtemeldir ki, zorluklar eski üyelerden ziyade başta Kıbrıs Rum Kesimi olmak üzere yakın komşularımızdan gelecektir. Neo-Liberalizm, Neo-Avrupacılık gibi Neo-Milliyetçilikler de doğacak gibi görünüyor.

Türkiye ekonomik yapısı itibariyle, son onbeş yılda üç kriz, iki büyük deprem ve çok sayıda diğer doğal felaketlerle sarsılmasına rağmen mevcut adayların tamamından 3 ile 66 kat daha büyüktür. Hatta onbeş artı onikili grup içinde bile altıncı büyüklüğe sahiptir. Bunlar kimsenin umurunda değil. NGO (Non-governmental organizations)'lar vasıtasıyla oluşturulan kamuoyu, Kıbrıs'ta Denktaş'a istifa diyebiliyorsa ve bu sözler oralarda birilerince alkışlanıyorsa bugün kimsenin kahramanlık yapmasına gerek yok. Madem ki, Kahramanlıklar çok kolay unutulabiliyor. Bugün yapılanlar da unutulacak demektir. Ama hayır. Gününbirlik ve hatta hipermetrop düşünmek Türk Milletine yakışmamalıdır. Kıbrıs, toprak, millet, tarla-tapan-tırpan çok önemli değil ise sormak lazım "Fas, Akdeniz'de yerleşim olmayan bir İspanyol adacığına asker çıkarıp (12 kişi), buraya sadece kendilerinin değil İspanyanın da bayrağını diktiğinde, İspanya ve Avrupa Birliği bu durumu neden şiddetle protesto etti?" Ve bayrağı indirdiler.

Tren hangi peronda? Aslında tren, Türk Milletinin kendine güvendiği peronda. Kendisine, Milletine, Devletine ve sorumluluk bilincine dürüstlüğü peronunda. Çalışkanlığı peronunda. Çok üretip, ucuza mal edip, çok sattığı peronda. Uzun ve şerefli tarihinin sislerle kaplı peronunda. Zaten bunları başardığı takdirde AB'ne ihtiyaç kalmaz denilecektir. Hayır Türkiye her halükarda AB'nde olmalıdır. Çünkü AB illa bir yere üye olmak demek değildir. Bugün AB, insan haklarına saygı, demokrasi, kültür, medeniyet, zenginlik demek ise ve Türk milletinin de bu umdelere şimdikinden daha fazla hakkı olduğuna inanılıyorsa ki inanmalıyız, onun için AB'nde olmalıdır diyorum. Bunları başardıktan sonra fiili giriş olmayabilir de. İhtiyaç ta kalmaz belki.

Son söz: Bir gün evli evine köylü köyüne dendiğinde evsiz ve köysüz kalınabileceği unutulmamalıdır.

K üçüncü sektör KOOPERATİFÇİLİK

EKOLOJİK ÜRÜN VE EKOLOJİK ÜRÜNLERE TÜKETİCİLERİN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Doç.Dr.Sanem ALKİBAY**
Arş.Gör.Arzu KILIÇLAR***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı ekolojik ürünlere karşı tüketicinin ilgi düzeyini belirlemek ve bu ürünlere yönelik bir iç pazarın oluşum olanaklarını araştırmaktır. Söz konusu amaç çerçevesinde Ankara ilindeki Çankaya ve Altındağ ilçelerinde alışverişe çıkan 18 yaş üzerindeki 1074 tüketiciye anket uygulanmıştır.

Araştırma sonucunda, tüketicilerin gıda maddesi satın alırken ürünün suni veya kimyasal katkı maddesi veya hormon içerip içermemesini önemli bir faktör olarak değerlendirmedikleri belirlenmiştir. Ayrıca eğitim ve gelir düzeyi yüksek tüketicilerin ekolojik yöntemlerle üretilen ürünleri satın alma potansiyeline sahip oldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Tarım, Ekolojik Ürün, Tüketici Davranışı

**· ECOLOGIC PRODUCT AND A RESEARCH ON THE APPROACHES OF
CONSUMERS TO ECOLOGIC PRODUCTS**

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the degree of consumers' interest on eco-

* Bu araştırma Gazi Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.

** Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi

*** Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi

logic products and also to search for the possibilities of creating an internal market. Accordance with the scope of this aim questionnaires were applied to 1074 consumers over 18 years of age at two districts of Ankara, Çankaya and Altındağ .

The results of the study showed that consumers do not evaluate whether food products include artificial or chemical ingredients in their purchasing decision process as a significant factor. In addition it is found that higher educated and high-income level consumers are potential buyers of ecological products.

Key Words: Ecologic Agriculture, Ecologic Product, Consumer Behavior

1.Ekolojik Tarım ve Ekolojik Ürün

Ekolojik tarım, ekosistemde hatalı uygulamalar sonucunda kaybedilen doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik, insana ve çevreye dost üretim sistemlerini içeren, sentetik-kimyasal ilaç ve gübreleri yasaklayan, organik ve yeşil gübreleme, münavebe, toprağın muhafazası, bitkinin direncini artırma, parazit ve predetörlerden yararlanmayı tavsiye eden, ürünün miktarını değil kalitesini artırmayı amaçlayan bir üretim sürecidir (Akgüngör ve diğ.,1999:3-4). Ekolojik yöntemlerle üretilen tarımsal ürünler ise literatürde; çevre dostu, ekolojik, organik, biyolojik gibi isimlerle anılmaktadırlar (Aksoy ve Altındaşlı,1996).

Ekolojik ürün ifadesi, üründen çok ilgili ürünün üretim sürecini öne çıkaran bir anlayış içermektedir. Uluslararası Gıda Kodeksi tanımına göre, ekolojik tarım; "topraktaki biyolojik hareketi, biyolojik dönüşümü ve biyolojik çeşitliliği de içeren tarımsal eko sistem sağlığını artıran bir üretim ve işletim sistemidir"(Kızılarşlan,2001).

Diğer bir tanımlamaya göre ekolojik tarım, "üretimde tamamen veya olabildiğince yapay üretim girdilerinin kullanımını ortadan kaldıran, bunun yerine ekim nöbeti, ürün artıkları, hayvan gübresi, yeşil gübre ve tarım dışı organik atıklar kullanan, hastalık, zararlılar ve yabancı ot mücadelesinde biyolojik mücadele yöntemlerini kullanan, toprak verimliliğini artırabilmek amacıyla topraktaki organizma faaliyetini artırmaya yönelik bir üretim sistemidir"(Türk-koop Ekin,2001:41). Altındaşlı ve İter'e göre ekolojik tarım ; zirai ilaçlar, hormon ve kimyasal gübreler kullanılmadan üretimden tüketime kadar her aşaması konturollü ve sertifikalı tarımsal üretim biçimidir (Altındaşlı ve İter,1999:24-29). Ekolojik ürün ise, üretimde sentetik girdilerin kullanılmadığı, toprağın doğal zenginliğini arttıran bir ekim nöbetinin esas alındığı, insan ve çevre sağlığı üzerine zararlı etkileri olmayan doğal girdilerin kullanıldığı üründür (Kızılarşlan,2000). Günümüzde ekolojik tarım, Avrupa Birliği ve FAO tarafından alternatif bir üretim yöntemi olarak kabul edilmiştir (Bülbül ve Yücel,2001:1).

1924 yılında Almanya'da, 1930'lu yıllarda İsviçre'de başlayan ekolojik tarım 1950'den sonra ABD'nin Marshall yardımıyla önemini yitirmiş ancak 1970'lerde bo-

zulan doğal denge sonucu tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası, tüketicilerinde baskısıyla konvansiyonel tarıma alternatif bir üretim sistemi olarak ekolojik tarım yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır (Altındişli ve İltter,1999:24-29). 1992'de Avrupa Birliği Çevre-Tarım pogramı ile devam eden ekolojik tarım için, 2001 yılında BSC(deli dana) hastalığının tehlike boyutlarının artması sonucu ekolojik tarım konusunda aksiyon planı hazırlamıştır (Bülbül ve Yücel, 2001: 2). Ekolojik üretimin amacı; toprak ve su kaynakları ile havayı kirletmeden, çevre, insan, bitki ve hayvan sağlığını korumaktır. Genel olarak ekolojik olmayan metodların çeşitli konularda insan ve doğaya zararlı yanları olduğu ifade edilmektedir (Gündüz, 1991: 6). Bunlar, toprak yapısını bozması, çevreyi kirletmesi, gıda maddelerinde sağlığa zararlı kalıntılar bırakması, gıda kalitesinde bozulmaya neden olması, enerji yoğun bir sistem olmaması, hayvancılıkta doğaya uygun olmayan uygulamaları desteklemesi, gerek üretici, gerekse tüketici açısından masraflı bir sistem olması, mikroorganizmaların, toprak flora ve faunasının, bitki ve hayvanların yardımı ile biyolojik devri daimi sağlamaması, toprağın uzun dönemde verimliliğini azaltması, mümkün olduğu kadar yenilenebilir kaynaklardan yararlanılmaması, organik madde kullanımı açısından birbirini tamamlayan unsurlardan yararlanılmaması, hayvanlara normal doğa koşullarındaki yaşamlarına uygun bir yaşam tarzı sağlamaması, doğayı kirletecek metodların uygulanmasıdır.

Konvansiyonel tarımda yaygın olarak kullanılan bazı pestisit kalıntılarının çok düşük bir miktarı bile, canlı organizmayı olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle, gıdalarla alınan pestisidin, insanlara doğrudan etkisi sonucu ortaya çıkan zehirlenmeler genellikle uzun dönemde kanserojen, mutajen (genlerde değişiklik), teratojen (ana karnında yavrunun anormallığı ve sakatlığı) ve allerjen etkiler göstermektedir. Bu etkilerin dışında kısa dönemde, Dünya Sağlık Örgütünün (WHO) tespitlerine göre sadece gelişmekte olan ülkelerde her yıl yaklaşık 500 bin kişi tarım ilaçlarından zehirlenmekte ve 5 bin kişi de hayatını kaybetmektedir (Çınar ve Yapraklı, 2001:62).

Belirtilen olumsuzluklar karşısında özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, pek çok ülkede gelir seviyesi yüksek ve bilinçli tüketiciler, konvansiyonel tarım ürünlerine karşı tepkiler göstermişler ve sağlığa zararlı olmayan ürünler talep etmişlerdir. Tüketici tepkilerini algılayan birçok uluslararası kuruluş, ekolojik ürün pazarına girmiştir. Nitekim Novartis, ekolojik üretimde girdi sağlarken, Hipp tüm bebek ve çocuk mamalarında tümüyle, Nestle ise kısmen ekolojik ürün kullanmakta, Mc Donalds İsveç'teki şubelerinde ekolojik süt satarken Swissair, Zürih bağlantılı tüm uçuşlarda ekolojik mönü sunmaktadır (Çınar ve Yapraklı, 2001:62).

Modern tarım tekniklerinin yukarıda bahsi geçen bütün olumsuz etkilerini minimize etmek için çaba harcayan ekolojik tarımla ulaşılmak istenen amaçları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz (Olhan,1997:75);

- Üretim planlaması ile maksimum değil yeter miktarda ve yüksek kalitede gıda maddesi üretmek,
- Doğaya hükmeder biçimde değil, doğa ile uyum içinde çalışmak,
- Toprak verimliliğini uzun dönemde korumak ve geliştirmek ,
- Bitki besin maddesi ve organik madde bakımından mümkün olduğunca kapalı bir ortamda çalışmak,
- Tarımsal faaliyetten kaynaklanabilecek her türlü kirliliği önlemek,
- Üreticilere güvenli bir çevrede çalışma ve yeterli gelir sağlamak,
- Tarımsal üretimde mümkün olduğunca bölgesel kaynakları kullanmak,
- Bitkisel üretim ve hayvansal üretimin beraber yapılmasıyla bunların, birbirlerini desteklemesini sağlamak,
- Tarımsal üretimin sosyal, ekonomik ve ekolojik boyutunu birlikte düşünmek,
- Doğadaki bütün canlıları ve bitkileri koruyarak genetik çeşitliliğini devam ettirmek.

Kısaca vurgulamak gerekirse, ekolojik tarımın felsefesi öncelikle çevreyi korumaktır. Çünkü çevrenin bir elemanı olarak kabul edilen insan da bu şekilde otomatik olarak korunmuş olacaktır. Bu yönüyle ele alındığında ekolojik tarım yalnızca bir üretim biçimi olmaktan çok bir felsefe, düşünce veya inanç biçimidir.

1.1. Ekolojik Tarımı Modern Yetiştiricilikten Ayıran Özellikler

Ekolojik tarım aslında modern tarım tekniklerini kullanan bir sistemdir. Ancak yetiştiricilik ilkeleri yönünden bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Türk-Koop Ekin,43-44:2001);

- Ekolojik tarım, modern tarımdan farklı olarak ekstansif bir tarım sistemidir.
- Ekolojik tarım kontrollü bir yetiştiricilik sistemidir. Üretim, ekolojik tarıma uygun alanlarda yapılır ve ürünün ekiminden tüketicinin eline geçinceye kadar olan tüm aşamalarında teknik elemanların kontrolü altındadır.
- Ekolojik tarımda verim, modern yöntemlere göre daha düşüktür. Kalite belli bir düzeye kadar ikinci derece düşünülür. Çünkü burada esas olan ürünün rengi, parlaklığı, albenisinden daha çok, üretiminde insan sağlığı için zararlı kimyasalların kullanılmadığına ilişkin garantiye sahip olmasıdır.
- Ekolojik tarım yapan işletmelerde enerji dönüşümü ve kendine yeterlilik esastır. Yani üretimde kullanılan girdilerin öncelikle işletme içerisinde sağlanması he-

deflenir. Bu nedenle işletmelerde genellikle hayvancılık ve bitkisel üretim bir arada yapılır.

- Ekolojik tarımda yetiştiricilik modeli birden çok ürünün bir arada yetiştirilmesi yani polikültür yetiştiriciliktir. Modern yetiştiricilikte ise tek ürün (mono kültür) modeli hakimdir.
- Ekolojik ürün yetiştiriciliğinde doğal kaynaklardan sağlanan üretim girdileri kullanılır.
- Ekolojik tarımla yetiştirilen ürünler tescilli ürünlerdir. Ekolojik oldukları onaylanır tescil edilir. Ekolojik olduğu tescil edilmiş ürünlerin etiketinde ekolojik olduğu yazılır.
- Ekolojik olarak üretilen ürünlerde verim daha düşüktür. Ancak üretimde yapay kimyasal madde kullanılmadığı için ürünün satış fiyatı diğer ürünlerden %10-20 daha fazladır.

1.2. Ekolojik Tarım Sisteminin Yararları

Sistemin ekolojik denge yada insan sağlığı için birçok faydası olmakla birlikte, özellikle ekonomik açıdan dikkat çeken çeşitli yararları vardır (Gündüz 1991: 14). Öncelikle üretici geliri ürüne bağlı olarak ortalama %10 artmakta ve üreticinin tüm ürününün alınması garanti edilmektedir. Ekolojik ürünlerin ihracat fiyatı diğer ürünlere nazaran %10-20 oranında daha yüksek belirlenmektedir. Ayrıca ekolojik ürün ihracatı ile ülkemiz tarım ürünleri ihracatı için ilave bir kapasite yaratılmaktadır. Dolayısıyla ihracat edilen her ton daha önce ulaşılamayan tüketici kitlesine gitmektedir. Önemli bir toplumsal yararı da, özel bilgi isteyen ekolojik tarım modeli, ziraat mühendisleri için yeni istihdam sahaları yaratmaktadır.

1.3. Dünyada ve Türkiye’de Ekolojik Tarım

Ekolojik tarımın dünyada ve Türkiye’deki gelişim süreci, arz ve talep yapısı ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

1.3.1. Dünyada Ekolojik Tarım

Ekolojik tarım metodu yeni bir üretim metodu değildir. Ekolojik tarım modeli 1930’lardan başlayarak günümüze kadar birçok ülkede uygulanmaktadır. 1970’li yıllara kadar her ülke ekolojik tarım çalışmalarını kendi koşullarına göre sürdürmüştür. 1972 yılında dünyadaki ekolojik tarım hareketlerini bir çatı altında toplamak ve düzenlemek amacıyla IFOAM (Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu) kurulmuştur (Olhan,1997:79).

Danimarka, İngiltere ve İsviçre Avrupa’da ekolojik tarımın temellerini atan ülkelerdir. A.B.D., Kanada, Avustralya, Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri gibi gelişmiş

ülkelerde ekolojik ürünlere karşı iç pazar sürekli bir artış trendi göstermektedir. Ekolojik ürünlerin üretimi bu ülkelerin yanısıra gelişmekte olan ülkelerde de gerçekleştirilmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde ekolojik üretimin yapısı farklılık arz etmektedir. Üretim iç pazarın talebini karşılamak amacıyla değil, ihracat amacıyla yapılmaktadır.

1997 yılı itibariyle dünyada 10.455 milyon dolar tutarında olduğu belirlenen ekolojik ürün perakende satışlarının %50'sinden fazlası Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiştir. Avrupa'da en gelişmiş ekolojik gıda ve içecek pazarına sahip olan ülkeler Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'dir. 1997 yılındaki satışların yaklaşık %40'ı ABD'de, %10'u ise Japonya'da yapılmıştır (Kızıllar, 2001).

1998 yılında Avrupa Birliği ve EFTA ülkelerinde 85.337 tarım işletmesi 2 milyon hektar arazide ekolojik üretim gerçekleştirmiştir. Sözkonusu ülkelerde tarımsal üretimin %1.4'ü, tarımsal işletmelerinin ise %1.1'i ekolojik tarıma geçmiştir. 2000 yılı itibariyle dünyada ekolojik tarım açısından %25 oranında bir artış kaydedilmiş olup üretim yapılan alan 4 milyon hektara, çiftçi sayısı da 140.000'e ulaşmıştır. Günümüzde büyük ekolojik ürün pazarları ABD, Avrupa ve Japonya'dır. Dünyada ekolojik ürün pazarı 13.4 milyar \$ seviyesini aşmıştır. Bunun 9.4 milyar \$'ı Avrupa Birliği ve EFTA, 4 milyar \$'lık kısmında ABD pazarıdır. Tahminlere göre 2010 yılına dek Avrupa ülkelerinde ekolojik ürünlerin pazar paylarının %30'lara ulaşması beklenmektedir (Bülbül ve Yücel, 2001:2). Avrupa'daki ekolojik ürün satışlarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Avrupa'da Ekolojik Ürünlerin Perakende Satışları (2000 Yılı)			
<i>Ülke</i>	<i>Ciro Milyar \$</i>	<i>Toplam Gıda Satışında Payı %</i>	<i>Yıllık Beklenen Büyüme Oranı %</i>
Almanya	1.2-2.4	1.2-1.5	10-15
İtalya	1-1.05	1.0	15-20
Fransa	0.75-0.8	1.0	15-20
İngiltere	1-1.05	1.0	25-30
İsveç	0.43-0.45	2-2.5	15-20
Hollanda	0.23-0.28	0.75-1	10-20
Danimarka	0.35-0.375	2.5-3	10-15
Avustralya	0.25-0.3	2.0	10-15
İsveç	0.123-0.15	1.0	20-25
Toplam	7	-	-
(Kaynak: http://www.organic.aber.ac.uk)			

Ancak, ekolojik tarım ürünlerinin, ekolojik olmayan ürünlere göre pahalı üretilmesi ve satılması, ekolojik tarım işletmeciliğine geçişin belirli bir zamanı gerektirmesi, ekolojik üretimin sertifikayla belgelenmek durumunda olması ve ekolojik ürün ve pazarlarla ilgili araştırmaların sınırlı olması gibi faktörler ekolojik ürün ticaretinin yaygınlaşmasının önündeki en önemli engeller olarak gösterilmektedir (Kızılarlan, 2001)

Gelecekte ekolojik tarımın, konvansiyonel (modern) tarım aleyhine ne kadar genişleyeceğinin, iki temel faktörün etkisi altında şekilleneceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi, sağlığı için ve çevre adına özel çaba harcanarak üretilmiş ürüne daha fazla ödeme yapmaya istekli tüketicilerin talebidir. İkincisi ise, kimyasal girdi kullanılmaksızın ekonomik olarak üretim yapabilen ve bunun için özel şartlar talep eden üretici sayısıdır.

1.3.2. Türkiye’de Ekolojik Tarım

Dünyadaki olumlu gelişmelere paralel olarak ülkemizde ekolojik tarım konusunda ki ilk çalışmalar 1985-1986 yıllarında başlamıştır. Ancak, bu çalışmalar gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çiftçi bazında değil, Avrupa’da faaliyet gösteren firmaların Türkiye’den ekolojik ürün talep etmeleri ve ekolojik üretimi tanıtmalarıyla başlamıştır. Ekolojik üretimin başlamasıyla birlikte yabancı kontrol, danışmanlık ve sertifika kuruluşları sistemin gereği olarak ülkemizde faaliyet göstermeye başlamıştır (Gündüz 1991: 10).

Ülkemizde ekolojik olarak üretilen ilk ürünler çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir ve kuru kayısıdır. Üretilen ekolojik ürünler başlangıcından günümüze kadar tamamen ihracata konu olmuş, mevcut tarımsal ihracatımıza ilave kapasite yaratmıştır. Ekolojik tarım son yıllarda Türkiye’de gerek alan ve üretim ve gerekse ürün yelpazesi açısından büyük bir ivme kazanmıştır, ancak yaş sebze ve meyve üretiminde hala tatmin edici bir düzeye ulaşılamamıştır. Ekolojik üretim örtüaltı ürünlerini ise hiç kapsamamaktadır (Tüzel, 2001:50).

Türkiye’de 35 milyar \$ olan gıda pazarında 3 ile 5 milyon \$’lık bir ekolojik ürün pazarı mevcuttur. 1990 da 1037 hektar arazide, 313 üretici, 8 ürün ile ekolojik tarım başlanmış ve başta kuru üzüm, kuru kayısı ve incir olmak üzere de ihracata geçilmiştir. 2000 yılında ise 35 ilde, 16.000 çiftçi kanalıyla yapılan ekolojik tarım sonucunda 210.000 ton üretim gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin ihracatı halen yaklaşık 22 milyon \$ civarındadır (Bülbül ve Yücel, 2001:3).

Tablo 2. Türkiye’de Ekolojik Tarım Yapan İşletmelerin Gelişimi

Ekolojik Ürün Göstergeleri	1990	1992	1994	1996	1998	1999	2000	90-99 % değişim
Ekolojik Ürün Üretici Sayısı	313	1780	1690	4034	8302	12435	16000	5111
Ekolojik Ürün Üretim Alanı (Hektar)	1037	6077	5156	16000	25303	44552	50000	4821
Ekolojik Ürün Sayısı	8	23	20	37	65	92	92	5150

(Kaynak: Bülbül ve Yücel,2001:3)

Tablo 2 1990-2000 yılları arasında Türkiye’deki ekolojik ürün göstergelerini vermektedir. Tablo 2 incelendiğinde, 1990-1999 döneminde üretici sayısının %5111, üretim alanının %4821 ve ürün sayısının da % 1150 oranında arttığı dikkati çekmektedir. Ayrıca 1999 yılı itibarıyla Türkiye’deki ekolojik üretimin %61’i kurutulmuş meyve,% 21’i tarla bitkisi, %5’i üzümü meyve, % 2’si%2’si yaş meyve ve %’si tıbbi

Tablo 3. Türkiye’nin ekolojik ürün ihracatı (1996-2000)

Yıl	Ton	Satış Hacmi\$
1996	3,678	8,032,358
1997	5,705	13,513,694
1998	8,028	17,840,608
1999	11,679	23,562,000
2000	12,047	20,837,000

(Kaynak: Bülbül ve Yücel,2001:5)

bitki ve %7’si de diğer ürünlerdir (Bülbül ve Yücel, 2001:3-4).

2000 yılı itibarı ile 20 ülkeye kuru meyve ağırlıklı ekolojik ürün ihracatı gerçekleştirilmektedir. İGEME 2001 yıllar itibarı ile ihraç edilen ekolojik ürün miktarı ve tutarı Tablo 3’te verilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde 1996 yılında 3,678 ton ile 8,032,358 \$ olan ekolojik ürün ihracatı 2000 yılında 12,047 ton ile 20,837,000 \$’a ulaşmıştır.

Türkiye’nin ekolojik ürün ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler incelendiğinde ise, ilk sıraları ağırlıklı olarak Almanya (%35.9), Hollanda (%17.9), İsviçre (%12.9) ve İngiltere (%10.2) ‘nin aldığı dikkati çekmektedir (Tablo 4)

Tablo 4. Türkiye'nin Ekolojik Ürün İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

<i>Ekolojik Ürün İhracatı Yapılan Ülkeler</i>	<i>Ekolojik Ürün İhracatı (Ton)</i>	<i>Ülkelerin Ekolojik İhracatımızdaki Payı (%)</i>
Almanya	3,690	35,9
Hollanda	1,840	17,9
İsviçre	1,330	12,9
İngiltere	1,042	10,2
Fransa	777	7,6
Danimarka	298	2,9
İtalya	182	1,8
Avusturya	151	1,5
Belçika	95	0,9
İsveç	60	0,6
ABD	478	4,7
Toplam	11,679	100,0
(Kaynak: Gündüz 1991)		

Türkiye'de 42 firma ekolojik tarım yapmaktadır. Bu firmalardan 8 tanesi ihracatı geliştirme merkezi kayıtlarına göre üretici ve ihracatçı olarak görülmektedir. Halen ihracat yapan firma sayısı ise 31'dir. Ekolojik üretim yapan işletmelerin illere göre dağılımı; İzmir 32, Muğla 1, Trabzon 2, Ordu 2, Eskişehir, Malatya, Mersin, Antalya ve Afyonda ise 1'dir (www.bides.com.tr/htmls/uretimright.htm).

Türkiye'de ekolojik olarak üretilen ürün sayısı 92'dir. Söz konusu ürünler temel olarak 10 grup altında sınıflandırılmıştır. Ekolojik ürün üreten işletmelerin %35,6'sı kuru meyve üretimi yapmaktadır. Bunu %16,9 ile kabuklu ekolojik ürünler izlemektedir. Buğday- baklagil- yağlı tohum üreten işletmelerin oranı %10,2, taze konserve, dondurulmuş sebze-meyve üretenlerin oranı %8,5, zeytinyağı ve orman ürünü üretenlerin oranı ise %6,8 dir (Bülbül ve Yücel 2001:6).

Ülkemizde ekolojik ürün yetiştiriciliği 1994 yılında çıkarılan yönetmelik kuralları dikkate alınarak yapılmaktadır. Ekolojik ürün yetiştiriciliği sözleşmeli ve sertifikalı bir üretim şeklidir. Diğer bir ifadeyle, üretimin her aşaması kontrol altındadır ve yetiştiricilik sonunda ekolojik ürün sertifikasını alabilen ürünler satışa sunulabilmektedir.

Genellikle ekolojik ürün yetiştiriciliği, ithalatçı ve ihracatçının talebi üzerine yapılmaktadır. Ülkemizde ithalatçı işletme ile anlaşma yapan ihracatçı işletme, ekolojik ürün yetiştiriciliğine uygun ekoloji, alan ve ithalatçı firmanın kabul edeceği kontrol firmasını belirlemekte ve ithalatçıya bildirmektedir. Kontrol firması, yetiştiricilik alanlarının ekolojik ürün yetiştiriciliğine uygun olup olmadığını kontrol etmekte ve koşullar uygun ise üretici ve ihracatçı firma arasında sözleşme yapılmak-

tadır. Bu sözleşmede üretici, kontrol kuruluşunun istekleri doğrultusunda üretim yapmayı, ihracatçı da teknik yardım ve ürünün tümünü alacağı konusunda garanti vermektedir. Her iki taraf veya taraflardan biri gerekli koşulları sağlayamadıklarında taahhütlerini yerine getirmemiş sayılmaktadırlar.

İlk kez ekolojik tarım yapılacak tarlalarda kontrol 2 yıl süreyle devam etmekte, kontrol kuruluşunun denetimleri ithalatçı firmanın uygun bulunduğu sertifika kuruluşu tarafından da onaylanırsa, başarılı bulunan tarla ve üreticilere ekolojik ürün yetiştirebileceklerine ve ürettikleri ürünün ekolojik olduğuna ilişkin bir sertifika verilmektedir. Sertifikalı ürünler etiketlenmekte ve satışa sunulmaktadır.

Ülkemizde ekolojik ürün yetiştiriciliği yapan üreticilere sertifika verebilecek kuruluşlar, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Ekolojik Tarım Komitesi (ETK) tarafından belirlenmektedir. Sertifika verme yetkisini aldıktan sonra, bunun gereklerini yerine getirmeyen firmaların yetki belgeleri ETK tarafından geri alınabilmektedir. Şu anda ülkemizde sertifika verme yetkisine sahip 7 kuruluş bulunmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırları

Bu araştırmanın amacı, ekolojik ürünlere yönelik bir iç pazarının yaratılma olanaklarının araştırılmasıdır. İç pazarın yaratılmasındaki temel etkenlerden birisi tüketicinin eğilimleridir. Dolayısıyla araştırmada, ekolojik ürünlere karşı tüketicinin ilgi düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Son yıllarda hem çevre bilincinin artması, hem de sağlıklı yaşam için tüketicilerin daha fazla çaba harcamaları farklı ürünlerin pazara sunulmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar, eğitim düzeyi yüksek tüketicilerin hem kendi sağlıklarına hem de çevreye duyarlı olduklarını ortaya koymaktadır (Titterington ve diğ. 1996:50-56; Ford 1996:70). Dolayısıyla Türkiye'de gün geçtikçe yeni firmaların pazara girdiği ekolojik ürün pazarında, potansiyel bir talebin varlığını ortaya koymak, aynı zamanda da söz konusu potansiyel talebin tüketici profilini belirlemek bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Söz konusu araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

H₁: Ekolojik ürün kullanma ile cinsiyet arasında ilişki vardır.

H₂: Ekolojik ürün kullanma ile yaş arasında ilişki vardır.

H₃: Ekolojik ürün kullanma ile eğitim arasında ilişki vardır.

H₄: Ekolojik ürün kullanma ile gelir arasında ilişki vardır.

H₅: Ekolojik ürün kullanma ile oturlan ilçe arasında ilişki vardır.

H₆: Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile cinsiyet arasında ilişki vardır.

H₇: Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile yaş arasında ilişki vardır.

H₈: Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile eğitim arasında ilişki vardır.

H₉: Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile gelir arasında ilişki vardır.

H₁₀: Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile oturlan ilçe arasında ilişki vardır.

Yukarıda sayılan hipotezlerin test edilmesi, tüketicilerden anket yöntemiyle derlenen birinci el verileri gerekli kılmaktadır. Bu nedenle veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun oluşturulmasında literatürden ve söz konusu ürünleri satan işletme yöneticilerinden yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formu ön anket yapılarak sınanmış, tüketicilerce yanlış anlaşılabilir sorular düzeltilerek ankete son şekli verilmiştir. Anket formu iki bölüm sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde, tüketicilere ilişkin kişisel bilgileri toplamaya yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise ekolojik ürünlerle ilgili sorular bulunmaktadır. Anket formu hem kapalı uçlu soruları hem de önem derecesine göre sıralama yapılması istenen soruları içermektedir. Araştırmada önem derecesine göre cevaplandırılması istenen sorular da ağırlıklandırmaya başvurulmuştur.

Araştırmanın evrenini, Ankara ilindeki Çankaya ve Altındağ ilçelerinde alışverişe çıkan 18 yaş ve üzerindeki tüketiciler oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek örneklem büyüklüğü, %97 güven sınırında, %3 hata payında ve cevapların %35' inin bulunduğu varsayımıyla 1011 kişi olarak bulunmasına rağmen 1100 kişiye anket uygulanmıştır(*). Anketlerin 1097 adeti ön değerlendirmeye alınmış, 23 adet anket formu değerlendirmeye uygun bulunmamıştır. Sonuç olarak 1074 adet anket değerlendirme kapsamına alınmıştır.

(*)

$$\sigma_x = \frac{\sqrt{p \cdot (1-p)}}{\sqrt{n}}$$

$$\text{Standart hata} = \frac{\sqrt{\text{Varyans}}}{\sqrt{\text{Örnek çapı}}}$$

$$\frac{0.015 = (0.35) \cdot (0.65)}{\sqrt{n}}$$

$$\frac{0.015^2 = 0.2275}{n}$$

$$n = \frac{0.2275}{0.000225n}$$

$$n = 1011$$

Veri tabanının oluşturulmasında SPSS paket programından yararlanılarak aritmetik ortalama ve ki-kare analiz teknikleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Çankaya ve Altındağ ilçeleriyle sınırlandırılmasının 2 nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, anket çalışmasının Ankara geneli için yüksek maliyet gerektirmesi ve zaman kısıtıdır. İkinci neden ise, Ankara ilini temsilen sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan farklı iki ilçe olmalarıdır. Araştırmada her iki ilçenin alışveriş semtleri belirlenmiş, bu semtlerde ankete katılacak tüketici oranlarının belirlenmesinde tesadüfi örnekleme yöntemlerinden zümrelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Her semtteki tüketicilerin seçiminde ise, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmaya

katılımda gönüllülük ilkesi temel alınmış ve deneklerin sorulara gerçekçi ve içten cevap verdikleri kabul edilmiştir.

3. Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Araştırmaya katılan tüketiciler demografik özellikler açısından incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Ankete cevap verenlerin % 50.8'i kadın, % 49.2'si erkektir. Yaş bazında ele alındığında ise ağırlığın (% 51.6) 18-35 yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Ankete katılanların % 19.8'i ilkökul-ortaokul mezunu, % 31.3'ü lise mezunu, %48.9'u ise üniversite mezunudur. Aylık toplam gelir bazında tüketiciler incelendiğinde; %43'ünün 400 milyon TL. ve daha az gelire sahip olduğu, %31.3'ünün 401-700 Milyon TL. ve %15.5'inin ise 701-1 milyar TL. gelir elde ettikleri belirlenmiştir. 1 milyar ve üzeri grupta yer alanlar ise örneklemin % 10.1'ini oluşturmaktadır (Tablo 5).

Araştırmaya katılanlara gıda maddesi satın alırken öncelikli olarak hangi faktörlere dikkat ettikleri sorulmuştur. Verilen yanıtlar incelendiğinde, tüketicilerin gıda maddesi satın alırken öncelikle ürünün tazeliğine dikkat ettikleri (%27.1), bunu sırasıyla ürünün fiyatı (%25.6), kalitesinin (%18.8), besin değerinin (%10.3) ve lezzeti (%6.6)'nin takip ettiği görülmektedir. Ürünlerin suni ve kimyasal katkı maddesi veya hormon içerip içermediği ise tüketiciler açısından diğer faktörlerle kıyaslandığında önemli bir faktör olarak değerlendirilmemektedir (% 5.8) (Tablo 6).

Çalışmamızın konusunu oluşturan ekolojik (organik) ürünlerin en önemli özellikleri suni katkı maddelerini içermemeleri, doğaya ve insan sağlığına zarar veremeyecek bir şekilde üretilmiş olmalarıdır. Ancak araştırmaya katılan tüketicilerin gıda maddesi satın alırken öncelikle tazeliğe ve fiyata önem veriyor olmaları, buna karşın ürünün hormon yada kimyasal katkı maddesi içerip içermediğinin onlar için önemsiz bir faktör olması çarpıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ankara, İstanbul ve İzmir'i kapsayan bir araştırmada, tüketicilerin gıda alışverişi yaparken fiyattan çok, ürünlerin besin değeri ile çeşitli katkı maddeleri taşımaması gi-

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Kadın	546	50.8
	Erkek	528	49.2
Yaş	18-35	554	51.6
	36-50	375	34.9
	51>	145	13.5
Eğitim	İlk-Orta okul	213	19.8
	Lise	336	31.3
	Üniversite	525	48.9
Toplam	< 400	462	43.0
	401 - 700 milyon	336	31.3
	701-999 milyon	167	15.5
	1 milyar>	109	10.1
TOPLAM		1074	100.0

bi özelliklere birinci derecede önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır (Akgüngör, 1999:47). Ayrıca Erzurum'da yapılan başka bir araştırma sonucuna göre ise tüketicilerin gıda maddesi satın alırken öncelikli olarak aradıkları özelliklerin başında ürünün hormonsuz olması ve besin değerinin yüksek olması gelmektedir (Çınar ve Yapraklı, 2001:70). Dolayısıyla, bizim ulaştığımız sonuçlarla, söz konusu iki araştırma sonucu birbiriyle örtüşmemektedir.

Tüketicilere ekolojik ürün kavramını daha önce duyup duymadıkları sorulmuştur. Ekolojik ürün kavramını duyanlar örneklemin % 49'unu oluşturmaktadır. Duymayanların oranı ise %51'dir.

Ekolojik ürün kavramını duyup duymama ile cinsiyet değişkeni arasında ($\alpha = 0.05$ anlamlılık düzeyinde) ilişki olup olmadığı ki-kare analizi ile test edilmiş ve ilişkinin olduğu saptanmıştır ($SD=1$, $\chi^2 = 5.722$).

Elde edilen tablo değerleri incelendiğinde, kadınların erkeklere nazaran ekolojik ürün kavramına daha aşina oldukları görülmektedir.

Aynı şekilde ekolojik ürün kavramını daha önce duyup duymama ile yaş değiş-

Tablo 6: Tüketicilerin Gıda Maddesi Satınalma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Önem Sırasına Göre Dağılımı

	Önem Derecesi			Ağırlık		Önem Derecesi
	1	2	3	Toplam*	%	
Fiyat	339	188	233	1626	25.6	2
Kalite	193	230	160	1199	18.8	3
Besin Değeri	80	134	148	656	10.3	4
Lezzet	37	87	134	419	6.6	5
Marka	44	79	79	369	5.8	6
Tazelik	328	271	199	1725	27.1	1
Hormon	60	61	68	370	5.8	6
TOPLAM	1081	1050	1021	6364	100.0	

*Ağırlıklı Toplam= "1. Derece Frekansı \times 3+2. Derece frekansı \times 2+3. Derece frekansı \times 1" şeklinde hesaplanmıştır (Kaynak: Zeisel, 1982: 67-68; Pınar ve Ateş, 1983).

keni arasında ($\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde) ilişki olup olmadığı ki-kare analizi ile test edilmiş ve

ilişkinin olduğu saptanmıştır ($SD=2$, $\chi^2 = 23.770$). Söz konusu ilişkinin hangi doğrultuda olduğunu belirlemek amacıyla verilere bakıldığında, genç tüketicilerin (18-35 yaş grubu) diğer yaş grubundaki tüketicilere göre ekolojik ürün kavramını daha yüksek oranda duyduklarını ifade ettikleri görülmektedir.

Ekolojik ürün kavramını daha önce duyup duymama durumu ile eğitim düzeyi arasında ilişki olup olmadığı ki-kare analizi ile test edilmiş ve $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır ($SD=2$, $\chi^2 = 277.036$).

Elde edilen tablo değerleri incelendiğinde, eğitim düzeyi arttıkça ekolojik ürün kavramını duyma oranının da arttığı dikkati çekmektedir. Özellikle üniversite mezunlarının % 73.9'u ekolojik ürün kavramını duyduklarını belirtirken bu oran ilköğretim mezunlarında % 12.7 gibi düşük bir orandır.

Araştırmanın evrenini Ankara'daki farklı sosyo-kültürel düzeydeki iki ilçe oluşturmaktadır. Çankaya ilçesi, sosyo-kültürel düzeyi yüksek semt, Altındağ ilçesi ise Çankaya'ya nazaran sosyo-kültürel düzeyi daha düşük ilçe olarak ifade edilmektedir.

Araştırmada ekolojik ürün kavramını duyma durumunun ilçeler bazında farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan ki-kare testi sonucuna göre, ekolojik ürün kavramını duyma durumu ile oturlan ilçe arasında $a=0,005$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamda bir ilişki vardır ($SD=1$, $x^2 = 16.320$). Tablo değerleri incelendiğinde, sosyo-kültürel düzeyin yüksek olduğu Çankaya ilçesindeki tüketicilerin ekolojik ürün kavramına Altındağ ilçesinde oturanlara nazaran daha aşına oldukları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, eğitime ilişkin olarak araştırmada elde edilen söz konusu iki bulgu, diğer araştırma sonuçlarını da destekler niteliktedir (Akgüngör 1999: 62).

Ailenin gelir düzeyi ile ekolojik ürün kavramını duyup duymama arasında ilişki olup olmadığı ($a=0.05$ anlamlılık düzeyinde) ki-kare analizi ile test edilmiş ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmüştür ($SD=3$, $x^2 =96.460$). Gelir düzeyine ilişkin elde edilen tabloya göre, gelir düzeyi düştükçe ekolojik ürün kavramının duyulma oranı azalmakta buna karşın gelir düzeyi yükseldikçe ekolojik ürün kavramını duyma oranı artmaktadır.

Sonuç olarak ankete katılan tüketicilerin ekolojik ürün kavramını duyma durumları; cinsiyete, yaşa, gelire, eğitim düzeyine ve oturlan ilçeye göre değişmektedir. Ekolojik ürün kavramının özellikle kadınlar tarafından daha çok duyulduğu görüldürken, gençlerinde söz konusu kavrama daha aşına oldukları dikkati çekmektedir. Ayrıca gelir ve eğitim düzeyi arttıkça ekolojik ürün kavramını duyma oranı da artmaktadır.

Ekolojik ürünler bünyesinde hiçbir kimyasal ve sentetik kalıntı maddesi içermeyen ürünlerdir. Araştırmada tüketicilerin bu konudaki bilgileri sınanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tüketicilerin yaklaşık % 60'ı ekolojik ürünlerin kimyasal ve sentetik kalıntı maddesi içermediğini bilmektedirler. Konu hakkında bilgisi olmayanların oranı % 17.1, yanlış bilenlerin oranı ise % 23.6'dır.

Ekolojik ürünlerin kimyasal yada sentetik kalıntı maddesi içerip içermediğinin bilinmesi durumu ile cinsiyet, yaş eğitim ve gelir değişkenleri arasında $a=0.05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak bir ilişki olup olmadığı ki-kare analizi ile test edilmiştir. Sonuçta cinsiyet ($SD=2$, $x^2 = 8.468$) ve eğitim ($SD=4$, $x^2 = 22.492$) değişkenleriyle anlamlı bir ilişkinin olduğu, buna karşın yaş ve gelir değişkenleriyle anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı saptanmıştır.

Tablo 7: Ekolojik Ürünlerin Kimyasal ve Sentetik Kalıntı İçerip İçermediğini Bilme Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı

	İçerebilir	İçeremez	Fikrim yok	Toplam
Kadın	56 19.4 45.2	187 64.7 59.9	46 15.9 51.1	289 54.9
Erkek	68 28.7 54.8	125 52.7 40.1	44 18.6 48.9	237 45.1
Toplam	124 23.6	312 59.3	90 17.1	526 100.0

(SD=2, x2 = 8.468)

Tablo 7'inin değerleri incelendiğinde, kadın tüketicilerin (% 59.9) erkek tüketicilere (% 40.1) nazaran ekolojik ürünlerin özelliği hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları dikkat çekmektedir.

Tüketiciler eğitim durumuna göre incelendiğinde ise, üniversite mezunlarının çoğunun (%79.5) ekolojik ürünlerin kimyasal ve sentetik madde içermediğini bil-

Tablo 8: Ekolojik Ürünlerin Kimyasal veya Sentetik Kalıntı İçerip İçermediğini Bilme Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	İçerebilir	İçeremez	Fikrim yok	Toplam
İlköğretim	5 20.8 4.0	8 33.3 2.6	11 45.8 12.2	24 4.6
Lise	33 29.2 26.6	56 49.6 17.9	24 21.2 26.7	113 21.5
Üniversite	86 22.1 69.4	248 63.8 79.5	55 14.1 61.1	389 74.0
Toplam	124 23.6	312 59.3	90 17.1	526 100.0

(SD=4, x2 = 22.492)

dikleri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, eğitim düzeyi arttıkça konu hakkında sahip olunan doğru bilgi düzeyi de artmaktadır (Tablo 8).

Araştırmaya katılan tüketicilere ekolojik ürün kavramını tanımlayan çeşitli cümleler verilmiş ve bunlardan hangisinin doğru olduğu sorulmuştur. Alınan cevaplara göre, ekolojik ürünlerin suni gübre ve tarımsal ilaç içermeyen ve çevreye duyarlı ürünler olduğunu bilen tüketici oranı örneklemin % 81.7'sini oluşturmaktadır.

Ekolojik ürünlerin çevreye duyarlı olduğunu bilme durumunun cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir değişkenleri ile ilişkisi olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan ki-kare testi neticesinde ($\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyi) eğitim değişkeni ile istatistiksel anlamda bir ilişkinin olduğu (Tablo 9), cinsiyet, yaş ve gelir değişkenleri ile ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Tablo 9'a bakıldığında eğitim düzeyi yükseldikçe söz konusu kavramları doğru bilme oranının da arttığı dikkati çekmektedir.

Çevresel kirlenmeyle birlikte ekolojik ürün arzının artması, söz konusu ürünler hakkında tüketicilerin bilgilendirilmesini gündeme getirmiştir. Pazarlama iletişimini sağlayacak bilgi kaynaklarını belirlemek amacıyla çalışmada ekolojik ürün kavramını duyan tüketicilere ekolojik ürün kavramını nereden duydukları sorulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde; tüketicilerin % 42.6'sının bilimsel dergi ve yayınlardan ekolojik ürün kavramını duydukları ve konu hakkında bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Ardından sırasıyla radyo ve televizyon (% 25.7), eş-dost ve akraba (% 15.8), gazete ve dergi (% 14.2) ve internet (% 1.7) gelmektedir (Tablo 10).

Tablo 9: Ekolojik Ürün Kavramını Doğru Bilme Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Yüksek verimli ürünlerdir	Suni gübre ve tarımsal ilaç kullanımı yoğun ürünlerdir	Çevreye duyarlı ürünlerdir	Toplam
İlköğretim	4 14.3 10.3	6 21.4 10.5	18 64.3 4.2	28 5.3
Lise	15 13.4 38.5	9 8.0 15.8	88 78.6 20.5	112 21.3
Üniversite	20 5.2 51.3	42 10.9 73.7	324 83.9 75.3	386 73.4
Toplam	39 7.4	57 10.8	430 81.7	526 100.0
(SD=4, $\chi^2 = 14.898$)				

Tablo 10: Tüketicilerin Ekolojik Ürün Kavramını Duydukları İletişim Araçları		
	f	%
Tv-Radyo	135	25.7
Bilimsel Dergi ve Yayın	224	42.6
Eş, Dost, Akraba	83	15.8
Gazete, Dergi	75	14.2
İnternet	9	1.7
Toplam	526	100.0

Ulaşılan bu sonuçlara göre, tüketicilere ekolojik ürün hakkında bilgi ulaştırılan etkili iletişim araçlarının bilimsel dergi ve yayınlar ile televizyon ve radyonun olduğu dikkati çekmektedir (%68.3). Ekolojik ürünleri duyanların ve konu hakkında bilgi sahibi olanların yüksek eğitim görmüş kişiler olduğu araştırmamız sonucu ulaşılan bir bulgudur. Dolayısıyla söz konusu konu hakkında bilimsel dergi ve yayınlardan bilgiye ulaşılması da gerçekçi bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada ekolojik ürün kavramını duyan tüketicilere ekolojik ürün kullanıp kullanmadıkları sorulmuş ve % 55.1'inin kullandığı belirlenmiştir. Ekolojik ürün kullanmayanların oranı ise % 44.9'dur. Ekolojik ürün kullanma durumunun cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir düzeyi ile ilişkili olup olmadığı ki-kare analizi ile test edilmiştir. $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde ekolojik ürün kullanma ile eğitim ($SD=2$, $\chi^2 = 6.196$) ve gelir düzeyi ($SD=3$, $\chi^2 = 17.065$) arasında istatistiksel olarak bir ilişkinin olduğu görülmüş olup H3 ve H4 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 11: Ekolojik Ürün Kullanma Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı			
Eğitim Durumu	Evet	Hayır	Toplam
İlköğretim	12	20	32
	37.5 4.1	62.5 8.5	6.1
Lise	55	54	109
	50.5 19.0	49.5 22.9	20.7
Üniversite	223	162	385
	57.9 76.9	42.1 68.6	73.2
Toplam	290	236	526
	55.1	44.9	100.0

($SD=2$, $\chi^2 = 6.196$)

Tablo 11 analiz edildiğinde, ekolojik ürün kullananların büyük bir çoğunluğunun (% 76.9) üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Ayrıca ilköğretim mezunları kendi içersinde değerlendirildiğinde, % 62.5'inin ekolojik ürün kullanmadıkları dikkati çekmektedir. Lise mezunlarında ekolojik ürün kullanmama oranı % 49.5 iken bu oran üniversite mezunlarında % 42.1'e düşmektedir.

Gelir değişkeni ele alındığında ise, bir milyar ve üstünde gelire sahip olanların % 66.3'ünün ekolojik ürün kullandığı, 701 milyon-1 milyar arası gelir elde edenlerin de yine %66.4'ünün söz konusu ürünü tercih ettikleri görülmektedir. Gelir düzeyi düştükçe ekolojik ürün kullanma düzeyi de düşmektedir (Tablo 12).

Elde edilen veriler ışığında araştırmaya katılan tüketicilerin eğitim ve gelir düzeyleri arttıkça ekolojik ürün kullanma oranının da arttığı söylenebilir.

Yapılan ki-kare testi sonucuna göre; ekolojik ürün kullanma ile cinsiyet ve yaş değişkeni arasında $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamda bir ilişki bulunmamıştır. Dolayısıyla H1 ve H2 hipotezleri reddedilmiştir.

Üzerinde durulması gereken önemli bir konuda oturan ilçe ile ekolojik ürün kullanma durumu arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Yapılan ki-kare testi sonucuna göre; $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde, oturan ilçe ile ekolojik ürün kullanma arasında istatistiksel anlamda bir ilişki bulunmamıştır ($SD=1$, $\chi^2 = 0.549$). Diğer bir ifadeyle

Tablo 12: Ekolojik Ürün Kullanma Durumunun Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Evet	Hayır	Toplam
123-400 milyon	79 51.0 27.2	76 49.0 32.2	155 29.5
401-700 milyon	79 45.9 27.2	93 54.1 39.4	172 32.7
701 milyon 1 milyar	79 66.4 27.2	40 33.6 16.9	119 22.6
1 milyardan fazla	53 66.3 18.3	27 33.8 11.4	80 15.2
Toplam	290 55.1	236 44.9	526 100.0

(SD=3, $\chi^2 = 17.065$)

deyle, Çankaya ve Altındağ ilçeleri sosyo-kültürel ve ekonomik düzey açısından farklı tüketicilerin oturdukları ilçeler olmasına rağmen, tüketicilerin ekolojik ürün satın alma eğilimleri değişmemektedir. Dolayısıyla H5 hipotezi red edilmiştir.

Araştırmada ekolojik ürün kullananlara ekolojik ürün tercih etme nedenleri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, ekolojik ürünlerin birinci derecede tercih edilme nedeni; diğer ürünlere göre daha sağlıklı olduğunun düşünülmesidir (% 48.1). Bunu sırasıyla, çevreye zarar vermemesi (%37.4), prestij unsuru olması (% 8.9) ve diğer nedenler izlemektedir (Tablo 13).

Ayrıca çalışmada ekolojik ürün kavramını duymuş ancak söz konusu ürünleri kullanmayanlara, neden kullanmadıkları sorulmuştur. Literatür kısmında da değinildiği üzere, ekolojik ürünler üretim maliyetleri nedeniyle pahalı ürünlerdir. Araştırma sonucunda ekolojik ürünlerin pahalı olmaları nedeniyle alınmadığı belirlenmiştir. Tüketiciler ekolojik ürünlerin pahalı olmasını birinci derecede satınalmama nedeni olarak belirtmişlerdir (% 37.7). Bunu ekolojik ürün hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıkları için almamaları takip etmektedir (% 31.8). Tüketicilerin üretici veya satıcılara inanmadıkları için satın almadıkları, diğer bir ifadeyle, ekolo-

Tablo 13: Tüketicilerin Ekolojik Ürün Kullanmalarının Önem Sırasına Göre Dağılımı (n= 290)

	Ekolojik ürün kullanmalarının önem derecesi			Ağırlık		Önem Sırası
	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	%	
Çevreye zarar vermeleri	72	165	10	556	37.4	(2)
Daha sağlıklı olması	206	43	10	714	48.1	(1)
Prestij unsuru olarak görmek	7	11	89	132	8.9	(3)
Diğer	16	5	25	83	5.6	(4)
Toplam				1485	100.0	

Tablo 14: Ekolojik Ürün Kullanmayanların, Kullanmama Nedenlerinin Öncelik Sırasına Göre Dağılımı (n= 236)

				Ağırlık		Önem Sırası
	1. derece	2. derece	3. derece	Toplam	%	
Pahalı olması	101	28	15	374	37.7	(1)
	303	56				
Suni gübre, ilaç hormon içerebileceği düşüncesi	36	43	14	208	21.0	(3)
	108	86	24	316	31.8	(2)
Yeterince bilgi sahibi olunmaması	68	44	24	316	31.8	(2)
	204	88				
Diğer	21	9	14	95	9.5	(4)
	63	18				
Toplam				993	100.0	

jik ürün adı altında satılan ürünlerin de suni gübre, ilaç yada hormon içerebileceği düşüncesinde olanlar örneklemin % 21'ini oluşturmaktadır. Diğer çeşitli nedenlerle ekolojik ürün satın almadıklarını belirtenlerin oranı ise % 9.5'dir (Tablo 14).

Ekolojik ürünler doğaya zarar vermeyen, suni gübre ve hormon gibi zararlı katımlar içermeyen ürünlerdir. Dolayısıyla üretim ve pazarlama (sertifikasyon) maliyetlerinin yüksek olması işletmelere ekstra maliyet yükleyebilmekte, bu maliyetler ürününün fiyatına yansıtılarak tüketicilerden destek beklenmektedir. Almanya'da yapılan bir araştırmaya göre, üretici fiyatları olarak geleneksel metodla üretilenlere göre, ekolojik (organik) metodla üretilen buğdayın fiyatı % 123, çavdarın fiyatı, % 145, patatesin fiyatı, % 100 ve sütün fiyatı % 10 daha yüksektir (Heissenbuber ve Ring 1992). Genel olarak ifade etmek gerekirse, fiyat farkı genel olarak % 24-65 arasında değişmekte olup, bazı ürünlerde % 100'e kadar çıkabilmektedir (Tozan ve Ertem, 1996). Zaten toplumda da "Çevre Dostluğu ve İnsan Sağlığı" tüketiciler tarafından ek birer fayda olarak algılandığından, ekolojik ürünlerin benzerlerinden daha pahalı olacağı şeklinde bir kanaat mevcuttur. Bu yaklaşım çerçevesinde tüketicilerin çevreyle dost bazı ürün gruplarına fiyat farkı ödemeye razı oldukları yönünde bulgular vardır (Ford 1992:79; Titterington ve diğerleri 1996:52-55; Ottman 1999:2; Freeman 1989:66; Rice 1990:5; Alkibay 2000:5). Ayrıca tüketicilerin çevreyle dost ürün mesajı veren dürüst, samimi, dikkatli, kredibilitisi ve imajı yüksek işletmelerin ekolojik ürünlerine olan talebinde arttığı bilinmektedir (Hussain 1997:130, Simintiras 1999:81, Shrum ve diğerleri 1995:81).

Genel olarak tüketicilerin yukarıda sözü edilen eğilimlerini belirlemek üzere araştırmaya katılan deneklere ekolojik ürünler için % kaç daha fazla ödeme yapabilecekleri sorulmuştur. Verilen yanıtlar incelendiğinde, tüketicilerin yaklaşık % 60'ının, %20-%40 daha fazla ödeme yapabileceği bulunmuştur. Bunu %40-60 daha fazla ödeyebilirim seçeneği izlemektedir (% 17.5). Ekolojik ürünlerde benzerlerine nazaran daha fazla ödeme yapmam diyenlerin oranı ise % 15.4'dür (Tablo 15).

Yapılan ki-kare analiz test sonucuna göre ($\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde) eğitim ($SD=8$, $x_2 = 31.595$) ve gelir ($SD=12$, $x_2 = 63.684$) değişkeniyle ekolojik ürünlere benzerlerine göre daha fazla para ödeme oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırma sonucunda H8 ve H9 hipotezleri kabul edilmiştir. Ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla ödeme isteği gelirle doğru orantılı olması Akgüngör ve diğerleri (1999)'nin araştırma sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir.

Araştırmada cinsiyet ve yaş değişkeniyle ekolojik ürünlere benzerlerine göre daha fazla para ödeme yapma oranları arasında bir ilişki olup olmadığı test edilmiş ve istatistiksel anlamda bir ilişkiye rastlanamamıştır. Dolayısıyla H6 ve H7 hipotezleri red edilmiştir. Ayrıca ekolojik ürünlere benzerlerine nazaran daha fazla oranda para ödeme ile oturlan ilçe arasında istatistiksel anlamda bir ilişki saptanamamış ($SD=4$, $x_2 = 7.426$) olup H10 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 15: Ekolojik Ürünleri Satılmak İçin Benzerlerine Nazaran Daha fazla Ödeme Yapma Durumunun Dağılımı

	<i>f</i>	%
Hiç Ödemem	81	15.4
% 20-40	312	59.3
% 41-60	92	17.5
%61-80	19	3.6
%81-100	22	4.2
526	100.0	

SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde insanoglunun çevresine dikkat etmemesinden kaynaklanan rahatsızlıklar giderek artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr.Hiroshi Nakajima'nın "dünya bedelini insan sağlığı ile ödeyeceği çevre krizine doğru yönelmiştir"şeklindeki ifadesi, çevre kirlenmesinin boyutunu yeterince gözler önüne sermektedir. Hava kirliliği, küresel ısınma, suların kirlenmesi yanında deniz ve okyanusların ısınması iklimsel değişikliklere yol açmakta, toprak yitimi yetersiz beslenme sorununu gündeme getirmektedir. Özellikle toprak kirlenmesi insanların zehirlenmesine yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda sanayi ve tarımsal alandaki üretimin temiz ve sağlıklı yapılması için toplumsal bilinç oluşturulmaktadır. Günümüzde tarımsal ilaçların yarattığı çevre kirliliği besin zinciri yoluyla canlılara ulaşmaktadır. Bu karamsar tablo içerisinde yavaş yavaş hem çevre bilincinin oluşması, hem de sağlıklı yaşam için tüketicilerin daha fazla çaba harcamaları, farklı ürünlerin pazara sunulmasına ve talep edilir hale gelmesine neden olmaktadır.

Gün geçtikçe dünyada üretiminin ve tüketiminin hızla arttığı ekolojik ürünler için iç pazardaki tüketici eğilimlerinin belirlenmesi, işletmelerin pazarlama stratejileri geliştirmeleri için gerekli görülmektedir. Bu noktadan hareketle, tüketicilerin ekolojik ürünlere karşı yaklaşımlarını belirlemeye yönelik olarak yaptığımız çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Tüketiciler gıda maddesi satın alırken öncelikli olarak önem verdikleri faktörlerin başında ürünlerin tazeliği, fiyatı ve kalitesi gelmektedir. Ürünün besin değeri tüketicilerce dördüncü sırada önemli faktör olarak görülürken, ürünlerin suni ve kimyasal katkı maddesi veya hormon içerip içermediği ise en önemsiz faktör olarak işaret edilmektedir.
- Ekolojik ürünler kimyasal ve sentetik kalıntı maddeleri içermeyen ürünlerdir. Araştırmaya katılanların yaklaşık % 60'ı ekolojik ürünlerin söz konusu özelliğini bilmektedir. Özellikle kadınların ve eğitim düzeyi yüksek olan tüketicilerin ekolojik ürünlerin özelliklerini bilme düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

- Araştırmaya katılan ve ekolojik ürün kavramını duyan tüketicilerin yarısından fazlası ekolojik ürün kullanmaktadır (% 55.1). Araştırma bulguları, iç piyasada özellikle eğitim ve gelir düzeyi yüksek olan tüketici gruplarının ekolojik yöntemlerle üretilen ürünleri satınalma potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir. Ancak oturlan ilçe ile ekolojik ürün kullanma arasında istatistiksel anlamda bir ilişkiye rastlanmamıştır.
- Araştırma bulgularına göre, tüketicilerin ekolojik ürün kullanmalarının öncelikli nedeni daha sağlıklı olması düşüncesidir. Bunu çevreye zarar vermeyen yöntemle üretiliyor olması takip etmektedir.
- Ekolojik ürün satınalmayan tüketicilerin satınalmama nedenlerinin başında, ürünlerin benzerlerine nazaran pahalı olması gelmektedir. İkinci sırada ekolojik ürünlerle ilgili yeterince bilgiye sahip olmama, üçüncü sırada ise, ekolojik ürünlerin iddia edildiği gibi olmayıp suni gübre, ilaç ve hormon içerebileceği düşüncesi gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, araştırmada tüketicilerin güven konusundaki algıladıkları risk yüksek bulunmuştur.

Bu sonuçlar doğrultusunda, ekolojik ürünler için iç pazar oluşturulup geliştirilmesi amacıyla aşağıdaki önerileri geliştirebiliriz.

- Araştırmada ekolojik ürün kavramını orta yaş ve üzerindeki tüketicilerin daha az duydukları saptanmıştır. Oysa dünya genelindeki eğilim 50 yaş ve üzerindeki tüketicilerin sağlıklarına daha düşkün oldukları yönündedir. Yurt içi pazarda 36 yaş ve üzerini ekolojik ürünler için pazar haline getirmek amacıyla söz konusu yaş grubuna yoğun reklamlar yaparak bilgilendirme yoluna gidilebilir.
- Araştırmada, ekolojik ürünlerin kimyasal ve sentetik kalıntı maddesi içermeyeceği yönündeki temel özelliğini, erkek tüketicilerin ve eğitim düzeyi düşük tüketicilerin bilmediği saptanmıştır. İç pazarda erkeklerin ve eğitim düzeyi düşük (üniversite dışındakiler) tüketicilerin potansiyel pazar haline getirilebilmeleri yönünde yoğun bilgilendirme programları hazırlanmalıdır. Özellikle ekolojik ürün etiketlerinde ürünün özelliği detaylı bir şekilde açıklanmalıdır.
- Çalışmada ekolojik ürünlerin duyurulmasında ve tanıtılmasında etkili olan iletişim aracının bilimsel dergiler ve yayınlar olduğu belirlenmiştir. Bilgilendirmede ve reklamda radyo-televizyon, dergi ve gazetelerin daha etkin hale getirilmesi önerilebilir.
- Ekolojik ürünlerde hedef kitle, eğitim ve gelir düzeyi yüksek tüketiciler olduğu için onların alışveriş yaptığı mekanlarda ihtisas mağazaları açmak veya mağaza sayısını arttırmak, mağazalarda konu hakkında uzman nitelikli satış elemanı görevlendirmek, bu yolla ürünler hakkında tüketicilere bilgi verilmesini sağlamak

* Ege Üniversitesi Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova-İzmir.

yararlı görülmektedir.

- Tüketicileri ekolojik ürünleri satınalmaya yönlendiren faktörler, daha sağlıklı olmaları ve çevreye zarar vermemeleridir. Dolayısıyla tüketicilerle kurulacak pazarlama iletişimde söz konusu iki kavram üzerinde yoğunlaşılmalı ve tüketiciler bilinçlendirilmelidir.
- Azımsanmayacak oranda bir tüketici kitlesi (%21) ekolojik ürünlerin suni gübre, ilaç veya hormon içermediği iddiasına inanmamaktadır. İşletmeler marka imajlarını yükselterek tüketicinin güvenini kazanmalı, ayrıca ekolojik ürünlere sertifika veren kuruluşlar bu konuda tüketicileri sürekli olarak bilgilendirmeli, güçlü kanıtlarla birlikte tutarlılık içinde hedef kitleyi ikna edebilmelidir. Sektör üniversite işbirliği çerçevesinde sempozyum ve paneller düzenlenerek tüketiciler bilinçlendirilmelidir.
- İç Pazar talebi doğrultusunda ekolojik tarım devlet tarafından desteklenmeli ve çiftçiler ekolojik tarım üretimi konusunda özendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- 1 Akgüngör, Sedef., B. Miran, C. Abay, E.Olhan. (1999). İstanbul, Ankara, ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Tarım Ürünlerine Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi. Ankara: Tarımsal Ekonomi Enstitüsü Yayın No:15
- 2 Aksoy,U, A. Altındişli (1996). Ekolojik (Organik, Biyolojik) Tarım, Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği (ETO) Bornova
- 3 Alkibay, Sanem. (2000). "Yeşil Pazarlama Faaliyetlerine Tüketicinin İlgisi Üzerine Bir Araştırma". 7. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildirisi. Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ,Ankara 23-26 Kasım
- 4 Altındişli, A., E. İter. (1999). Eko- Tarımda İlke ve Kavramlar. Ekolojik tarım. Ekolojik Tarım Organizasyon Derneği. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü, E.Ü. Ziraat Fakültesi, ETO Derneği. Kasım, İzmir ,ss 24-29
- 5 Anonymous. Statistics About Organic Farming. <http://www.Organic.aber.ac.uk/stats.shtml>.
- 6 Anonymous.Organik (Ekolojik).<http://www.bides.com.tr/htmls/uretimright.htm>
- 7 Bülbül, Mehmet., T. Yücel. (2001). Türkiyede Ekolojik Tarım Yapan Firmaların Analizi. Türkiye de 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu Bildirisi. Antalya.
- 8 Çınar, Recai. Ş. Yapraklı. (2001). Ekolojik Tarım Ürünlerinde İç Pazarın Oluşmasının Önemi Üzerinde Bir Araştırma, 6. Ulusal Pazarlama Kongresi (20 Haziran-1 Temmuz) Erzurum Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.
- 9 Ford, Richard (1996). Green marketing, Green Business Opportunities: The Profit Potential, London: Financial Times, Pitman Publishing.

- 10 Freeman, L. (1989). Consumer Thinking-Green Too, Advertising Age, 21 August, ss 6.
- 11 HeissenHuber, A., Ring, H. (1992). Economical Aspects of Organic Farming.MEDIT 2.Prospective e Prosposte Mediterranee-Rivista di Economia, Agriculture 3.Ambiente Anno 3. Numero 2. Giugno. Bologna.
- 12 Hussain, s.s. (1997). Green Consumerism and Ecolabelling: A Strategic Behaviourial Model, Proceeding From The Business Strategy and Environment Conference, Leeds, UK.
- 13 Kızılaslan, Ö. Demir.(2000). Bioteknolojik Ürünler, Organik Ürünler ve Uluslararası TicarettekiGelişmeler.İthalat Genel Müdürlüğü Daire Başkanlığı <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2000/bioteknolojik.htm> 13.12.2001
- 14 Gündüz, Meral. (1991). Dünyada ve Türkiyede Organik Tarım Organik ürün Pazarları ve Türkiye İhracatı Açısından Değerlendirilmesi. İGEME. Ankara.
- 15 Ottaman, A. Jacpuelyn. (1993). "When will the Consumers Pay a Penny More For a Green Product." Business Magazine, July/August
- 16 Olhan, Emine. (1997). Türkiye'de Bitkisel Üretim' de Girdi Kullanımının Yarattığı Çevre Sorunları ve Organik Tarım Uygulaması (ManisaÖrneği). Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- 17 Pınar, M. Cengiz, Hüseyin Ateş 1983). Pazarlama Araştırmaları, Toros matbaacılık, reklamcılık A.Ş. İstanbul
- 18 Rice, G. (1990). Being Green: US Marketers Being to Respond. Academy of Marketing Science News, April, ss 5
- 19 Shrum, L.J., Y.A. McCarty ve T.M. Iowery (1995). "Buyer Characteristics of The Green Consumer and Their Implications for Advertising for Advertising Strategy". Journal of Advertising. 24 (summer). (2), ss 71-82
- 20 Smintrias, Antonis (1999). Green Management International, Spring 99, Issue 25.
- 21 Titterington, A.J.; C.A. Davies., A.C. Cocharane (1996). Forty Shades of Green: A Classification of Green Consumerism In Northern Ireland. Green Marketing In a Unified Europe, The Haworth Press, Inc.
- 22 Tozan, M., Ertem, A. (1996). Ekolojik Tarımın ve Ürünlerinin Dünü, Bugünü. Ekolojik (Organik, Biyoloji) Tarım. Ekolojik Tarım Organizasyon Derneği.(ETO). İzmir. ss 7-17
- 23 Türk - Koop (2001). "Organik Tarım ve Türkiye'de Organik Meyve Sebze Üretiminin Durumu." Türk-KoopEkin Yıl 5, Sayı 16, Haziran. ss 41-47
- 24 Tüzel, Yüksel. (2001). Tahtalı Baraj Koruma Havzasındaki Seralarda Organik Sebze Üretim Olanakları, Türk - Koop Ekin yıl 5 Sayı 16.Haziran ss 48 - 51.
- 25 Zeisel, Hans(1982). Sosyal Araştırmada Sayısal Anlatım. Çev: OnurKumbaracıbaşı, Gazi Üniversitesi Yayın No:12

K üçüncü sektör KOOPERATİFÇİLİK

TÜRK FİNANS PİYASALARI VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ETİK

Prof.Dr. Sudi APAK*
Yrd.Doç.Dr.Fehmi YILDIZ**

ÖZET

Finansal hareketlerin önemli bir kısmını piyasa işlemleri oluşturmaktadır. Finansal anlaşmalar, kolayca çözümlenmeyen ilave etik problemleri de arttırmaktadır. Finansal anlaşmalarda her işlem ve durum tam olarak belirlenmediğinden uygulamalarda boşluklar doğmaktadır.

Finansal anlaşmalarda (sözleşmeler) kesinlik olmasına rağmen fırsatçı tavırlar ortaya çıkar. Eksik (hatalı) sözleşmeler müşteri ve banka ilişkilerini tam olarak tanımlayamaz ve olası sonuçlar planlanamaz.

Finansal hizmetlerde, müşteriye açıklık, işlem prosedürlerinin iyi tanımlanması, müşterinin çıkarını ve kendi kurumunun çıkarını gözetme sorumluluğu ve profesyonelin bu ilişkilerde iyi bir hakem görevi üstlenmesi gerekmektedir.

Finansal piyasalarda etik, içeriden haber alma, bankaların durumu ile ilgili asılsız haberler yayma ve karşı bankaya sahip olma isteğinin kanun dışı yollara başvurulması demektir.

-
- * Trakya Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, EDİRNE
 - ** Trakya Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, EDİRNE

Bu değerlendirmeler gerçeğinde, sermaye sahipliği, ortakların aşırı kazanç isteklerinin kontrolü, şirketin sosyal sorumluluğu ve çalışanlara tanınan hakların uyum içinde olması gerekir.

SUMMARY

The market transactions are an important portion of the financial actions. The financial agreements increase the ethic problems that can not be solved. Since the financial agreements can not define all the transactions and the position accurately, there exists undefined situations.

Although the financial agreements are accurate, the speculative actions always exist. The agreements may explain the wrong situations and they can not define the customer and bank relations correctly. Therefore, the expected results can not be planned.

In the financial services industry, the transparency, the well-defined transaction procedures, the responsibility of keeping the institutional rights at first are the essential works of the professional employers. In addition, they have to act as an arbitrator for the client and institutional relations.

The ethics in finance should stop the insider trading, the wrong information that is supplied about the banks' financial position and the control of the other banks illegally.

In an institution, the ownership and the control of their extraordinary profit wishes should be in accord with the company's social responsibility and the employee rights.

1. GİRİŞ

Piyasa işlemleri, finansal hareketlerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Menkul kıymetler borsası, mal piyasaları, future ve option piyasaları, para piyasalarında tek zamanlı ticari işlemler olarak organize alışverişlerde yer alırlar. Piyasa işlemlerinde görülen haksız ticari uygulamalar, sahtekarlık ve manipölasyon olarak eşitsiz bilgi ve diğer eşitsizliklerden doğar. Ayrıca finansal hareketler, bireylerin ve organizasyonların ödev ve yükümlölükleri ile fiktif işlemlere ve acentaların sorumluluğuna dönüőtüęü uzun dönemli ilişkilerdir.

Finansal anlaşmalar, kolayca çözümlenemeyen ilave etik problemleri arttırmaktadır. Anlaşmaların standart modelinde, anlaşmanın koşulları, tarafların gerekli hareketleri ve uyuşmazlık için alınacak tedbirler belirtilir. Kısaca, iyi yazılmış bir anlaşmada küçük bir uygulama boşluğu vardır. Bununla birlikte, finans ve diğer alanlardaki sözleşmelere dair ilişkiler ideal seviyeye ulaşmamıştır.

Asıl sözleşmeler genellikle anlaşılmaz, belirsiz, tamamlanmamış veya problemlidir. Düzenlemelerin etik kurallarına uygun olarak yapıldığı görüşü kesin değildir ve bu konuda uyumsuzluk vardır.

2. FİNANSAL HİZMETLER ENDÜSTRİSİ

Finansal hizmetler endüstrisi bireylere, firmalara ve hükümete geniş ölçüde finansal hizmet ve ürün sağlar. Finansal hizmetler endüstrisi öncelikle bankaları, aracı kurumları, yatırım ve kalkınma bankalarını, yatırım ortakları ve emeklilik fonlarını, finansal planlamacıları ve sigorta şirketleri gibi başlıca finansal kurumları kapsar.

Finansal hizmetler endüstrisi içinde yer alan firmalar pek çok işlemi yerine getirirler. Bireylere, işletmelere, hükümetlere tasarruf yapma, borç alma, yatırım yapma, kaza sigortaları, şirket birleşmesi, kar elde etme gibi konularda öngörü sağlar ve yardımcı olurlar. Finansal hizmetler endüstrisi değişik gelirlerin yaratılmasına yardımcı olarak da yararlar sağlar. Örneğin, sigorta işlemleri rizikoyu azaltma hizmeti sunarlar. Yatırım fonları bireye çeşitlendirilmiş portföy tutma imkanı sağlarken, para piyasaları küçük yatırımcıların büyük ölçekli yatırım yapmalarına imkan sağlar. Para ve sermaye piyasaları, nakde kolay çevrilemeyen geliri likit hale dönüştürürler.

Finansal hizmetler endüstrisi içinde yer alan şirketler, bu hizmet ve ürünleri sağlarken öncelikle finansal aracı gibi hareket ederler ve sermayelerini kendi namlarına yatırım veya ticaret yapmaktan çok yukarıda sayılan hizmetleri desteklemek için kullanırlar. Örneğin, bankalar gelirlerinin bir kısmını müşterilerden aldıkları komisyonlardan sağlarlar. Piyasalarda aracı olarak faaliyet gösteren finansal hizmet şirketleri, finansal sözleşmeler ve piyasa işlemlerinin bütün etik problemleriyle yüz yüze gelmektedirler. Finansal hizmetler müşterilere sözleşmelerle sağlandığından, hizmetten yararlanan birey yada işletmeler, finansal hizmet şirketlerinin müşterilerine getirdikleri yükümlülüklerle yakından ilgilenmektedirler. Diğer yandan, müşteri edinmedeki bazı uygulamalar etik kurallarına uygun değildir ve hatta kanuna aykırıdır. Her finansal sözleşme uygulamasında taraflardan biri eşitsizlikten zarar görür ve uygulamanın sonucunda finansal hizmet şirketi yönetiminin kabul edilebilir veya edilemez hataları kolayca belirlenemez.

2.1. Bireysel Müşteri Hizmetleri

Bazı finansal hizmet şirketlerinin bireysel müşteri hizmetleri bölümü çalışanları, etkili satış taktikleri, yanlış veya aldatıcı satış yöntemleri kullanarak bilinçsiz yatı-

1 Hayvan hayat sigortalarında, hayvanın ölümünden sonra kalan et, deri, doğumla ilgili ölümlerde canlı kalan buzağı değeri, arıcılıkta kovanlardan elde edilen bal, vb. değerler tazminat hesabında dikkate alınarak, ödenecek tazminatın düşülmektedir. Bu şekilde hesaplanan değere sovtaj denilmektedir.

rimcılara şüpheli değerde menkul kıymet satmaya çalışmaktadırlar. Saygın broker ve aracı kurumlar bu tür uygulamalardan kaçınmaktadırlar ve nitelikli elemanlar çalıştırmaktadırlar. Likit maniplasyon ya da kaynatma denen işlemlere karşı etik itirazlar olacağı açıktır.

2.2. Yanlış ve Yanılıtıcı İddialar

Müşterilerin etik kurallarına uygun işlemler talep etmeleri, satıcıların bütün ilgili bilgileri doğru, anlaşılır ve yanılıtıcı olmayan tarzda açıklamalarını gerektirmektedir. Bir gözlemci, brokerlerin, sigorta acentalarının ve diğer finansal hizmet satıcılarının açıklama getirmekten çok, şaşırtıcı tavırlar içinde olmalarından şikayetçi olmuştur. Yanlış ve yanılıtıcı hizmetler, müşteriye satış acentalarının kendi istedikleri ürünü satması halinde ortaya çıkmaktadır.

Satıcılar, gelirlerinin kaynağı komisyonlar olmasına rağmen, komisyon hakkında konuşmaktan kaçınmaktadırlar. Bir sigorta şirketinin acentası, hayat sigortası poliçelerini emeklilik planı olarak gösterip, depozito olarak sigorta ücretine başvura-bilmektedir (1).

2.3. Aldanma

Aldanma, bir yorum sorunudur. Bireysel müşteriler, bir finansal alım işleminde belgelere kolayca ulaşabilse bile yanlış ve yanılıtıcı iddialar kanıtlanamayabilmektedir. Fon yöneticileri tarafından, fonla ilgili eski performans kriterleri seçilebilir ve yanılıtıcı bir izlenim verecek şekilde ortaya konabilir. Aldanma, gerekli bilgiler ortaya konmadığında da meydana gelebilir. Nitekim, satış giderleri fonun yıllık giderleri içinde önemli bir yer tutabilir ve rakiplerin giderlerinden daha yüksek olabilir. Beklenen gelir, bir takım giderler aıkca belirtilmediğinde yüksek görünebilir ve yatırımcı aldatılabilir. Bazen doğru iddialar bile tipik bir yatırımcıyı yanlış kanaatle-re sürükleyebilir. Bu nedenle bir finansal hizmet satın almayı planlayan bir yatırımcı çok çabuk karar vermemeli, daha fazla araştırma yapmalıdır.

2.4. Bilginin Gizlenmesi

Finansal hizmet müşteriye nasıl bilgi verilmesi gerektiği tartışma konusudur. Finansal hizmet satıcıları her ürün için ayrıntıların hepsini sağlamakla yükümlü değildirler. Müşterilerin kendi kendilerine bilgi edinmek gibi bazı sorumlulukları vardır. Bütün finansal hizmet satıcı ve alıcı ilişkilerinde gizliliğin bozulması hakkında araştırmalar yapılmakta ve birçok farklı yönteme başvurulmaktadır.

2.5. Gereksiz İşlemler, Uygunluk ve Risk

Bir finansal hizmet satıcısının, aldatmaktan kaçınma ve yeterli bilgi sağlama yükümlülüklerine ek olarak, finansal hizmet endüstrisinde çalışanların başka ek ykmllkleri de vardır. Bu yükümlülüklerin en önemlileri; finansal hizmet şirketine komisyon sağlayan ama müşteriye yarar sağlamayan aşırı ticaretten sakınmak,

müşteriye yalnızca uygun yatırımları önermek ve risk seviyesi hakkında bilgilendirmektedir.

Bir finansal hizmet şirketinde, daha fazla komisyon sağlamak amacıyla çeşitli finansal hizmet ticaretine ya da brokerlerle gereksiz işlemlere girilebilir. Ayrıca bir sigorta acentesi, bir poliçe sahibi için önemli tutarda bir komisyon alacağı zaman, müşteriye eski hayat sigortası poliçesini yenisiyle değiştirmesini önererek gereksiz işlemlere girişebilir. Gereksiz işlemlerin yasal ve etik açıdan hataları kolaylıkla tespit edilebilmesine rağmen, gereksiz işlemlerin tanımı çok açık değildir. Çok finansal hizmet ticareti yapan ve zararları olan müşteriler, hesapların gereksiz işlemlerle doluluğundan şikayetçidirler. Ancak kar eden müşterilerin, brokerlerin yaptığı işlemlerden şikayetçi oldukları ender görülmektedir. Bir brokerin belirli bir şekilde komisyon için ticaret yaptığına ya da müşterinin zararına sonuçlar veren saldırgan ticaret yaptığına karar vermek çok zordur.

Uygunluk ve risk açıklaması birbiriyle yakından ilgilidir. Müşteriye yalnızca uygun yatırım önerme yükümlülüğü, diğer pek çok faktörün yanında uygun risk seviyesi hükmünü de içerir. Brokerlerin, acentaların ve diğer finansal hizmet satıcılarının, müşteriye yatırımın riskleri hakkında bilgilendirme yükümlülükleri vardır. Her iki yükümlülük de en az üç sebepten dolayı tartışmalıdır.

İlk önce; bu ilişkinin sadece alıcı-satıcı ilişkisi mi yoksa acenta-finance hizmet şirketi ilişkisi mi olduğunu açıkça ortaya konulabilmelidir. Bir müşteri, brokere belirli bir hisse senedinden belirli miktarda alması için sipariş verdiğinde, brokere siparişi yerine getirmesi için para ödeyecektir. Broker, yatırımın uygunluğunu sorgulamak ya da bu yatırımın risklerini açıklamak zorunda değildir. Diğer yandan, brokerin müşteriye yatırım tavsiyesinde bulunması durumunda, broker sadece uygun olan yatırımları önerme ve içerdiği riskleri açıklamakla yükümlüdür.

İkincisi, bu yükümlülüklerin ne kadar genişleyebileceğidir. Eğer bir broker müşterisine uygun olmayan bir yatırım tavsiye etmemiş ve yatırımın önemli riskleri hakkında önerilerde bulunmuşsa, brokerin yükümlülüğünün ne kadar olacağı tartışmalıdır. Broker tarafından alımı yapmayı reddetmek ve bu alım işleminde müşteriyi kendi hatalı kararından dolayı korumaya çalışmak babacan (paternalistik) bir tavır olacaktır. İnsanların özgürlüklerinin kendi çıkarları için kısıtlanması olarak tanımlanabilen paternalizm kuşkulu bir kavramdır ve haklı çıkarılma gereksinimindedir. Nitekim insanların sosyal güvenlik kurumlarından emekli olabilmeleri için tasarruf yapmalarını ve aidat ödemelerini istemek, insanların yatırım kararlarına karışmak olarak kabul edilmekte ve eleştirilmektedir. Ancak birçok kişinin tasarruf disiplininin yoksun olduğu bahanesiyle, sistem yürürlükte tutulmaktadır. Diğer yandan yasallaştırılmış kumar, insanların yaşam garantilerini Las Vegas'ta rulet masalarında havaya atmasına izin vermektedir (2).

Üçüncüsü, risk ve uygunluk hükümlerinin yoruma açık olduğudur. Yatırımın müşteri için uygun olup olmaması, müşterinin finansal hedefine ve risk tercihine, yatırımın toplam risk ve karına ve diğer yatırım fırsatlarıyla karşılaştırılmasına bağlıdır. Bazı yatırımlar herhangi bir müşteri için açıkça uygun olmamasına rağmen, diğer yatırımlar olası bir anlaşmazlığı zararlı bir duruma dönüştürebilir.

2.6. Ürünlerin Doğruluğu

Finansal hizmet şirketlerin müşterilerine sunduğu finansal ürünler, belirli doğruluk standartlarını karşılamalıdır. Şirketler ürünleri, sadece doğru bir şekilde sunmakla kalmayıp, diğer bir deyişle şirketler yanlış, aldatıcı ya da yanıltıcı iddialardan sakınmakla ve risk seviyesini içeren ilgili bilgileri açıklamakla kalmayıp, ayrıca adil bir şekilde fiyatlandırmalı ve gerçeğe dayanan değerler önermelidirler.

Günümüzde finansal hizmet şirketleri tarafından grup şirketlerine fon aktarıldığı görülmekte ve bu uygulamalarla ilgili bazı iddialar bulunmaktadır. Bunlar; gayrimenkul kıymetlerin ve şirketin şüpheli değerde olması, bu şirketlerin değerlerinin gayriresmi olması ve diğer gizlenen uygulamalardır. Bazı şirketler ortaklık hissesi adı altında yatırımcıların sermayelerinin gelirleriyle, para kaybeden bazı şirketlerin ödemelerini gerçekleştirmekle suçlanmaktadır. Böylece yüksek riskli şirketleri güvenli yatırımlar olarak sunmak gibi kanunsuz satış uygulamalarında yer almakla, halk için şüpheli finansal gelir de oluşturulmuş olmaktadır.

3. FİNANSAL KURUMLARIN YÖNETİMİ

Finansal hizmet şirketleri bir işletmedir ve bu nedenle yöneticileri ile aralarında tipik iş problemleri oluşur. Yatırım fonu ve emeklilik fonu gibi kurum yatırımcıları, büyük holdinglerin davranışları yüzünden, yatırım kararları konusunda etik sorunlarla daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar.

3.1. Kurumsal Müşteriler

Finansal hizmet şirketlerinin bireysel müşterilere olan yükümlülükleri, kurum müşterileri için de uygulanır. Kurum müşterilerinin genellikle daha karmaşık alım-satım işlemleri konusunda bilgili olmasına ve kendi çıkarlarını daha iyi koruyabilecek durumda olmasına rağmen, onlar da doğru ve güvenilir hizmet almaya ihtiyaç duymaktadırlar.

Kurumsal yatırımcılar bile karmaşık alım-satım belgelerini anlayamazken, bireysel yatırımcıların daha kolay aldanacakları açıktır. Finansal hizmet alımı için başvuran ancak mali durumunu kötü gördüğü için ek teminat istenen şirketler nedeniyle finansal hizmet şirketlerine daha fazla gelir elde etme imkanı doğmaktadır (3).

3.2. Menfaatlerin Uyuşmazlığı

Finansal hizmet şirketlerindeki türlü menfaat uyuşmazlık örneklerinden ikisi özellikle belirtmeye değerdir. Birincisi; brokerage (komisyon) ve yatırım bankacı-

lığı Şirketleri için çalışan araştırma analistleri ara sıra araŐtırmalarının doğruluğu ve muhtemel sonuçları ile Şirketin ilgi alanı arasında kalırlar. Komisyon Şirketleri bir alım önerisini tutarak ya da (daha kötüsü) satarak güçlü müşterilere karşı hata yapmak istemezler. Müşteri stoğunun fiyatında düŐüŐe neden olabilecek uygun olmayan bilgiyi ortaya çıkaran analistlere Şirketleri tarafından arasıra baskı uygulanmaz; yoksa bu durumdan sonra macera peŐinde koŐan Şirketler tarafından misillemeyle tehdit edilirler. Bir yazarın gözlemine göre, "Haberı vereni vur sendromundan dolayı bir analizci için olumsuz rapor vermek her zaman riskli olmuştur. O bayan ya da bay, yatırım bankerlerince zorlanabilir ya da Őirketle iliŐiđi kesilebilir"(4).

İlk halka arzları (IPO) sigortalayan Őirketlerde analizcilerin değerlendirmeleri, anonim Şirketlerin finans bölümlerinin ve Şirketin yatırım bankacılığı gruplarının değerlendirmelerinden genellikle daha düşüktür. IPO sigortalayan bir Şirket ilk yirmibeş gün içinde stoklar üzerine öneri veremez ama, bu sakın dönemden sonra araştırma bölümünün yardımcı hamle olarak bir satın alma önerisi vermesi beklendir. DrŐ Şirketler araştırma analistlerini haksız baskılardan korumaya çalıŐırlar ama araştırma sonuçlarıyla sigorta Şirketlerinin menfaat uyuŐmazlıkları kaçınılmaz bir gerilim kaynağıdır (5). Menfaat uyuŐmazlıklarının ikinci bir rneği de fon yöneticilerince yapılan kişisel ticaretle ilgilidir.

3.3. Denetim ve Arbitraj

Haksızlık, birçok organizasyonda meydana gelebilir. Denetim yöneticisi, aŐtlarının Şirket yararına olan ama etik olmayan finansal hizmet satıŐı uygulamalarını onaylayıp göz yumabilir. Şirket kurallarını ihlal eden bu kişiler için denetimler yetersiz olabilir. Finansal hizmet Őirketinin dllendirme politikaları ve diğer teŐvikleri etik olmayan hatta yasadıŐı sayılabilecek davranışları içerebilir. Bir Şirketin denetim yöneticisi konumundaki bir kişinin yasal yükümlülüğü, aŐtlarını gözetmeye gereken önemi vermektir denilebilir.

Birçok endüstride mağdur duruma düŐenlerin başlıca sığınağı yargıdır. Örneğin, kusurlu ürünlerden zarar gören kişiler, kayıpları için dava açabilirler. Diğer yandan, yatırımcılar finansal hizmet Şirketi tarafından, tahvil değerlerine dava açma hakkından vazgeçmeye ve arbitraj sonuçlanıncaya kadar işlemlere devam etmeye zorlanırlar. Bu sistemin amacı, anlaşmazlıkları çabuk, adil ve masrafsız bir Şekilde zgmektir. Uygulamada, tasarruflarını herhangi bir Şekilde, drŐ olmayan ve beceriksiz brokerlere kaptırımıŐ olan bazı yatırımcılar, herhangi bir tavizi kabul etmezler. Uygulamanın diğer bir Şeklinde ise yöneticiler, ilgili yasaları bilmek ya da takip etmek zorunda olmayan, önemli belgeleri sağlamakta genelde başarısız olan ve geçersiz bilgileri iŐleme dahil eden piyasa yesi arbitratrleri görevlendirirler. nk, arbitratrlerin açıklamak zorunda olmadıkları kararları nedeniyle yatırımcılar tarafından yargıya baŐvurulamaz (6).

Müşteriler, bankalara ipotek verenlere, sigortacılar ve diğer finansal hizmet sağlayanlara dava açma haklarını büyük ölçüde kaybetmektedirler. Müşterilerin çoğu dava açma hakkını kaybettiğinin bile farkında değildirler. Zorunlu arbitraja itiraz edenlere, şirket tarafından sonucu kabul etmeleri ya da işlemi bırakmaları söylenmektedir. Zorunlu arbitraj, finansal hizmet şirketleri için de bir sorundur.

3.4. Kurumsal Yatırımcılar

Günümüzde finansal piyasalardaki ticarete yatırım fonları, sigorta şirketleri, emeklilik fonları ve vakıflar gibi kurumlar hükmetmektedirler. Bu büyük yatırım portföylerinin yöneticilerinin görev alanları oldukça geniştir ve bu görevler özel yasayla verilmiştir.

Kurumsal yatırımcılar, sadece finansal faktör prensiplerine dayanarak yatırım kararı vermemeli, aynı zamanda sosyal amaçlı olarak istenen kriterleri de gözönünde bulundurmalıdır. Sermaye yönetimi konusunda başarının boyutları, daha karmaşık, şirket performansının geleneksel ölçülerine daha az bağımlı, geçmişe göre günümüzde daha güvenli hale gelmiştir. Bilanço verilerinin ölçüm zorluğu, analistlerin şirketlerle ilgili verileri biraz daha dikkatli ve ayrıntılı olarak incelemelerini gerektirmektedir (7).

Bazı kurumsal yatırımcıların yatırımları, sosyal sorumluluk yatırımcılığına girmektedir. Sosyal sorumluluk yatırımcılarının amacı, yatırım stoğunu, yalnızca işçilerine iyi davranan, çevreyi koruyan, sosyal kurumlara yardım eden, güvenli ve yararlı ürünler üreten, genelde sosyal sorumluluğu uygulayan şirketlerle sınırlı tutmaktır. Bütün sosyal sorumluluk yatırımcıları özellikle tütün, alkol ve kumar (günah stoğu denen) sektöründeki şirketlerin, bazı savunma taahhüdü, nükleer enerji, yabancı ve ezici yönetimlerle iş yapan paravan şirketlerin stoklarından kaçınırlar. Sosyal sorumluluk fonları, vicdanı rahat olarak paralarının nereye gittiğini ve nasıl yatırımlarda kullanıldığını bilmek isteyen kişilere imkan sağlar. Sosyal kurumlar ve üniversiteler gibi kurumlar yatırım kararlarının, savunduğu değerlerle tutarlı olmasını isterler. Fon yöneticilerinin, sosyal sorumluluk yatırımcılığında yer almaları, ilgili gruplarca amaçlarının anlaşıldığı kanısına varıldığı ve kabul edildiği sürece sorun değildir. Nitekim, iştirakçilerin sosyal sorumluluk ve sözleşmeye ait stok fonları arasında seçmekte özgür oldukları emeklilik planları, etik endişeler yaratmaz. Ancak bir tek fonu olan emeklilik planı yöneticisinin ilgili tüm yatırım aracı stoklarını reddetmeye hakkı olup olmadığı tartışmalıdır. Fon yöneticilerinin sosyal sorumluluk için etkili bir şekilde aracılık yapıp yapamayacağı ve sosyal sorumluluk fonlarının tatminkar gelir üretip üretemeyecekleri önemli konulardır.

* Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi - Erzurum

* Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi - Erzurum

Kurumsal yatırımcılar, birçok şirketin hissedarı olarak bu şirketlerin yönetimlerinde nasıl bir rol oynayacaklarına karar vermelidirler. Bireysel yatırımcılar, yatırımlarının getirisinden tatmin olmadıkları zaman stoklarını satma ve başka bir şirkete yatırım yapma olanağına sahiptirler. Kurumsal yatırımcılar ise sık sık bir yatırımda kilitlenirler ve büyük değişikliklere girismekten başka şansları kalmaz.

3.5. Organizasyonlarda Bireyler ve Organizasyonel Baskılar

Finansal hizmet sektöründe bireyler açısından ortaya çıkan etik ikilemler, bütünüyle mesleğin karşısına çıkan tipik sorunlar değildirlir. Bir satış uygulamasının yanıltıcı olup olmadığı ya da üyenin yaptığı alım- satım işleminin adil olup olmadığı gibi durumlar, buna örnek olarak verilebilir. Bu durumlar, kişinin kendi değerlerini, ahlaki inançlarını ve organizasyonda çalışmaktan doğan doğru harekete olan taahhütlerini test ederler.

İş hayatının en zor ikilemlerinden bazıları, bireyler diğerlerinin şüpheli davranışlarını farkettikleri zaman ya da kendilerinin bu davranışlar içerisinde yer almaları konusunda baskı uygulandığı zaman meydana gelirler (8).

3.6. Organizasyonlarda Liderlik ve Etik

Bireylerin kendi davranışlarından dolayı bir takım sorumluluklar taşımaları gibi, şirket yöneticileri ve yönetici konumundaki diğer kişilerin de yönetimin ahlak dışı uygulamalarının olduğu bir ortam için sorumlulukları bulunmaktadır (9).

Finansal hizmet şirketlerinde çalışanların karakterlerinden kaynaklanan hatalar, kötü yönetilen şirketin kötü yönetildiğini nadiren tam olarak açıklayabilmektedir. Ahlak dışı meslek uygulamaları açıkça ortaya konmаса bile şirketin itibarının düşmesi yine de söz konusudur. Uygun liderlik sağlamada ve etik açıdan yönetimi kolaylaştıran sistemler oluşturmada başarısız olan yöneticiler, hatalı işlemin yapılmasından bilerek yarar sağlayanlarla, bu işlemi gerçekleştirenlerle ve yapmayı düşünenlerle aynı sorumluluğu paylaşırlar (10).

Finansal hizmet sektöründe etiğe uygun davranışların seviyesi, bireyin kendi kişisel doğruluklarının karmaşık ve karşılıklı etkilerine, sorumluluk pozisyonundaki kişilerin etiğe uygun yönetim anlayışlarına ve finans alanında oluşan etik durum anlayışına dayanmaktadır. Bu ifade öncelikle, finans alanındaki doğru ve yanlış yönetimler hakkındaki soruları tespit etmek için anlaşılması gereken etik durumlarla ilgilidir. Finansal işlemlerin nasıl yönetilmesi gerektiğini bilmek, finasta yüksek seviyede etik sağlamanın ilk adımıdır. Ama bu bilginin kişisel doğruluk ve etik liderlik olmadan çok az yararı olacağı açıktır.

4. FİNANSAL SÖZLEŞMELERİN ETİK PROBLEMLERE NEDEN OLDUĞU ALANLAR

Finansal sözleşmelerdeki uygulama sonuçlarının, yazılı kurallardan farklı bir şekilde ortaya çıkıp toplumun bunları değerlendirmesi aşağıdaki dört ana grupta incelenmiştir.

4.1 Kesin Sözleşmeler

Sözleşmelerin temel şartları yazılı veya sözlü olarak belirtilmektedir. Anlaşmanın nasıl detaylandırıldığı önemli değildir. Buna rağmen bazı şartlar hala belirtilmeden kalmışsa, bunlar açıklanmalıdır. Kanun, yazılı veya sözlü sözleşmeleri kesin olarak tanımaktadır ve tüm yasal yerine getirilebilir anlaşmaların yöntemini içermektedir. Neyin yasal ve yerine getirilebilir olmasının ötesinde, sözleşmede yasal ve kontratsız olarak yapılan şartlar var ise bunlar ahlaki ve yasal değilse, zorunlu olarak tanımlanır. Eğer sözleşmede tüm işlemler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş ise finansal konular ve işlemler genellikle imkansız hale gelir. Daha fazla kesinlik, zorunluluk değildir. Kesin sözleşmeler iki türlü etik problem kaynağı ortaya çıkarırlar. Birincisi yorum ve uyumsuzlukların farklılığına konu olmakta iken, diğeri de hukuken yürütülmesi imkansız olduğundan kendiliğinden hükümsüz kılınması olmaktadır.

Finansal kuruluşlar ve bankalar, işçilerle, müşterilerle ve diğer sermaye sahibi gruplarla birçok kesin sözleşme yaparlar. Böylece firmalar işçileri iş garantisi sözü ve müşterileri de teminatlar ve diğer garantiler ile etkilemektedirler. Bankalar genellikle kişilerin çıkarı için verilen teminatlar nedeniyle önemli bir toplumsal destek kazanmaktadırlar. Çalışanların örgütleri ve onların işverenleri, iş güvenliğinin çeşitli garantilerini açıklayarak, işten çıkarılanlara verilen kesin söze uyulacağını vurgularlar. Türkiye'deki uygulamalarda, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) fona geçen bazı bankalarda işten çıkardığı bazı yöneticilere teminatlarını tam olarak öderken, bazılarını sebepsiz yere ödememesi güven unsuru zedelemiştir.

Benzer olarak, müşteriler bankaları hizmet kusurundan dolayı suçlayabilirler. Yasal sonuçlar olmaksızın, sözleşmeler bozulabilir veya kesin sözleşmeler fırsatçı tavırları kolaylaştırabilir. Ayrıca, hedef banka çoğunlukla fazla sayıda çalışandan oluştuğundan ve fırsatçılar sözleşmenin değerini kavradığı zaman, düşmanca tavırlar içinde olanların kesin sözleşmeleri kötüye kullandıkları iddia edilmektedir. Fırsatçılar, önceki yöneticilerin belirli taahhütlerini inkar etmezler ama yeni yönetimi bu taahhütlerle sınırlamaya da çalışmaktadırlar.

4.2. Eksik ve Hatalı Sözleşmeler

Mevcut koşullar altında en iyi pazarlık gücüne sahip olmaya çalışan sözleşmenin tarafları, doğal sınırlamalardan dolayı çoğunlukla başarısız olurlar. Bu sınırlamaların en önemlileri, tamamlanmamış bilgi, yetersiz mantık ve gelecekteki olasılıklar-

la ilgili eksik bilgidir. Sözleşmenin tarafları ihtiyaç duyulan bilgiye nadiren sahiptir. Onlar bilgiye gerekli olduğu anda ihtiyaç duyarlar ve hiçbirisi olası sonuçları planlamamaktadır.

Eksik sözleşmelerin bir diğer problemi, tarafların kendilerine azami yarar sağladığı görüşmede başarısız olmalarıdır. Diğer bir problem ise bazı durumlarda sözleşmenin şartlarının açıkça belirtilmemesidir. Çünkü ilişki çok karmaşıktır ve iyi planlama için şartlar belirsizdir. Her iki problem de, yönetimin ortakların çıkarlarına hizmet için güvene bağlı görevlerindeki anlaşmazlıkları ortaya çıkarmaktadır. Çalışanlar, mevduat ve kredi müşterileri ve diğer kişiler, tahmin edilebilir sonuçları olan kesin sözleşmeler yapabilirler. Banka ortakları bu yaklaşıma göre kesin sözleşmeler yapamazlar ve idareye ait önemli sağduyunun, ortakların beklentilerine hizmet etmesi gerekmektedir (11).

4.3. İhlallere Karşı Çözümler

Sözleşmeler iki unsur içerirler:

- a) Öngörülen tüm durumlar ile ilgili ilişkilerin planlanması,
- b) Bir tarafın kontrattaki şartları yerine getirememesi durumunda ihlallerin belirlenmesi.

Bireylerin ve firmaların, ilişkileri dikkatlice planladıklarına ilişkin bazı kanıtlar vardır ama ihlaller konusu ihmal edilmiştir. Sonuçta birçok etik ve yasal itirazlar, mevcut ihlallerle ilgilidir (12). Örneğin, kesin sözleşme ile iş güvenliği garantisi veren bir işveren banka, bir grup işçiyi üç aylığına işten çıkarmış olsun. Eğer kesin sözleşme tazminat ödemeye ilişkin koşulları içermiyorsa, yöneticiler çalışanları tam olarak yönettiklerini hissettikleri sırada, işçiler yetersiz tazmin ile ilgili olarak nasıl şikayette bulunabilirler? Etik sonuç, "Açık tazminat" tanımlamasıdır. Herhangi bir sözleşmeli anlaşmanın yokluğunda genel etik, kurallarda bazı standartlar aranmasıdır.

Son bir problem de performans için standarttır. İhlaller sadece bir taraf anlaşmaya uymazsa gerçekleşir ama ihlal gerçekleştiğinde itirazlar olabilir. Eğer sözleşmenin şartları tam olarak belirtilmemişse, itirazları sonuçlandırmak kolaydır. Fakat daha fazla detaylı durumlar için, sözleşmeler spesifik durumları içermezler. Bu durumda taraflar anlaşamazsa, hangi hareketin kabul edileceği ve optimallik üzerine tartışmalar devam edecektir (13).

4.4. Rekabetçi Çıkarların Dengelenmesi

Finansal karar vericilerin, fiktif görev gibi belirli kimselerin hisselerini sunmak için tanımlanmış yükümlülükleri vardır ve bu yükümlülük, diğerleri hakkındaki çıkarların etkilerini içermemektedir. Bu sorumluluğu genişletmek tartışmaya açıktır. Eğer kurumun finans görevlisinin asıl yükümlülüğü, örneğin ortakların çıkarlarına

uygun işlemler yapmak ise, gerçek karar çalışanları işten çıkarmak yada hileli kayıtlar oluşturmak olmamalıdır. Finansal yöneticiler için, net finansal hükümlere varmak zordur ve çok zor olan çıkarların dengelenmesi görevini diğerlerine bırakırlar. Ancak, sorumluluğun bu şekilde bölüştürülmesi her zaman mümkün değildir. Bu durum Türkiye'deki finans sektöründe fiktif karların oluşmasına yol açmış ve devletin de bunları gözardı etmesi ile makyajlı bilançolar ortaya çıkmıştır.

Finansal kurumlar ayrıca halka ve toplumumuzdaki sınırsız güce hizmet etmektedirler. Finansal kurumlar, faaliyetleri sonucunda bazı sosyal zararlara neden olabilmektedirler. Son yıllarda, bazı bankaların kara para aklamaları ve verdikleri kredilerin geri dönmemesiyle ilgili olaylar, finansal haberlerde yer almıştır. Üretim işletmelerinin, faaliyetleri sırasında çevreyi kirletmemek gibi yükümlülükleri vardır. Benzer şekilde, finansal kurumlar da faaliyette bulunurlarken, tarafları zarara uğratmamaya dikkat etmelidirler. Finansal kurumlardan normal faaliyetleri sırasında, rekabetçi çıkarların dengelenmesi istenmekte olup, bu istem karların ve zararların dağıtımı ile sınırlı kalmamaktadır. Daha önemlisi, finansal risklerin paylaşılması gerekmektedir. Bu durumlarla ilgili kararlar alınırken, kimlerin çıkarlarının hesaba katılacağı ve rekabetçi çıkarların nasıl uzlaştırılacağı kararlaştırılmalıdır.

İşletmelerin, üretim faaliyeti sırasında toplum üzerinde yarattığı birçok zararlar ve dışsallıklar bulunmaktadır. Örneğin, çevre kirliliği üretimden kaynaklanan ortak bir dışsallıktır. Finansal aktivitelerde de işlem dışsallıkları ortaya çıkmaktadır. Tüm finansal aktiviteler ve yatırım kararları, zararlı sosyal sonuçlar için büyük bir potansiyeldir. Örneğin, bankaların kredilendirme uygulamalarının toplumun kalkınması üzerinde etkileri bulunmaktadır. İmkanlar elverdiğince, bankalar kredi kararlarında birleşmektedirler. Ancak bankadan kredi almak isteyen yatırımcıların bankaya verdiği teminatların banka tarafından yeterli bulunmayıp kabul edilmemesi durumunda yatırımcılar kredi alamayacak ve yeni yatırımlar yapılamayacaktır. Bankalar ayrıca kredi onayı sürecinde de farklı çıkar gruplarının yönetiminde ayrımcılıkla suçlanmaktadır. Uluslararası ölçekte ise çokuluslu bankaların ve özellikle Dünya Bankası'nın uygulamaları, az gelişmiş ülkelerde güçlü etkisini ortaya koymaktadır. Bu tür bankaların yüksek derece sorumlu yöneticilere ihtiyacı bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal etiğin teorik değerlendirmesinde, işlem gören değerlerin verimli ve adil olması, piyasa düzenlemelerine uygun olması, eşit bilgi ve pazarlık gücü oluşması, etkili fiyatın oluşması ve manipülasyona yer verilmemesi önemlidir. Finans profesyonelleri açısından da çıkar çatışmasının önlenmesi, gizlilik prensiplerine uyulması ve acentalarla problem yaşanmaması gereklidir.

Finansal hizmetlerde, müşteriye açıklık, işlem prosedürlerinin iyi tanımlanması, müşterinin çıkarını ve kendi kurumunun çıkarını gözetme sorumluluğu ve profesyonelin bu ilişkilerde iyi bir hakem görevi üstlenmesi gerekmektedir.

Yatırım kararlarında, bankaların verdiği kredilerde müşteri adaleti sağlanması ve müşteri bazında ayırım yapılmaması, şirketin yönetiminin herşeyden üstün olduğunu hatırlama, işlemlerde etik değerlerin üstünlüğünü açıklar.

Finans piyasalarındaki etik, içeriden haber alma, bankaların durumu ile ilgili asılsız haberler yayma ve rakip bankaya sahip olma isteğinin kanun dışı yollara başvurmaması demektir.

Bu değerlendirmeler ışığında, sermaye sahipliği, ortakların aşırı kazanç isteklerinin kontrolü, şirketin sosyal sorumluluğu ve çalışanlara tanınan hakların uyum içinde olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- 1 QUINT, Michael., 1994, "Met Life Shakes Up its Ranks", New York Times, October 29, C 1.
- 2 FREDERICK Robert, E.,HOFFMAN, W.Michael., 1990, "The Individual Investor in Securities Markets: An Ethical Analysis", Journal of Business Ethics, 9, 579-89.
- 3 FERRIS, Craig T., 1997, "Ferber Judge's Words Are Chilling Indictment of Muni Industry", The Bond Buyer, January 21, 27.
- 4 REGAN, Patrick J., 1993, "Analyst, Analyze Theyself", Financial Analysts Journal, July-August, 10.
- 5 POWERS, W., 1993, "Why Hot, New Stocks Get Booster Shots", Wall Street Journal, February 10, C1.
- 6 EICHENWALD, Kurt., 1993, "Misplaced Trust: A Tale of Texas Brokers", and "Commissions are Many, Profit Few", New York Times, May 24, C1, C3; and "Prudential's Firm Within a Firm", New York Times, May 25, C1, C19.
- 7 REICH, Robert B., 1994, "Should Investors Look Beyond the Bottom Line?", Business and Society Review, Fall, 7.
- 8 BADARACCO JR, Joseph L., WEBB, Allen P., 1995, "Business Ethics: A View from the Tranches", California Management Review, 37, Winter, 8.
- 9 LEWIS, Michael., 1989, Liar's Poker: Rising Through the Wreckage on Wall Street, New York: W.W.Norton, 41.
- 10 PAINE, Lynn Sharp., 1994, "Managing for Organizational Integrity", Harvard Business Review, March-April, 106.
- 11 SIMON, Herbert., 1957, "A Behavioral Model of Rational Choice, Models of Man: Social and Rational", New York, John Wiley and Sons.
- 12 MACUULAY, Stewart., 1963, "Non-contractual Relations in Business: A Preliminary Study", American Sociological Review, 28, 55-67.
- 13 GOETZ, Charles J., SCOTT, Robert E., 1981 "Principles of Relational Contracts", Law Review, 67, 1089-150

K üçüncü sektör KOOPERATİFÇİLİK

DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN MAKRO EKONOMİK HESAPLAR SİSTEMİNE KATILABİLME OLANAKLARI VE TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ*

ÖZET

Ekonomik sistem ve çevre kalitesi birbiri ile çok yakından ilişkilidir. 20. yüzyılda ekonomik büyüme kavramı, çevre üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınmadan büyük önem kazanmıştır. Hızlı büyüme ve dolayısıyla sanayileşme, çevre değerlerinin ve kaynakların aşırı şekilde tüketilmesine ve çevre sorunlarının giderek artmasına neden olmuştur. Çünkü ekonomik büyüme Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)'daki artışı ifade etmekte olup, bu gösterge çevre üzerinde artan olumsuz etkileri içermemektedir. Ekonomik büyümenin hesaplanmasından vazgeçilemeyeceğine göre, bu göstergenin ölçümünde çevre sorunlarının da dikkate alınması gerekecektir. Bu amaçla çevrenin ekonomik sisteme entegre edilmesi gerekir. Bu entegrasyon doğal kaynak muhasebesinin (DKM) oluşturulması ile sağlanabilir. Bu makalede ülkemizde milli muhasebe sistemine (MMS) doğal kaynaklar ve kirliliğin entegre edilebilme olanakları kısaca tartışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Milli Muhasebe Sistemi, Doğal Kaynaklar, Çevre Kirliliği, Doğal Kaynak Muhasebesi

* Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 06110 Dışkapı/ANKARA.

THE POSSIBILITIES OF INTEGRATION OF THE NATURAL RESOURCES AND ENVIRONMENTAL POLLUTION TO THE MACRO ECONOMIC ACCOUNTS AND A MODEL PROPOSAL FOR TURKEY

SUMMARY

There is a close relationship between the economic system and the environmental quality. The concept of economic growth has gained great importance without considering the negative impacts on environment in the 20th century. The intensive use of environmental resources and the increase of environmental problems are caused by rapid economic growth and industrialization. As the economic growth means the increase in gross national product (GNP), this indicator does not cover the increasing negative impacts on environment. It is impossible to give up the calculation of economic growth; there is a necessity of taking into account the environmental problems for this indicator measurement. For this aim, the environment should be integrated to the economic system. This integration can be succeeded by the natural resources accounting. In this paper, the possibilities of this integration between natural resources and pollution to the national account system in Turkey will be discussed briefly.

KEY WORDS: National Account System, Natural Resources, Environmental Pollution, Natural Resource Accounting

1.GİRİŞ

Çevre ve doğal kaynaklar gibi kavramlar hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Günümüzde dünya çeşitli çevre sorunları ile karşı karşıya olup, bu sorunlar, insanın yapay olarak doğaya yaptığı aşırı müdahaleler ve ekonomik faaliyetler sonucunda oluşmaktadır. Düzensiz ve plansız şehirleşme, hızlı sanayileşme, yoğun turizm ve tarımsal kalkınma hedefleri, çevre duyarlılığının yeterince gelişmemesi, daha fazla üretme ve tüketme eğilimleri, çevreye duyarsız yöntemlerle üretimin yapılması gibi nedenler kirliliğin boyutunu arttırmaktadır. Aslında çevre sorunları yeryüzünde insan yaşamının başlangıcından beri oluşmakla birlikte, söz konusu sorunların insanlar tarafından algılanması veya hissedilmesi ise 20. yüzyılda olmuştur. Kirliliğin olumsuz etkilerini azaltabilecek yeterli önlemler alınmadığında toprak, su ve hava gibi ortamların kalitesi bozulmakta ve sonuçta bütün ekonomik faaliyetlerin temel yürütücüsü ve çevresinin ürünü olan insanın yaşamı ve besin güvenliği de tehlikeye düşmektedir. İnsan yaşamının kalitesi, ekonomik fa-

aliyetler ve çevre değerleri ile çok yakından ilişkili olduğundan, kirlilik de yaşamın kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle dünyada özellikle 1970'lerde ekonomik büyümenin sınırlanması ile ilgili öneriler gündeme gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeden vazgeçilmemekle birlikte, artan çevre kirliliği ve toplumsal duyarlılık, çevre ve ekonomik sistemin birlikte değerlendirilmesine gereksinim olduğunu ortaya çıkarmıştır.

20.yüzyılın başında ekonomik büyüme kavramı, çevre üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alınmadan büyük önem kazanmıştır. Özellikle II.Dünya Savaşından sonra, savaştan etkilenen toplumlarda hızlı ekonomik büyüme ve refah artışının sağlanması temel hedef olmuştur. Hızlı büyüme ve dolayısıyla sanayileşme, çevre değerlerinin ve kaynakların aşırı şekilde tüketilmesine ve çevre sorunlarının giderek artmasına neden olmuştur. Çünkü ekonomik büyüme, gayrisafi milli hasıla (GSMH)'daki artışı ifade etmekte olup, bu gösterge çevre üzerinde artan olumsuz etkileri kapsamamaktadır. 1980'lerden sonra hem pazar, hem de merkezi planlamalı ekonomilerde çevre kirliliği ve doğal kaynak sorunlarının büyük önem kazanmasının nedenlerinden biri de budur. Bu noktada ya ekonomik büyümenin hesaplanmasından vazgeçilecek veya bu ölçümde çevre sorunlarının da dikkate alınması gerekecektir(1). Ekonomi politikalarının yönlendirilmesi ve başarısının değerlendirilmesinde kullanılan temel gösterge olan GSMH yerine, çevre ve doğal kaynakların nitelik ve niceliklerindeki değişimleri de yansıtabilen redaf ölçütlerinin kullanılması yönünden artan girişimler bulunmaktadır. Bu girişimlerin temel dayanağı ise, çevre kalitesindeki azalma ve kirlenmenin etkilerinin değerlendirilmesi ve bunların ekonomik faaliyetlerin performanslarının ölçümü ile ilişkilendirilmesi konusu üzerinde odaklaşmaktadır.

1970'li yıllardan önce çevre, ekonomistlerce, insan gereksinimlerine oranla bol miktarda bulunması ve kullanılmasının herhangi bir fedakarlık gerektirmemesi nedeniyle serbest mal olarak değerlendirilmiştir(2). Günümüzde çevre kaynakları birçok yerde giderek kıtlaşan ve arzı talebinden az olan ekonomik bir mal haline gelmiştir. Kirlilik, başkalarının faaliyetleri sonucu oluşan, istenmeyen ve zarara neden olan değişimler olduğuna göre, negatif dışsallıktır. Karşılığı ödenmeden başkalarına maliyet yüklediğinde veya karşılığı alınmadan başkalarına fayda sağlandığında, bu tür dışsallık oluşur(3). Bu kapsamda endüstriyel, rekreasyonel ve kentsel kalabalıklaşma, hava, su, toprak, gürültü ve koku gibi kirleticilerin neden olduğu kaynak yıpranmaları değerlendirilmelidir(4). Kıt çevresel kaynakların uygun bir fiyatının olmaması, onların aşırı kullanımına yol açar. Bu nedenle malların pazar fiyatları, söz konusu malların gerçek sosyal maliyetlerini yansıtmamaktadır. Bu durum piyasa hatası olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir sanayi işletmesi atıklarını çevreye vererek kıt kaynakları kirlletmektedir. Bu işletme, dışsal maliyetlerini kirli çevrede yaşamak zorunda kalan kimselere yüklemektedir. Çevre kalitesindeki bozulmaların esas nedeni ise, kıt çevresel kaynakların pazar fiyatlarının bulunmama-

sıdır(5,6). Çevreyi kirleten birim, başka kişi veya kurumları etkilemekte, ama bu etki piyasa ekonomisi araçları ile -gerekli düzenlemeler yapılmamışsa- giderilememektedir. Negatif dışsallık söz konusu ise, piyasa ekonomisi kuralları bu sonuçların giderilmesinde yeterli olmadığından, zarara bütün toplum katlanır. Bu nedenle hükümetlerin firmaların özel ve sosyal maliyetlerini eşitleyici önlemleri almaları gerekli olacaktır (6,7,8).

Çevre sorunları üretim ve tüketim faaliyetleri ile çok sıkı ilişkili olduğundan, milli gelir ile de bağlantılı olacaktır. Çevre ve ekonomik sistem direkt olarak birbirilerini etkilemektedir. Bir ülke, ekonomik kalkınmasını sağlamış olsa bile, eğer çevre kalitesi bozulmuşsa, bu ülkenin kabul edilebilir bir büyüme içinde olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Bu bakımdan ekonomik gelişme bir sebep, çevre kirlenmesi ise bir sonuçtur. Bu nedenle ekonomik faaliyetler ile ekolojik denge arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde tanımlanması ve kontrol edilmesi ile kirliliğin zarar verici boyutlara ulaşması engellenebilir. Çünkü kirliliğin neden olduğu zararların maliyetlerini telafi etmek için, bu tür giderleri aynı oranda mal piyasasına fiyatlar yoluyla yansıtmak da kolay olmamaktadır(1). Çevre ve ekonomik sistemin entegrasyonu için öncelikle kirlilik kontrolüne yönelik politikaların maliyetleri ve faydalarının ölçülmesi ile bu ölçümde kullanılabilecek kriterlerin belirlenmesi gerekli olacaktır.

Çevre sorunları zaman içinde biriken ve etkileri uzun süreli olan sorunlardır. Bu sorunlara gelecekte çözüm getirilmesi düşüncesi, maliyetleri artıracaktır. Ekonomik faaliyetlerin kısa dönemde kalkınmanın sağlanması amacıyla yönelik olması nedeni ile çevreye verilen zararlar, 1970'lere kadar çoğunlukla ekonomik değerlendirmelerde dikkate alınmamış ve bu tarihlerden sonra ekonomik faaliyetlerin sağladığı faydalar ile yapılan harcamalar karşılaştırılırken, çevresel zararların da dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır(6). 1992'de Rio'da düzenlenen BM Konferansı'nda yayınlanan Gündem 21 ile 2000'li yıllara kadar ve daha sonra, çevre ve ekonomiyi etkileyen alanlarda hükümetlerin, ulusal ve uluslararası kuruluşlarının ve bağımsız kuruluşların yapması gereken faaliyetler tanımlanmış ve bu çerçevede ülkelere Doğal Kaynaklar Muhasebesi (DKM)'ni oluşturmak için çalışmalar yapması önerilmiştir. Türkiye'de çevre örgütlenmesi büyük ölçüde tamamlanmış olmasına karşın, çevresel kaynakların envanteri ve muhasebeleştirilmesine yönelik çalışmaların büyük ölçüde ihmal edildiği görülmektedir. Ülkemizde de kirlilik zararları ile doğal kaynakların değerlerinin belirlenmesi ve çevre ve ekonomik muhasebenin entegre edilmesi ile ilgili çalışmaların yapılmasına gereksinim bulunmaktadır(1).

Bu çalışma, doğal kaynaklar ve kirliliğin makro ekonomik yönü ile ilgili olup, Türkiye için tümüyle yeni bir konu olan Milli Muhasebe Sistemi (MMS)'ne doğal kaynaklar ve kirliliğin de dahil edilmesini içermektedir. Geçen 20-30 yılda geleneksel hesaplardan farklı olarak, MMS'nin geliştirilmesi yönünde bir gereksinim ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar çok sayıdaki ülke tarafından yürütülmekte ve BM,

OECD, Dünya Bankası, ulusal ve uluslararası çevreci kuruluşlar, ekonomi ve çevre arasındaki ilişkileri de bütünüyle kapsayacak muhasebe sistemlerini geliştirmek ve bu sistemlerin bütün ülkelerde uygulanmasını sağlamak için girişimlerde bulunmaktadır(9). Bununla birlikte doğal kaynaklar ve kirlilik zararlarının değerlerini takdir etmek ve bunların ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılması oldukça yenidir. Ülkemizde kirlilik zararları ile ilgili olarak daha çok teknik nitelikli araştırmalar yapılmıştır. Dolayısıyla kirlilik zararları ve doğal kaynakların değerlerinin biçilmesi ve DKM'nin geliştirilmesi ile ilgili inceleme ve araştırmalar da büyük ölçüde yetersizdir(1). Bu çalışmada çevre kirliliği zararları ve doğal kaynakların değerlerinin belirlenmesinde dünyada çeşitli ülkelerde kullanılan yöntemler de dikkate alınarak, DKM'nin oluşturulmasına yönelik yaklaşımlar ile bunların uygulamaları kısaca incelenmiş ve ülkemiz koşullarına uygun bir modelin geliştirilebilme olanakları tartışılmıştır.

2. DOĞAL KAYNAKLAR, ÇEVRE KİRLİLİĞİ VE EKONOMİ

Ekonomik sistem ve çevre kalitesi birbiri ile çok yakından ilişkilidir. İnsanların yaşamı ve faaliyetlerinin çevre üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Ekonomi ile çevre arasındaki karmaşık sistemde, çevrenin sağladığı kaynaklar ve enerji ekonomik sistemin sürekliliğini ve büyümesini sağlarken, mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi sonucu oluşan maddeler ve enerji, çevre kalitesinde değişime neden olmaktadır. Çevre, üretim sonucunda oluşan atıklar için de bir depo görevi yapmaktadır. Bu süreç doğal ve mimari estetiği değiştirerek, yaşamı bütünüyle etkilemektedir. Mal veya hizmet üretmek için, doğal kaynaklar kullanılmakta ve bunlar sürekli ve yoğun kullanımla yıpratılmaktadır. Doğal kaynak stoklarındaki azalma, ekonomik sistemin sürekliliğini ve büyümesini sınırlar (1,15).

Bir ülkenin ekonomik refahı, belirli bir süre veya genellikle bir yıl içinde ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değeri olan GSMH ile ölçülmektedir. Her yıl reel olarak artan GSMH, o ülke ekonomisinin olumlu yönde geliştiğini gösterir. Diğer yandan GSMH negatif yönde gelişme gösteriyorsa, bu ekonominin durgun olduğunu veya giderek gerilediğini göstermektedir. Bu sistemin temelini ekonomik büyüme oluşturmaktadır. Kişi başına düşen milli hasılanın artışı, genellikle ekonomik verimliliğin artışı ve ekonominin giderek daha sağlıklı bir yapıya dönüştürülmesi anlamına gelmektedir(11,12,13). Toplumsal refahın bir göstergesi olarak kullanılan ekonomik büyümenin ölçülmesinde genellikle GSMH'daki reel artışlar dikkate alınmakta olup, bunun yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri, özellikle 1980'den sonra ekonomistler tarafından yoğun olarak tartışılmıştır. Ekonomik büyüme ve GSMH artışı, özellikle politik alanda bir gelişmişlik göstergesi olarak hala kullanılmaktadır. Büyüme modelinin başarısı, mal ve hizmetlerin tüketiminin artmasına bağlıdır. Bunun anlamı, ortak özelliği tüketici olan ulusun artan miktarda mal ve hizmet tüketmesidir (1,14).

Ekonomik büyüme için giderek artması istenilen mal ve hizmetlerin tüketimi ve özellikle de daha fazla üretim için gerekli olan hammadde ve enerjinin artan oranda kullanılması zorunluluğu bulunmaktadır. Gereklerini mevcut talebe göre belirleyen ekonomik sistem, gereksinim yerine daha çok istekleri kullanmaktadır. Bunu ispatlayan en belirgin örnek ise, dünya nüfusunun açlık tehlikesi ile mücadele etmesidir. Bu, insanların taleplerinin ve gereksinimlerinin olmaması anlamına gelmektedir(15). Burada en önemli sorun, kaynakların kalkınma ve sanayileşme ile tüketilmesi ve kirlenmesi ve hızla artan nüfus kaynakları bütünüyle tahrip etmesidir. Günümüzde çevre üzerindeki baskılar ve aşırı kullanımlar, bazı doğal kaynakların tükenmesine veya üretim masraflarının oransal artışına neden olmuştur (16). Bu durum uluslararası ekonomik ilişkileri de etkileyebilecektir.

Ulusal refah açısından önemli bir unsur olan çevre kalitesindeki değişimler, GSMH'nin tespitinde dikkate alınmamaktadır. Bunun üç önemli nedeni bulunmaktadır(17): (i) Ekonomideki büyümeyi gösteren GSMH, ölçülebilen bir gösterge olup, bazı ölçülemeyen unsurları içermemesi önemli bir eksikliktir. Kirlenme ve çevre kalitesi gibi kavramları sayısal olarak ölçmek ve GSMH hesaplarına eklemek çok güç olup, bunun için yoğun bir çalışmanın yapılması gerekir. (ii) GSMH'daki büyüme toplumsal refah artışını gösteren bir araç iken, kaliteli çevre toplumsal refah için doğrudan bir amaç olmaktadır. (iii) GSMH, ekonomide piyasaya sunulan ve belirli fiyatlarla alınıp satılan mal ve hizmetleri kapsamakta, oysa toplumsal refahı (kaliteli bir çevrenin insan sağlığına olumlu etkiler gibi) piyasada işlem görmeyen mallar ve hizmetler de etkilemektedir.

Ekonomik büyümenin üretim ve tüketim esasları üzerine dayanması ve GSMH'nin artırılmasına yönelik olması, sürdürülebilir kalkınma (SK)'nın temelini oluşturan en önemli öğelerden biri olan yaşam kalitesi yerine maddesel yaşam standardı kavramı üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. SK ve dolayısıyla yaşam kalitesinin yükseltilmesi, öncelikle mevcut kaynakların israf edilmeden kullanımı ile olanaklıdır. Ancak tasarruf ve yaşam kalitesinin düşüşüne yönelik birçok faaliyet, GSMH'da azalmaya yol açmaktadır. Örneğin, motorlu taşıtlarla ulaşım oranla daha az kaynak tüketen bisiklet ve trenle ulaşım, GSMH'ya daha az katkıda bulunmaktadır. Ancak toplu taşıma veya bisiklet gibi ulaşım olanakları, özellikle çevre sorunlarının yoğun olduğu kentlerde birçok sorunu hafifletebilecektir (18,19). Diğer yandan kirlilik yaratan sanayinin gelişimi, kirlilikten doğan sağlık masraflarının artması, trafik kazalarındaki artışlar vb. GSMH'yı da yükseltecektir. Bu nedenlerle yaşam standardı yerine yaşam kalitesi kavramının esas alınması hemen hemen olanaksızdır. Bu durum; ekonomik sistemde durgunluk, kriz ve işsizliğe neden olacaktır. Kısaca ekonomik büyüme modeli ile 1980'lerde gündeme gelen SK kavramı birbiri ile çelişmektedir(10,14). Gereksinimleri ve özellikle de istekleri karşılamak üzere, yeryüzünün sınırlı kaynaklarını giderek artan miktarda kullanmayı sürdüren ekonomik anlayış, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama haklarını ellerinden al-

maktadır (20). Bu nedenlerle ekonomik modelde bazı değişikliklerin yapılması ve toplumların daha fazla üretme ve tüketme eğilimi yerine gereksinimleri karşılayacak ve doğal kaynak stokunun rasyonel kullanımını sağlayacak yeni bir ekonomik anlayışa gereksinim bulunmaktadır. SK amacına ulaşılabilmesine yardımcı olmak ve toplumsal kalkınmanın sağlıklı olarak ölçülebilmesi için, doğal kaynaklar ve kirliliğin makro ekonomik sistemlere entegre edilmesi ve buna göre ulusal ölçütlerin hesaplanma yöntemlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir (1).

Doğal kaynaklar; insan yapımı olmayan ve miktarları değiştirilemeyen (hava, yeraltı ve yerüstü suyu, ıslak alanlar gibi), üretilmeyen veya kendiliğinden üretken olmayan (veya mevcut doğal kaynak stokunun zamana bağlı olarak artırılmaması), kamu malı niteliği taşıyan, özel mülkiyetten çok toplumun ortak mülkiyetinde olan ve bütün bireyler tarafından genellikle bedel ödmeden ve yoğun olarak kullanılan (yollar, su, hava, parklar gibi) kaynaklardır. Ayrıca doğal kaynaklar birincil mallar olmadıklarından üretimde girdi olarak kullanılmakta, kullanıma bağlı olarak kaynaklar tükenmekte ve aynı zamanda kullanılmadan kalan kaynak stoku veya miktarı azalmaktadır. Bu kapsamda özellikle yenilenemeyen kaynaklara önem verilmelidir. Çevre alanında yapılan tartışmalar ise; genellikle doğal kaynakların çoğunlukla toplumun ortak malı olmaları, çevre sorunlarının çözümü için genellikle mülkiyet haklarının ayırımıyla değişikliklerin yapılmasının gerekmesi, doğal kaynakların kullanımının geri dönüşümsüz olması, kullanım düzeyine bağlı olarak kaynakların tükenmeleri ve bu sürecin önlenememesi, kaynak stoklarının genellikle direkt olarak toplum refahını etkilemesi, belirli tiplerdeki faaliyetlerin çevresel etkilerinin kümülatif olması ve bu etkilerin gelecekte belirli bir zaman diliminde fark edilebilecek düzeye ulaşması ve ekonomik faaliyetlerin çevresel sonuçlarının birçok belirsizlik içermesi gibi konularda odaklaşmaktadır.

Dünyanın en önemli sorunlarından biri haline gelen çevrenin korunması ile ilgili zirve toplantılarının yapılmasının temelinde, 20.yüzyıla kadar uygulanan ekonomi politikalarının olumsuz etkileri vardır. Bu açıdan günümüze değin kullanılan muhasebe sisteminin yanlış bilgi verdiği veya çevresel konularda yeterli olmadığı açıktır. Günümüzde hemen bütün dünyada kullanılan MMS'nin göstergelerinden biri GSMH'dir. GSMH hesabında, mal ve hizmetlerin parasal değerleri toplamından eskime payları (amortismanlar) çıkarılmaktadır. Ancak verimli tarım topraklarının erozyon ve amaç dışı kullanım ile kaybolması, asit yağmurları ve diğer nedenlerle ormanların, bitki ve hayvan türlerinin kaybolması, canlıları koruyan stratosferik ozon tabakasının incilmesi gibi çevresel kaynakların eskime payı, bu sistemde dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle devletlerin mevcut sistemleri, ülkelerin durumlarını olduklarından daha iyi göstermektedir. Gerçekleri yeterince yansıtmayan bu sistem, çevreyi tahrip edecek ekonomik faaliyetlere geçerlilik kazandırmaktadır. Mevcut MMS, ülkelerin sahip olduğu yenilenebilen ve yenilenemeyen kaynak stoku ve bunlardaki kirlilik düzeyleri hakkında yeterli ve detaylı bilgi de vermemek-

tedir. Ancak ulusal araştırmalar ve uydulardan alınan bilgiler; birçok ülkede ormanların gittikçe azaldığını, ayır, otlak ve meraların tahrip edildiğini ve verimli tarım topraklarının gittikçe azaldığını gstermektedir. Ekonomik açıdan temel işlevlere sahip olan toprak, ormanlar, bitkiler ve hayvanlarla ilgili ulusal ve uluslararası veri toplama ve değerlendirme sistemi de etkin olarak kurulamamıştır.

Mevcut ekonomik sistem, doğal kaynakların dayanma sınırlarının aşılması halinde, karar organlarını bilgilendirememektedir. Örneğin, sığır sayısının çok olduğu, ayır, otlak ve meraların verimsizleştiği, ormanların hızla azaldığı, avcıların yeterli veya hiç balık bulamamaları halinde balık stokunun azaltıldığı ve kullanma sınırlarının çok fazla aşıldığı algılanabilmektedir. Kaynakların dayanma sınırları bilinmediğinden, ülkeler bu kaynakların kullanımlarını genellikle serbest bırakmışlar, böylece kaynakların zaman içinde tahrip olmalarına neden olmuşlar ve hatta bu eğilimi bir ölçüde de olsa teşvik etmişlerdir. Ekonomik muhasebe, çevrenin ekonomiyeye sağladığı destek sistemlerinin tahrip edilmesi ile ilgili bilgileri karar organlarına ulaştıramamaktadır. Ayrıca birçok işletme çevreye verdiği zararları ödemediği için, çevreyi tahrip etmenin maliyetini topluma yüklemekte ve böylece işletmeler karlılık düzeylerini maksimumlaştırma eğilimlerini sürdürmektedirler. Kirletici ekonomik faaliyetler; bugün tarım, ormanlar, ayır ve meralar ile denizlerden alınabilecek normal ürün verimini azaltmış, zehirli atıkların biriktirildiği alanların grel olarak daha yüksek maliyetle temizlenmesine, hastalıkların tedavisi için daha fazla sağlık harcamalarının yapılmasına ve yoksulluğun daha fazla yayılmasına sebep olmuştur (18,19).

Dünyada son 20-30 yıldan beri GSMH'daki büyümenin olumsuz sonuçlarının algılanmasıyla birlikte, insan mutluluğu ve refahını maddi üretim dışında etkileyen birçok faktörün daha olduğu ve bunların Şimdiye kadar ekonomik davranışlarda hesaba katılmadığı kavranmaya başlanmıştır. Sağlıklı toplumsal yapı, insan ilişkilerinin düzeyi ve güvenirliliği, gelir dağılımındaki eşitlik, doğal, kültürel ve estetik evre gibi faktörler, insan refahını etkileyen unsurlardan bazılarıdır. Örneğin, evre tahribine neden olan enerji üretimindeki artışın, refahı ne derecede artırabileceği tartışılmaktadır. Yine kültürel düzeyi giderek düşen, okunan kitap, dergi ve gazete sayısı gittikçe azalan toplumlarda video veya renkli televizyon üretimindeki artışın GSMH'yı artırırsa bile, toplumsal açıdan bunun bir gelişme sayılamayacağı açıktır. Günümüzde hızla artan vreci hareketlerin de büyük katkısı ile yaşamın niteliğinde bozulmaya neden olan faaliyetlerin GSMH'da yarattığı artış, sanayileşmiş ülkelerde bir gelişme olarak görülmemektedir. Bu koşullarda özellikle 1980'li yıllarda dünya gündemine yerleşen SK yaklaşımı, nicelik ve nitelik olarak gelişmeyi birlikte ele alan bir yaklaşım olmuş ve böylece çevreyi dikkate almayan bir büyüme, gelişme olarak değerlendirilmemektedir.

Özellikle 1950'lerden itibaren çevreyi dikkate almayan üretim artışları ve büyüme, gelecekte beşeri ve doğal kaynaklarda nicelik ve nitelik yönlerinden azalmaya neden olmaktadır. Bu durum insan mutluluğu ve refahında düşmelere yol açacak, belki de yaşamı tehlikeye düşürebilecek ve bunun yanında üretim olanaklarını azaltarak ekonomik büyümede hızlı düşmeye neden olabilecektir. Diğer yandan insanların özellikle yoksulluk ve açlıkla mücadele, eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, güvenliğin sağlanması ve altyapı yatırımlarının geliştirilmesi gibi gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, üretime veya ekonomik büyümeye gerek bulunmaktadır. Ayrıca kirliliğin önlenmesi, çevrenin korunması ve kirliliği önleyebilecek teknolojilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar da kaynak kullanımını gerektirmektedir. Diğer bir ifade ile iyi bir çevre için daha çok kaynak yaratılması gerekmektedir olup, bu da ancak ekonomik büyüme ile sağlanabilir.

Milli gelir hesaplarında, doğal kaynakların miktarı ve bu miktarda oluşan değişimler dikkate alınmamaktadır. Milli gelir, ülkeyi daha kötü duruma düşürmemek koşulu ile belirli bir dönemde tüketilebilen gelir olarak tanımlanmaktadır. Halbuki milli gelir hesaplarında, sadece fiziki sermayede oluşan aşınma, yıpranma, eskime ve demode olmadan dolayı amortisman olarak ayrılan fonlar dikkate alınmaktadır. Amortismanlar yeni yapılan yatırımlardan büyük olursa, ekonomide bazı gerilemelerin görülmesi doğaldır (7). Milli gelirin hesaplanmasında fiziki sermaye unsurları için izlenen yöntem doğal kaynaklar için geçerli değildir. Diğer bir ifade ile milli gelir hesaplarında, gelecekteki potansiyel üretimi azaltabilecek faaliyetlere karşılık bugünkü gelirden herhangi bir düzeltme yapılmamaktadır. Kısaca milli gelir hesaplarında sadece doğal kaynakların yıllık üretim miktarlarının değeri görülmekte, mevcut kaynakların tükenme ve yıpranmaları milli gelire yansıtılmamaktadır (21).

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetler büyük ölçüde doğal kaynak varlığına bağlıdır. Bu ülkeler ekonomik büyümelerini hızlandırabilmek için, doğal kaynak stoklarını bunların herhangi bir fonksiyonel değeri yokmuş gibi hızla tüketmektedirler. Milli gelir hesaplarında, doğal kaynak stoklarındaki değişmelerin ve kirliliğin yarattığı refah kaybının gerçek maliyetinin de gözönüne alınarak düzeltmelerin yapılması gereklidir. Milli gelir hesaplarında, belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanan değerleri veya herhangi bir şekilde fiyatlandırılarak bulunan değerlerinin toplamı dikkate alınmaktadır. Ancak bu yıl için üretim ve tüketim faaliyetlerinin neden olduğu kirliliğin etkileri hiçbir şekilde gelire yansımamaktadır. Kirliliği azaltmak veya temizlemek için yapılan harcamalar ise, bu hesaplarda gözönüne alınmaktadır.

Türkiye'de ve dünyada son yıllarda çevre kirliliği ve korunmasına yönelik giderek artan bir bilinçlenme vardır. Toplumların doğal kaynakların korunmasına ve gelecek nesillere olabildiğince kaliteli bir doğal çevre bırakma çabaları, varolan ekono-

mik ve sosyal örgütlenmelerin sorgulanmasına ve yeni çevre koruma politikalarının oluşturulmasına rehberlik etmektedir. Bu çerçevede SK'nın sağlanmasına yardımcı olacak yeni politikaların oluşturulması ve özellikle de çevre ve ekonomik muhasebenin entegre edilmesine gereksinim olacaktır.

3. DOĞAL KAYNAKLAR VE KİRLİLİĞİN MAKRO EKONOMİK HESAPLARA KATILMASI

Kirlenme, ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıktığından, bu faaliyetlerin özel maliyetlerine çevresel maliyetlerin de eklenmesi gerekir. Bu maliyetler, çevrenin özümleme veya taşıma kapasitesi aşılmadığı sürece ortaya çıkmamaktadır. Ancak üreticiler ve tüketicilerin çevresel girdileri fiyat ödemeksizin kullanmaları, üretim ve tüketim süreçlerinde oluşan ve istenmeyen (atıklar gibi) malları doğrudan çevreye vermeleri, bunların da milli muhasebeye dahil edilmesini gerektirmektedir. Klasik MMS'nde üretim ve tüketimin değer artırıcı veya tüketici özelliği üzerinde odaklaşmanın ve fiziksel alışverişlerin ihmal edilmesinin önemli bir eksiklik olduğu bilinmekte olup, bu özellikle 1970'lerden itibaren tartışılmaktadır(1).

Ekonomik refah, bir ekonomide kıt kaynakların kullanımı ile elde edilen haz ve tatmin hisleri toplamının parasal ifadesidir. Milli gelir ise, ülke ekonomisinde belirli bir süre içinde yaratılan safi hasılanın parasal değerleri toplamıdır. Tüketicilere haz ve tatmin hisleri sağlayacak olan maddi kaynaklar ve araçlar bu hasıla içinde yer aldığından, ulusal hasıla ekonomik refahın ölçüsü olarak kullanılmaktadır (11). Milli gelirin hesaplanmasında; üretim, gelir ve harcama yöntemleri kullanılabilir (11,12,22,23). Ülkemiz koşullarında GSMH'nın üretim yönteminde diğerlerine oranla daha doğru olarak saptanacağı bildirilmektedir (11). Ancak her üç yönteme göre ayrı ayrı hesaplanan GSMH'nın birbirine eşit olması gerekir. Verilerin yetersiz olması nedeniyle ülkemizde GSMH'nın hesaplanmasında bu üç yöntemden her biri tek başına kullanılamamakta, mevcut üretim ve gelir verilerinden yararlanılarak karma bir yöntem kullanılmaktadır (12). Ayrıca üç yönteme göre GSMH hesabında da kirlilik zararları ile kaynakların aşırı kullanımı ve oluşan yıpranma dikkate alınmamakta ve böylece ekonomik sistemin performansı olduğundan daha yüksek gösterilmektedir (1).

GSMH'nın belirlenmesinde, mal ve hizmetlerin pazar fiyatları ile belirlenen değerleri kullanılmaktadır. Hava, su gibi kaynaklar toplumun ortak mülkiyetinde olduğundan, bunların faydalarının pazar fiyatları ile ölçülmesi oldukça güçtür. Bu bakımdan kirliliği azaltıcı/önleyici çalışmaların sağladığı faydalar da GSMH hesaplarına katılmamaktadır. Kirlenme ve bozulmaların piyasa fiyatlarının olmaması, bunların MMS'nde ihmal edilmesine neden olmuştur. Çevre ekonomistleri bu sisteme çeşitli eleştiriler yöneltmektedir. Hesaplamalarda insanların doğal çevreden

sağladığı kaynaklar, alışveriş konusu olmadığından işlemlere katılmamakta ve böylece toplumların çevresel tatmini hemen hemen hiç gözlenememektedir. Çevreyi oluşturan doğal kaynaklar, doğal biçimleri ile milli gelir hesaplarında hiç dikkate alınmazlar iken, bunların tahribi ve yok edilmesi bir üretim sayılmakta ve gelir hesaplarına pozitif değerler olarak girmektedir. Örneğin, orman varlığı MMS'nde görülmemesine karşın, kereste, odun ve orman tali ürünleri ulusal hasılaya yansımaktadır. Doğal çevredeki tahriplerin yalnızca ortaya çıkan ürün açısından dikkate alınması, ülkenin üretim olanaklarındaki azalışı gösteren amortisman değerlerinin eksik hesaplanmasına ve bu nedenle de safi hasıla değerlerinin normalden daha yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Ekonomik sistemin yarattığı pozitif değerler hesaplanırken, ürünlerin üretim ve tüketimlerinin çevreye etkileri, çevre dostu olması gibi konular, piyasa mekanizmasınınca çok yetersiz veya hiç dikkate alınmadığından, bulunan değerler son derece çarpık olmaktadır (1,5,6,23).

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı mevcut MMS'nin toplumların uzun dönemde büyüme ve kalkınması ile ilgili objektif göstergeleri sağladığı söylenemez. Bu hesaplar, doğal çevre ve kirlenmeyi de kapsayacak biçimde genişletilip yeniden gözden geçirilmedikçe, MMS'nin rakamları ekonomik büyüme ile ilgili çok genel göstergeler olmaktan ileriye gitmeyecektir (23). Çünkü bunlar günümüz insanını ön plana çıkarmakta ve gelecek nesillerin yararlarını tamamen ihmal eden bir yaklaşımla hesaplanmaktadır. Aksine kısa dönemde büyüme hızını maksimize eden politikaların uzun dönemde zararlı etkilerinin görülmesi, mevcut doğal kaynak stoku ve nüfus ilişkileri dikkate alındığında, doğal bir sonuç olmaktadır. Kaynakların yok edilmesi ve kirlenmesi dikkate alınmadan kısa vadeli hızlı büyüme sağlanabilir, ancak bunların uzun vadede ekonomik büyümeyi tümüyle negatife dönüştürebileceği de unutulmamalıdır.

3.1. Doğal Kaynakların ve Kirliliğin Muhasebeleştirilmesi

Fiziksel kaynaklar; bitkiler, hayvanlar ve insanlar için yaşam ortamı sağladıkları gibi, üretim faaliyetleri için de enerji ve hammadde sağlamaktadır. Ekonomik açıdan üretimde doğrudan hammadde olarak kullanılan maddi kaynaklar ile üretime dolaylı olarak katkı yapan ve canlı yaşamını direkt olarak etkileyen çevresel kaynaklar arasında bir ayırım yapılabilir. Diğer yandan özellikle doğal kaynakların hem parasal, hem de fiziksel büyüklükler olarak envanterlerinin çıkarılması ve muhasebeleştirilmesi gerekli görülmektedir. Günümüzde birçok ülkede fiziki ve parasal doğal kaynak muhasebesi ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Avustralya, Japonya, Finlandiya, Fransa, Norveç, İspanya, Avusturya, İsveç, Kanada, Endonezya, Papua Yeni Gine, Meksika, Hollanda ve ABD'nde DKM ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (6,9,24,25,26,27). Bununla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde DKM'nin oluşturulması ile ilgili çalışmalara aşama aşama geçilebilmektedir.

3.1.1. Fiziksel Doğal Kaynak Muhasebesi

DKM, ekonomi ve çevre arasındaki etkileşimi açıklamak amacı ile çevrenin durumu ve gelişimi hakkında makro seviyede bilgi üretmektir. DKM'nin oluşturulmasının asıl amacı, ekonomik faaliyetlerin çevreye olan etkisini incelemek ve böylece çevresel ve ekonomik verileri aynı kavramsal çatı altında birleştirmektir. DKM ile sağlanabilecek veriler; ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirlik arasındaki ilişki gösterilebilmekte, kaynak stoku ve değişimine dayalı ekonomik kalkınma ile ekolojik değişim açıklanabilmekte, kaynak kullanımının insan refahına etkisi, faydaları ve zararları incelenebilmekte ve SK'nın uygulanmasına yardımcı olunabilmektedir. Ayrıca DKM ile temin edilecek veriler kaynakların rasyonel yönetilebilmesini sağlayacaktır. Doğal kaynakların rasyonel kullanımı; yoksulluğun azaltılması, ekonomik gelişmenin sağlanması ve nüfusun artmasına karşın, sağlıklı bir ortamda yaşamın sürdürülmesi ve politik ve ekonomik dengenin kurulmasını sağlayacaktır (1).

Çevresel düzeltimli makro ekonomik ölçütlerin belirlenebilmesi için öncelikle çevresel kaynakların mevcut olan stokları, bunların ekonomik ömürleri ve kirlilik derecelerinin belirlenmesi gerekir. Noktasal ve noktasal olmayan kaynaklara göre kirlilik ölçümleri yapılarak, hava, su toprak gibi ortamlardaki kirlilik dereceleri saptanmalı ve gelecek dönemler için (10, 20, 30 yıl vb.) kirlilik projeksiyonları yapılmalıdır. SK açısından doğal kaynakların bugünkü ve gelecekteki kullanım durumu en önemli unsurdur(1). Bu amaçla hazırlanan DKM'nin ana amaçları; doğal kaynakların stoku ve kullanılan miktarlarının tespit edilmesi (stok, kullanım miktarları, hangilerinin azalmakta ve artmakta olduğu, mevcut stokların karakteristiği, stokların yerleşimi ve gelecekte ne kadar kaynak arzı ve talebinin olacağı), ulusal üretimde doğal kaynakların kullanım düzeyinin belirlenmesi (çeşitli sektörlerde kaynak kullanımı, hammadde ve yakıt olarak kullanım yoğunluğu, ithalat ve ihracatı, kaynakların bozulması, kirlenmesi ve tükenmesinin maliyeti), kaynakların kullanım verimliliğinin belirlenmesi (girdi-çıkıtı ilişkisi, termodinamik verimlilik, malzemelerin ve enerjinin geri kazanımı, üretim işlemleri sonucunda atık oluşumu, üretim ve tüketimde teknoloji, sermaye ve emek ilişkisi) ve atıkların ve etkilerinin (oluşan atıkların miktarları ve bileşimi, etkileşim zamanı ve atıkların arıtma yöntemleri ve bunların fayda ve maliyetleri) saptanması olarak ifade edilebilir(1).

Fiziksel muhasebede hem DKM, hem de kaynak bütçelemesi yapılmaktadır. Bu amaçla doğal kaynak hesapları, maddesel akım hesapları ile üretim ve tüketim faaliyetlerinin atıklarını gösteren atık akım hesaplarının yapılması gerekir. Örneğin, Norveç muhasebe sisteminde kaynaklar; maddesel ve çevresel olarak ikiye ayrılmıştır. DKM amacı ile kaynakların fiziksel ve ekonomik yönlerden sınıflandırılması farklı biçimlerde yapılabilmektedir (Çizelge 1). Burada doğal kaynaklar; maddesel ve çevresel kaynaklar olarak ikiye ayrılmış olsa bile, gerçekte söz konusu kaynaklar arasında kesin bir ayırım yapılamamaktadır. Örneğin, rüzgar gibi akışkan kaynaklar ile hava gibi statü kaynakları arasında çok sıkı bir ilişki olacaktır. İlke

olarak çevresel kaynaklar üretim işlemlerinde kullanılmaktadır. Bunların en önemli özelliği ise, kaynakların kalitesi değiştiğinde, diğer kullanımlar için çevresel kaynakların uygunluğunun da değişmesidir.

Maddesel kaynaklar; madenler ve biyolojik kaynaklardan oluşmaktadır. Geliştirilen muhasebe sisteminde maddesel kaynaklar için miktar (kullanılan, stoklar ve başka maddelere dönüşen miktarlar vb.) ve çevresel kaynaklar için ise kalite önemli ölçüt olarak belirlenmiştir. Çevre kalitesi ile ilgili olarak emisyon hesapları (hava, su ve toprağa verilen emisyonlar gibi) ve durum hesabı yapılır. Durum hesabı ile periyodik aralıklarla çevrenin durumu ve oluşan değişiklikler izlenmektedir. Bunun için önce muhasebe kayıtları yapılacak alan, kirlilik parametrelerinin yoğunluğu açısından bölgenelmektedir (5). Yapılan fiziksel DKM'nin amacı ise, geleceğe yönelik kaynak kullanım planlaması ve toplumun nüfus artış trendine paralel olarak enerji, iskan, beslenme gibi kaynak taleplerini tahmin etmek olarak belirtilmektedir (1).

Fiziksel DKM'ni yapmak için, belirli bir zaman diliminde mevcut olan doğal kaynak stoğunu ve kalitesini belirlemek, çeşitli faaliyetlerde kullanımlar ile miktar ve kalitede oluşan değişimleri izlemek ve bunları tanımlayan modelleri geliştirmek ve madde-enerji dengesini incelemek gerekmektedir. Fiziksel veriler olmadan ekonomi ve çevre arasındaki ilişkiyi açıklamak mümkün değildir. Bu veriler birçok durumda parasal verilerden kullanıma daha uygun olmaktadır. Madde-enerji dengesi, doğal kaynakların ekonomik faaliyetlerde dönüşümü, üretimi, tüketimi ve atık olarak tekrar doğaya dönüşümü hakkında detaylı bilgi sağlayacaktır (1). Fiziksel DKM'nde çevre kalitesi ve ekosistem göstergeleri çok önemli bir role sahiptir. Ancak bunların hazırlanmasında çeşitli zorluklar vardır. Bunlar; en uygun bileşimli çevre kalite göstergelerine karar vermek ve bu göstergeleri çevre ve ekosistem indekslerinin hesaplanmasında kullanmak olarak özetlenebilir. Bu göstergeler arasında su kullanım yoğunluğu, ötrifikasyon, erozyon, çeşitli bitki ve hayvan türlerindeki azalma oranı, arazi kullanım durumu ve değişimi gibi ölçütler bulunabilir.

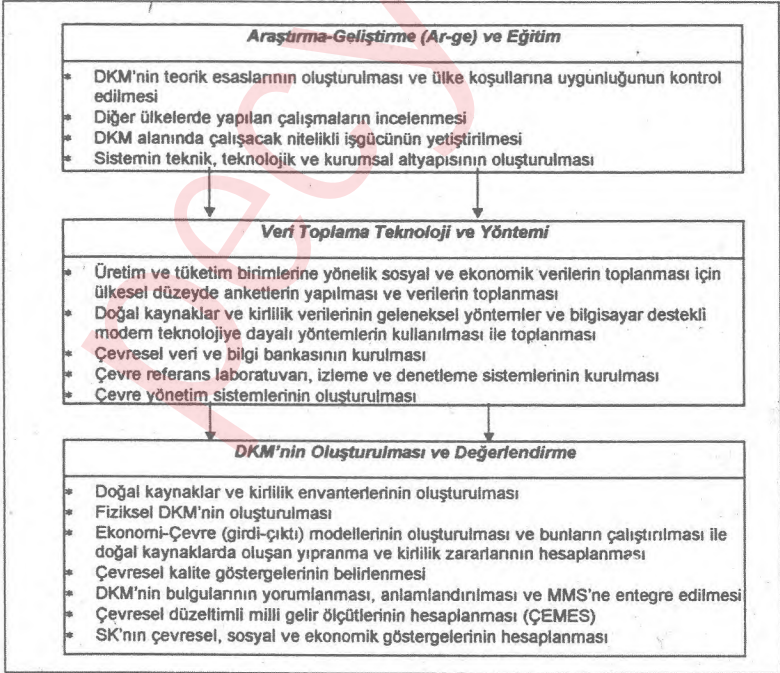
DKM için metodoloji oluşturma çalışması aşamasında, doğal kaynakların sınıflandırılması, verilerin toplanması ve işlenmesinde kullanılan yöntemler belirlen-

Çizelge 1. Doğal Kaynakların Sınıflandırılması (28)

Ekonomik Sınıflandırma	Fiziksel Sınıflandırma	Fiziksel Özelliği
Maddesel Kaynaklar (Ticari Değeri Olan Kaynaklar)	- Mineral Kaynaklar: Elementler, Mineraller, Hidrokarbonlar, Taş, Çakıl, Kum vb.	Yenilenemeyen (Yeniden Üretilmeyen) Kaynaklar
	- Biyolojik Kaynaklar (Flora ve Fauna): Havada, Suda, Toprakta ve Yeraltındaki Canlı Kaynaklar	Koşullu Olarak Yenilenebilen Kaynaklar
Çevresel Kaynaklar (Ticari Değeri Olmayan ve Kalitesi Önemli Kaynaklar)	- Akışkan Kaynaklar: Güneş Enerjisi, Hidrolojik Döngü, Rüzgar, Okyanus Akıntıları ve Dalgalar	Yenilenebilen Kaynaklar
	- Statü Kaynakları: Hava, Su, Toprak, Uzay	Koşullu Olarak Yenilenebilen Kaynaklar

mektedir. Bu amaçla özellikle kaynakların ekonomik ve fiziksel özelliklerine göre sınıflandırılması tercih edilmektedir. Bu sınıflandırmada yer alan her kategorinin muhasebesi için farklı metodolojinin belirlenmesi gerekir. DKM'nin oluşturulabilmesi için yapılması gereken çalışmalar; ar-ge ve eğitim, teknoloji ve yöntem ve değerlendirme olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Çizelge 2). Ar-ge ve eğitim çalışmaları; çevre baskısı ve tepkilerin dinamik proses modellerinin geliştirilmesi ve teorik altyapının oluşturulmasını kapsamaktadır. DKM'nin geliştirilmesinde görev yapacak nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gerekecektir. Teknoloji ve yöntem aşamasında ise; çevresel ve doğal kaynak verilerinin derlenmesi ve değerlendirilmesinde hangi yöntem ve teknolojilerin kullanılabileceğinin saptanması gerekir. Belirlenen yöntem ve teknolojiler uygulanabilir ve mümkün olduğunca düşük maliyetli olmalıdır. Bu bakımdan önem taşıyan unsurlar; çevre ve doğal kaynak istatistikleri ile ilgili sosyo-ekonomik araştırmaların yapılması, haritalama ve Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) tekniğinin geliştirilmesi, çevre gözlem ve ölçüm sonuçlarından istatistiksel serilerin geliştirilmesidir. Değerlendirme aşamasında ise, çevresel göstergeler hesaplanır, ekonomi-çevre modelleri geliştirilir ve bulgular yorumlanır.

Çizelge 2. DKM'nin Oluşturulması İçin Yapılması Gereken Çalışmalar ve Aşamalar

DKM'nde öncelikle kavramların, tanımların ve sınıflandırma sistemlerinin oluşturulması gereklidir. Burada en önemli sorun, sosyo-ekonomik ve çevresel verilerin entegrasyonunun nasıl gerçekleştirileceğidir. Önemli unsurlar; doğal kaynak stoku ve değişimini tespit etmek, çevrenin durumu ile ilgili istatistiklerin geliştirilmesi, doğal kaynak ve ekonomik muhasebe sisteminin birleştirilmesidir. Bu alanda günümüze kadar çeşitli ülkelerde değişik yaklaşımlar geliştirilerek farklı uygulamalar yapılmış olmakla birlikte, bunlardan birkaçı başarılı sonuç vermiştir. Birçok OECD üyesi ülkede BM'in önerdiği uydu muhasebesi sistemi üzerinde teori ve metodoloji çalışmalarına başlanmıştır. Bu konuda ülkeler kendi önceliklerini gözönünde bulundurarak kendi ülkelerinin gerçeklerine uygun metodoloji oluşturmuşlar ve uygulamışlardır.

3.1.2. Parasal Doğal Kaynak Muhasebesi

Mevcut MMS, Keynesyen makroekonomik modele dayanmaktadır. Bu modelde tüketim, tasarruf ve yatırımlar düzenli olarak ölçülmektedir. Keynesyen analiz doğal kaynakların üretken özelliğini önemsememiş ve böylece MMS'nde de dikkate alınmamıştır (28). MMS'nin en önemli kavramı olan gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH), nihai tüketime verilen mallar ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan net yurtiçi hasıla (NYİH), ülke içinde üretilenlerden üretimde kullanılan sermaye stokunun amortismanının çıkarılması ile bulunmaktadır. Eğer doğal kaynakları gerçek sermaye stokunun bir parçası olarak kabul edersek, yenilenemeyen doğal kaynakların kullanımını sermaye amortismanının bir parçası olarak görmek gerekecektir. Ama bu aşınma geleneksel MMS'nde dikkate alınmamaktadır. Burada DKM'nin yeni amortisman kavramı gündeme gelmektedir. GSYİH ve NYİH arasındaki fark, DKM'nin önemini anlaşılmaması için önemli bir özelliktir. Net yatırımlarla sermaye stoku yıllarca bir azalış gösterecektir. Gerçek sermaye stokunun değeri ülkenin refahının bir ölçüsü olmakta ve bize gelecek nesillerin tüketim düzeyi ile ilgili olarak bir fikir vermektedir (1).

Klasik MMS, kirliliğin neden olduğu kayıpları ve ekosistemlerin kapasitelerindeki sınırların getirdiği kısıtlayıcı koşulları gözönüne almamaktadır. Yiyecek, giyecek, barınma gibi temel maddelerde gelecekte kısıtlamalar olacaktır. Yalnız bu azalmanın ne oranda olacağını kestirmek güçtür. Doğal kaynakların amortismanını ve kayıplarını hesaba alabilecek bir muhasebe sisteminin geliştirilmesine kadar, bu alandaki gelişmeler ve kayıplar da sağlıklı bir şekilde değerlendirilemeyecektir. Karar organları ise, günümüzde gelişmeleri olduğundan daha fazla gösteren GSMH'yı kullanmak durumundadırlar(1). Genel anlamda mikro ve makro ekonomi politikalarının oluşturulmasında doğal kaynaklar yıllarca serbest bir mal gibi değerlendirilmiş ve bunların ekonomik değerleri milli gelir hesaplarında göz ardı edilmiştir.

MMS, ekonomik performans ve uzun dönemde gelişmenin analizinin yapılmasını sağlamalı ve sürdürülebilirlik kavramını da içine almalıdır. Makine, teçhizat, bi-

na gibi insan yapımı sermayeler, üretici sermaye olarak adlandırılmakta ve amortismanı milli gelir hesabında düşülmektedir. Bu tip sermaye amortismanları MMS'nde gözönüne alınmasına karşın, doğal kaynakların tükenmesi bu sistemde dikkate alınmamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ormanlarını keserek, topraklarını erozyona uğratarak, suyunu ve havasını kirleterek ekonomik gelişmeyi sağlamaktadır. Fakat ölçülen milli gelirin bütün bu değerlerin kaybolmasından etkilenmemesi önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bugünkü yapısı ile MMS, ekonomik gelişme ve sosyo-ekonomik kalkınmayı ölçebilecek verileri içermemektedir. Doğal çevre, insanların yaşamlarını sürdürülebilmeleri için çeşitli işlevlere sahip olup, milli gelir, bunların sömürülmesini göstermemektedir. Bundan dolayı milli gelir hesaplarının; doğal kaynakların kıtlığı, kirlilik, çevre kalitesinin bozulması ve bunların insan sağlığı ve refahına etkisi ile çevre koruma harcamaları gibi konuları içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (1).

Çevre-ekonomi ilişkilerinin analizi için modeller ve yöntemlerin geliştirilmesi gerekir. Fiziksel DKM'nde elde edilecek verilerden girdi-çıkıtı tabloları hazırlanarak sektörlerarası ilişkiler kurulmalı ve modeller geliştirilmelidir. Girdi-çıkıtı tablolarından elde edilecek sonuçlar ve bu tablolarda kullanılan verilerle model çalışması yapılabilir. Bugüne kadar ülkemizde çevre-ekonomi ilişkisini gösteren modeller geliştirilmemiş iken, gelişmiş ülkelerde bu amaçla geliştirilmiş çok sayıda modellerle örneğin, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ekonomik faaliyetlere etkisi, kirliliğin ekonomide neden olduğu zararın belirlenmesi gibi çalışmalar yapılmaktadır (2,4,20,29,30). DKM'nde; kaynakların kullanım miktarları, stokları, hava, su ve toprağa verilen emisyonların bilançosu, üretim ve tüketimin kimyasallar, katı atıklar, atıksular, ağır metaller gibi atıkları, MMS'nde düzeltmeler yapmak için oluşturulacak girdi-çıkıtı modellerinde girdi olarak kullanılmaktadır. MMS'nin girdi-çıkıtı tablolarında gösterilen fiziksel veriler; çeşitli sektörlerin analizi ile uluslararası yükümlülükler ve ulusal düzenlemelerin öngördüğü çevresel hedeflere ulaşılmasına katkı sağlar ve kaynakların çıkarılmasında ve atıkların akışındaki yapısal değişikliklerin analizine olanak verir. Ayrıca farklı ekonomik ve politik araçların üretimi, emisyonları, atıkları ve kaynak kullanımını nasıl etkilediğini değerlendirmeye olanak vermektedir. Kaynakların fiziksel envanteri, ekonomik kalkınma ile doğal kaynakların kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesini sağlayan girdi-çıkıtı analizinin yapılmasına olanak vermekte olup, buna genel denge modeli adı verilmektedir(1).

Ekonomik faaliyetlerin, doğal kaynaklarda neden olduğu yıpranma ve çevre koruma harcamaları saptanmalı, bu verilerle fiziksel DKM ile ilişkilendirilerek uydu muhasebe sistemi oluşturulmalı ve böylece milli gelir hesaplarının eksiklikleri giderilmelidir. Bunun için öncelikle, kaynakların yoğun kullanımı ile oluşan bozulmanın maliyeti ve çevreyi koruma harcamalarının (örneğin, üretim sonucunda oluşan hava ve su kirlenmesi ve gürültü stresi gibi insan refahına etki eden çevresel zararların etkisini azaltmak için yapılan harcamalar) tahmin edilmesi gerekir. Do-

ğal kaynakların değeri lenmesinde; pazar fiyatına dayanan yaklaşımlar, maliyet yöntemi, çevresel (geliştirilmiş) fayda/maliyet analizi, üretim ve talep fonksiyonu yaklaşımları, çevresel etki değeri lendirmesi, maliyet-etkinlik analizi, risk-fayda analizi, çok amaçlı karar analizleri, sistem ve optimizasyon modelleri, girdi-çıkıtı analizi, ticari ve yatırım modelleri kullanılabilir (1,3,8). Ancak çevresel fayda ve maliyetlerin saptanması, toplumun zaman tercihini yansıtan sosyal iskonto oranının tahmini ve kaynakların gelecekteki kullanımına yönelik risk ve belirsizlikler gibi sorunlar, söz konusu yöntemlerin kullanımını sınırlamaktadır.

Doğal kaynakların ve kirliliğın MMS'ne dahil edilmemesi, bu sistem ile kaynaklardaki tahriplerin izlenmesine olanak vermemektedir. Bunun üç önemli boyutu vardır: (i) Doğal kaynaklar ve kirlilik bilançoda gösterilmediğinden, ekonomik göstergeler yaşam kalitesindeki değerişmeleri göstermede yetersiz kalmakta ve yaşam kalitesinin sınırlı bir göstergesi olmaktadır. Çünkü çevre ve kaynak kalitesindeki değerişimler yetersiz bir biçimde milli hesaplara yansıtılabilmektedir. (ii) Klasik MMS'nde kaynaklardaki yıpranma ve kirlilik zararları gözönüne alınmadığından, bunların gerçek değeri leri bilinmemektedir. MMS; su, toprak, hava, yenilenemeyen kaynaklar ile bitki örtüsü, orman gibi kaynakların amortismanının (tükenme payının) kaydında yetersiz kalmaktadır. (iii) MMS'nde çıktılar istenmeyen ürünler (atıklar) nedeniyle olduğundan daha yüksek görülmekte ve çevresel girdilerin değeri leri ise genellikle sıfır olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle geleneksel anlamda GSMH hesapları, kirlilik zararları ile doğal kaynak yıpranmalarını gözönüne almadığından, yanıltıcı olmaktadır. Bir ülkede madenler, ormanlar ve toprakların kaybı, su kaynaklarının kirlenmesi ve yaban yaşamını tahrip eden aşırı ve plansız avlanmaya izin verilmesi gibi gelişmelerin söz konusu faaliyetlerin gelirlerini etkilemesi doğal karşılanmamalıdır. Bunun nedeni ise, klasik MMS'nin BM tarafından 1940'lardaki koşullarda ekonomik büyümeyi her şeyin üstünde tutan bir dönemde oluşturulmuş olmasıdır. Bugün toplumların dikkati, ekonomik büyümenin yanı sıra, bu büyümenin çevre ve doğal kaynaklara olan etkilerinin ve maliyetlerinin ortaya çıkartılması yönündedir (27,28,31,32). Bu koşullarda çevresel düzeltilmiş milli gelir hesaplama sistemlerinin geliştirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

DKM, sürdürülebilirliği hedefleyen bir araç olarak yukarıdaki sorunları çözmek amacıyla önerilen bir sistemdir. Bunun amacı, doğal kaynakların ekonomik değeri lerinin MMS'nde dikkate alınmasıdır. Bu sistem içinde doğal kaynak değeri leri ve bu kaynaklardaki aşırı nımlar açık bir biçimde hesaplanmaktadır. Parasal DKM, kaynakların kullanımını ile milli gelir hesapları arasında ilişki kurmak amacıyla geliştirilmiştir. Çevre ile ilgili olarak milli gelir hesaplarında ölçme ve değeri lendirme hatalarının yapıldığı tezi ile parasal DKM'nin geliştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Milli gelir ve dolayısıyla GSMH, SMH ve GSYİH hesaplarında ekonomide değeri taşıyan üretim faaliyet dallarının bazı yönleri mevcut sistem de doğru olarak bu makro ölçütlere yansıtılamaz ve bazı işlemlerde aşırı değeri lendirmeler yapılabilir.

mektedir. Bu ölçüm ve değerlendirme eksiklikleri genellikle; koruma harcamalarının değerlendirilmesi, çevresel zararların toplum refahında oluşturduğu olumsuz etkilerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, doğal kaynaklardaki azalma ve yıpranmanın ölçülmesi ve değerlendirilmesinde olabilmektedir (5,6).

Milli hesaplar veya ölçütler, ekonomide üretilen bütün mal ve hizmetlerin değerini ölçmek için kullanılır. Burada amaç, incelenen ekonomik yapının veya ekonomik sistemin bireylere sağladığı refahın ölçülmesidir. Çevresel zararların etkilerini azaltmak için yapılan giderler örneğin, trafik gürültüsünün azaltılabilmesi için ilave yatırım, hava ve su kirlenmesinden bireysel tüketicileri ve üretim faaliyetlerini korumak için yapılan giderler gibi koruma harcamaları mal ve hizmet değerlerine katılmaz. Firmalar koruma harcamalarını mal ve hizmet üretim giderleri (veya arz giderler) hesabında muhasebeleştirilmekte olup, bu giderler brüt hasılda görünmemektedir. Bu harcamalar nihai katma değerde gösterilebilir. Ancak işletme yaptığı koruma harcamaları ile kirlilikten önceki üretim düzeyini korumuş olacağından, aslında katma değeri reel olarak artmamakta ve bu nedenle de katma değer çevre düzeltimli olması gerekmektedir (1,5,6).

Doğal kaynaklardaki yıpranmanın hesaplanabilmesi için kaynaklar; yenilenemeyen, yenilenebilir ve ekosistemler şeklinde sınıflandırılabilir. İnsan kaynakları ile ilgili sorunlar, çevresel sorunlardan doğan düzeltme kapsamında dikkate alınmaktadır. Yenilenemeyen kaynakların hızla ekonomik büyümenin sağlanması için plansız, bilinçsiz ve aşırı bir şekilde tüketilmesi ve yenilenebilir kaynakların ise, yenilenme kapasitelerini aşan düzeyde kullanılmaları, uzun dönemde ekonomik büyüme açısından önemli bir sorundur. Bu bakımdan ekonomistler, yıpranma (amortisman) kavramının çevreye uygulaması zorunluluğundan söz etmektedirler. Çevre mallarının geleceğinin güvence altına alınması mevcut üretimin bir bölümünün bu yıpranmanın giderilmesine ayrılmasını gerektirmektedir. Bu, kuşaklar arasındaki dayanışmanın da bir gereği sayılmaktadır. Çünkü çevre sorunları, ekonomik refahı maksimize etmek isteyen toplumların, bu amaca ulaşmak için gerçekleştirdikleri ekonomik ve sosyal etkinliklerde çevreyi dikkate almamalarının doğal bir sonucudur. Eğer yenilenemeyen kaynaklar çok hızlı bir şekilde tüketilmişlerse, GSMH normal seviyesinden görece olarak daha fazla değerlendirilmiş olacaktır. Dolayısıyla günümüzdeki GSMH hesabında gelecekteki refah azalışı dikkate alınmamış olacak ve bu da sürdürülebilirlik amacına ters düşecektir. Bu nedenlerle hesapların düzeltilmesi gerekmektedir. Ancak gerek kaynakların, gerekse ekosistemlerin gerilemesinin GSMH üzerindeki uzun vadeli etkileri tam olarak ölçülemeyebilir. Bu amaçla hesaplanan sürdürülebilir gelir kavramı hem fiziksel, hem de çevresel anlamda sermaye stokunun değişmezliği fikrine dayanmaktadır (1).

Yenilenemeyen kaynakların çıkarılması, kaynakların tükenmesine neden olacağından, bu yolla oluşan zararların değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kaynakların birim fiyatı iki faktörü içerecektir. Birincisi, kaynakların çıkarılmasının

marjinal maliyeti olup, bu ilave bir birim kaynak çıkarılmasının maliyetidir. Eger zamana bağıli olarak kaynakların arzı sınırlı değilse, sorun yoktur. Arz sınırlı ise, kaynakların fiyatının ikinci faktörü olan ve kaynakların kıtlığını yansıtan rant kavramı gündeme gelmektedir. Rant, günümüzde yenilenemeyen kaynakların kullanımı nedeni ile gelecek kuşaklara yapılması gereken bir tazminat ödemesi niteliğinde olup, bu, kaynak kıtlığının bir fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Kaynağın bir biriminin pazar fiyatından, bunu çıkarmanın marjinal maliyeti çıkarılırsa, rant veya net fiyat elde edilir. Kaynaklardaki yıpranmanın değeri, toplam ranta eşit olacaktır. Bu, basit olarak muhasebe döneminde çıkarılan kaynağın fiziksel miktarının rant ile çarpılması ile bulunur. Pratikte ise, bunun hesabı çok net ve doğru olarak yapılamamaktadır. Özellikle marjinal maliyet ile ilgili bilgiler çoğunlukla bulunamamakta ve bu nedenle bunun yerine genellikle ortalama maliyet kullanılmakta, bu da ortalama maliyet marjinal maliyete eşit olduğunda tutarlı olmaktadır (1,5,6). Bu yaklaşım orman, tarım, su ürünleri gibi yenilenebilen kaynaklar için de kullanılabilir.

Özellikle 1970 ve 80'li yıllardan sonra çevre bilinci ve kirlilik olgusuna karşı toplumsal duyarlılığın artmasına paralel olarak, çevresel mal ve hizmetlerin değerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, MMS'nde bazı değişiklikler yapılmıştır. Günümüzde DKM'ni geliştirmiş olan bütün ülkelerde, makro ekonomik ölçütlerin çevre düzeltilimli olarak hesaplanması ile nelerin amaçlandığı ve bunların gerekli olup olmadığı üzerindeki tartışmalar bile hala devam etmektedir (5,6). Çevre ve ekonomik kalkınma arasındaki karşılıklı ilişkilerin neden olduğu etkilerin ölçülebilmesi için, doğal kaynakların da ulusal hasıla ve gelir hesaplarına dahil edilmesi gerekir. MMS'leri doğal kaynakların değerlerini ve yıpranmaları kapsamadığından, kalkınma hedeflerinin SK amacına yönelik olamayacağı açıktır.

Toplumsal refah ölçümünde mevcut kirlenme ve temizlenmeden kalan kirlilik zararları da tahmin edilebilir. Temizlenmeden kalan kirliliğin toplum refahında neden olduğu zararlar ile koruma harcamaları, gerçekleşen tüketim düzeyinden çıkarılarak mevcut toplumsal refah ölçülebilir. Fakat geleneksel hesaplarda bu gözönüne alınmamaktadır (5,6). Çevre düzeltilimli milli hasıla, doğal kaynaklardaki değişikliğin değerini ve çevreye verilen zararın bugünkü değerini dikkate almaktadır. Ayrıca verilen sürede gelecek kuşakların tüketim miktarlarını azaltmadan bugünkü kuşakların tüketim miktarları olarak tanımlanan sürdürülebilir gelir dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir gelir, hem doğal, hem de insan yapımı kaynaklardaki değişmeleri içermelidir (27,28). Doğal kaynak stoklarındaki artış veya tükenmeye bağıli olarak net kaynak miktarındaki değişmelere göre milli gelirin düzeltilmesi için sürdürülebilir gelir veya hasıla göstergeleri hesaplanmalıdır. Bu amaçla ikame maliyeti veya koşullu değerleme yaklaşımları kullanılabilir. Kaynakların değerlerindeki değişme; fiziksel amortisman, sermaye kaybı veya kazancından kaynaklanabilir. Örneğin, su kaynaklarının rekreasyon ve spor, balıkçılık, sulama ve enerji üretimi için artan oranda aşırı kullanımı gibi (1).

Teoride sermaye kaybı veya kazancının parasal değerinin belirlenmesi, bunların kullanımının marjinal faydasına dayandırılmaktadır. Doğal kaynakların tüketiminden dolayı amortismanın uygulanması, bunları çıkaran endüstrilerin katma değerini ve dolayısıyla NYİH'ı etkileyecektir. Buna ilave olarak kirlilik zararlarından korunmak için yapılan harcamalar da NYİH'dan çıkarılmalıdır. Böylece sürdürülebilir sosyal net hasıla (SSNH) adlı gösterge elde edilir. UNEP ve Dünya Bankası uzmanları bu amaçla amortisman kavramının kullanımını önermektedir (33). SSNH, hem doğal kaynak stoklarının tükenmesini, hem de çevre kalitesindeki yıpranmaları kapsamaktadır. Çevre kalitesindeki yıpranmalar, fiilen yapılan koruma harcamaları ile muhasebe döneminin başındaki çevre kalitesini iyileştirmenin maliyeti arasındaki fark olarak hesaplanabilir. BM, MMS'nin revizyonu üzerinde çalışarak, ekonomik faaliyetler ve çevre arasındaki çeşitli ilişkileri tanımlamış olup, bu amaçla çevre ve ekonomik muhasebenin entegrasyonu sistemini (ÇEMES) oluşturmuştur. Bu çalışmalar 1990'lı yıllarda tamamlanmış ve bugün birçok ülkede kullanılmaktadır. Çevre kalitesindeki değişikliklerin parasal değerinin belirlenmesi, SK felsefesine dayanmakta olup, ÇEMES'nin önemli bir parçasıdır (1). Kirliliğin neden olduğu zararların değeri ile mümkün olduğunca çevrenin yeniden eski doğal haline dönüştürülmesi ve gelecekteki yıpranmaların önlenmesinin maliyeti belirlenmelidir.

Çevrenin gelir tahminlerinde dikkate alınmasıyla bireysel işletmelerin, sektörlerin ve sonuçta ulusal ekonominin ekonomik performansı daha iyi değerlendirilebilmekte, karar verme işi kolaylaşmakta ve optimum çözümlere ulaşabilmektedir. MMS'nin 1968'de hazırlanması aşamasında GSYİH göstergesi önem kazanmıştır. GSYİH, bazı pazarlanamayan mal ve hizmetlerin tahmini değerlerini de içermekte olan makro ekonomik karar aracıdır. Ancak GSYİH, doğal kaynakların tüketimini gözönüne almamakta ve bu nedenle de SK amacına hizmet etmemektedir. Halen bazı ülkelerde hesaplanan SYİH da bunun için uygun değildir. Çünkü SYİH, sadece insan yapısı olan sermayelerin amortismanını içermektedir. SYİH, kirlilik zararlarını ve doğal kaynak yıpranmalarını dikkate almamaktadır. Bu nedenle doğal kaynak tükenme paylarını da dikkate alan MMS'lerinin geliştirilmesi ve ekonomik gelişmenin ölçümü amacıyla kullanılması gerekir.

Özel işletmelerde çevresel zararlardan korunmak ve azaltabilmek için alınan önlemlerin getirdiği ek maliyetler yani koruma harcamaları nihai katma değerden çıkarılmaktadır. Halbuki bu tip maliyetler kamu kesimi veya bireysel tüketiciler için, ulusal hasılaya üretken bir katkı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle makro ekonomik bir gösterge olan GSYİH iki yönden bozulmaktadır. Birincisi, ulusal düzeyde çıktılar istenmeyen kirlilik parametreleri nedeniyle olduğundan daha yüksek görünmektedir. İkincisi ise, çevresel gereksinimler için gerekli çevresel girdiler genellikle sıfır değerli olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan çevresel maliyetler dikkate alınmaz iken, çevresel mal ve hizmetlerin sağladığı gelir katkısı hesaplara

dahil edilmektedir. Bu durum klasik ekonomik analizlerde bir dengesizliğe neden olmaktadır. Bu yetersizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için, ÇDSYİH ve ÇDSG gibi ölçütlerin hesaplanmasına olanak veren bir muhasebe ağının kurulması gerekmektedir. Bu iki ölçüt ile insan ve doğal sermayenin amortismanı daha iyi hesaplanabilecek ve ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak çevreye verilebilecek zararlar sağlıklı olarak tahmin edilebilecektir (1).

Doğal kaynakların tükenme payları ve kirlilik zararlarının hesaba katılması ve ÇDSYİH'nin hesaplanması ile ulaşılabilecek sonuçlar, geleneksel GSMH ölçümlerden elde edilen sonuçlara oranla daha düşük olacak ve ekonomik büyüme düşecektir. Nitekim Dünya Kaynaklar Enstitüsü (WRI)'nin Endonezya'da yaptığı araştırmada; petrol, kauçuk, birinci sınıf tarım toprakları için amortisman hesaplanmış ve bunlar ulusal hesaplarla ilişkilendirilerek 1971-1984 döneminde GSYİH'daki % 71'lik büyüme %4'e düşmüştür (24,34). Meksika'da yapılan araştırmada; 1985'de çevre tahripleri ve kirlilik zararları dikkate alındığında NYİH klasik MMS'ne oranla % 6-13 arasında değişen oranlarda daha düşük bulunmuştur. Ülkede yatırım rakamlarından kaynak yıpranmaları ve kirlilik zararları çıkarıldığından, bu sonuç elde edilmiştir (30). Ekonomik kalkınma açısından daha geri olan Papua Yeni Gine'de 1986-1990 döneminde çevresel düzeltimli yurtiçi hasıla birinci yöntemle göre (NYİH - petrol, maden ve orman varlığındaki yıpranmalar) MMS'ne göre hesaplanan net yurtiçi hasılanın % 92-99'u ve ikinci yöntemle göre hesaplanan çevresel düzeltimli yurtiçi hasıla (NYİH - (petrol, maden ve orman varlığındaki yıpranmalar + hava ve su kirliliği, atıklar, toprak erozyonu ve yeraltı suyu kullanımı ve kirlenmesinin neden olduğu zararlar) ise MMS'ne göre hesaplananın % 90-98'i kadar olmuştur (26). Bu çalışmalar, karar organlarına yol göstermekte ve birçok ülkede DKM'nin geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin çoğu, kaynak kayıpları ve kirlilik zararlarının parasal değerlerini tahmin ederek geleneksel ölçütleri düzeltmekten çok, klasik MMS'ne paralel olarak fiziksel DKM'ni geliştirmek amacındadırlar (29). Bu çalışmalarda çevre koruma harcamaları, kaynaklardaki yıpranma payları ve kirlilik zararları GSYİH'dan çıkarıldığından, ekonomik büyüme hızı düşmekte ve genellikle politikacılar bu sonuçlardan hoşlanmamaktadır.

Gerçek gelir, bir ülkenin gelecek kuşakları için gerekli olan doğal kaynak stoklarını tüketmeden bugün harcanabilecek kaynakların optimal seviyede işletilmesi ile elde edilen gelirdir. İşte MMS'ndeki yeni düzenlemelerin temelinde, sürdürülebilir kaynak kullanımı ve yönetimi anlayışı bulunmaktadır. 1983'ten sonra Dünya Bankası bu yeni MMS'nin kullanılmasını yoğun olarak teşvik etmiştir. Dünya Bankası, sanayileşmiş ülkelerde DKM yaklaşımlarını, gelişmekte olan ülkelerin mevcut durumdan çeşitli dersler çıkarmaları için araştırmış ve bunları yayınlamıştır (24,26,27,28,30,35). Bu çalışmalarda MMS yerine çevresel düzeltimli ekonomik hesaplar kullanılmış olup, bu hesaplarda üretken varlıklar arasında; toprak, biyoçe-

şitlilik gibi çevresel varlıklar da bulunmaktadır. Hükümetlerce yapılan kirliliği önleyici ve/veya hafifletici çalışmaların maliyetleri de bu hesaplara dahil edilmektedir (1).

3.1.3. Çevre Standardları ve İndeksleri

Birkaç gelişmiş ülkede SK göstergeleri hesaplanmış olup, bunlar ülkelerin öncelikleri gözönünde bulundurularak, her ülkenin kendi koşullarına göre hazırlanmıştır. Bunlar içinde en önemli ve etkin role sahip olan ve BM Kalkınma Programı'nca 1990'dan itibaren sürekli geliştirilen İnsan Kalkınma İndeksi'nin tespit edilmesidir. Bu indeks, ekonomik kalkınma ve çevre korumanın birlikte yaşam kalitesini yükseltebileceği ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve çevre koruma alanında bir tercih yapmalarının gerekli olmadığını ortaya koyması yönünden önemli görülmektedir (13).

Yerel düzeyde sürdürülebilirliğin saptanması için; çevresel, sosyal ve ekonomik SK göstergelerinin saptanması gerekmektedir. Bu ölçütlerin kantitatif olması, çevre-ekonomi ilişkilerini açıklamak için mümkünse parasal değerlere dönüştürülmesi ve gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılamada olanaklarını ellerinden almadan kalkınma politikalarının saptanmasına yardımcı olmalıdır. Bu amaçla belirlenmesi gereken çevresel göstergeler; çevre kalitesinin durumu ile ilgili bilgileri sağlamakta olup, hava, toprak, su kirliliği, kimyasal konsantrasyonlarının ölçümü, doğal kaynaklardaki yıpranma oranlarının belirlenmesi, flora ve faunadaki tür ve ırkların sayısı ve tiplerinin belirlenmesi gibidir. Sosyal göstergeler ise, insan kalkınması ve yaşam kalitesini değerlendirir. Bunlar; eğitim ve sağlık hizmetlerinin düzeyi, suçluluk oranı, hayat standardı, sosyal güvenlik, ulaşım olanakları ve güvenliği, kentsel ve kırsal yaşam ortamlarının kalitesi ve konforu gibidir. Ekonomik göstergeler, ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğini değerlendirmede kullanılmakta olup, bunlar; GSMH, işsizlik oranı, döviz kuru, beslenme olanakları ve nüfus artışı gibidir (14,26,36). Sürdürülebilir bir dünya için, Gündem 21'de belirtildiği gibi, özellikle kaynaklar ve kirlilik akışlarını kapsayan, çevre, demografi, toplum ve kalkınmaya ilişkin bilgiler verebilecek göstergelere gereksinim olmaktadır (1).

Ülkemizde belli kaynakların neden olduğu kirlenme ile ilgili olarak örneğin, hava kirliliği ölçümünde sadece SO₂ ve partikül maddeler dikkate alınmakta ve NO_x ve diğer kirleticilerle ilgili ölçüm yapılmamaktadır. Ayrıca katı atık envanteri ile belirli kaynaklarda su kalite analizleri yapılmaktadır. Bu verilerin çoğu yayınlanmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde çeşitli kaynaklardan doğan ve farklı biçimlerde ortaya çıkan kirlenmenin düzeyini gösterebilecek ve toplumsal tercihlerin ortaya konulmasında kullanılacak kirlenme indeksleri hesaplanmamaktadır. Ayrıca mev-

cut çevre standartlarındaki sınır değerler uluslararası normlar dikkate alınmadan oldukça yüksek olarak saptanmıştır. TSE'nün ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemleri üzerindeki çalışmaları da devam etmektedir (1). Ancak sağlıklı DKM ve dolayısıyla ÇEMES'nin oluşturulabilmesi için öncelikle; çevre standartlarının revize edilmesi, ISO 14000'in ülkemiz koşullarına adapte edilmesi ve SK'nın yukarıda tanımlanan başlıca göstergelerinin hazırlanması ve böylece ülkemiz için çevre kalite indekslerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

3.2. Türkiye'de DKM'nin Geliştirilebilmesine Yönelik Model Arayışları

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), DKM oluşturulmasının ülkemiz için vazgeçilmez bir öneme sahip olması gerçeğinden hareketle, bünyesinde 1994'de Su İstatistikleri ve DKM Şubesi'ni kurmuştur. Bu birimin amacı; hava, su, toprak, madenler ve biyolojik çeşitlilik gibi doğal kaynakların fiziksel muhasebesini yapması veya belirli bir süre içinde mevcut doğal kaynak stoğunu ve kalitesini belirlemek, çeşitli faaliyetlerde kullanımları sonucunda miktar ve kalite olarak bunlarda oluşan değişimleri izlemek ve bu değişimi ifade eden modeller geliştirmektir. Maddesel doğal kaynakların mevcut durumu ile ilgili istatistikleri üretme ve biyolojik kaynakların yaşamlarını sürdürdükleri ekosistemlerin (orman, step, ıslak alan, deniz, göl, akarsu gibi) mevcut durumunu saptamak ve envanter çalışması yapmak, ekonomik faaliyetler sonucunda doğal kaynaklarda oluşan yıpranmayı parasal olarak belirlemek, çevre koruma harcamalarını da saptayarak milli gelir hesaplarını düzeltmek, SK göstergeleri hazırlamak ve çevre-ekonomi ilişkilerini analiz etmeye yarayacak modeller ve yöntemleri geliştirmek ve bu konuda bilgi üretmek gibi çalışmaların yapılması planlanmıştır (25,37). Günümüzde DİE'de kurulan birimin nitelikli teknik eleman, teknik donanım, bilgi birikimi ve organizasyon yapısından kaynaklanan sorunlar ile ülkesel düzeyde DKM oluşturması beklenmemektedir. Özellikle bu kapsamda yapılması gereken çalışmaların teorik altyapısı henüz oluşturulamamıştır. Diğer yandan ülkemizde birçok kamu kuruluşu tarafından toplanan çevresel verilerin derlenmesi, toplanması ve analizi ve bunlardan elde edilen sonuçlarla ulusal ölçütlerde düzeltmeler yapabilecek geniş teknoloji, teknik eleman ve bilgi birikimi gibi olanaklara sahip olan bir merkezin oluşturulması gerekmektedir (1).

DKM oluşturulması ile ülkesel düzeyde çevresel veriler toplanmış olacağından, bunlara hızlı bir şekilde ulaşmak ve değerlendirme yapabilmek olanaklı olacaktır. Ayrıca çevre koruma harcamaları saptanıp, fiziksel DKM ile ilişkilendirilerek gerçek bir DKM oluşturulabilecektir. Bu projenin en önemli sorunu ise; çok dağınık ve çok sayıdaki kuruluşlardaki mevcut bilgilerin tek bir merkezde toplanması, her kuruluşta değişik standard ve ortamlarda saklanan verilerin DKM oluşturulması amacı ile yeniden düzenlenmesi ve birçok alan ile ilgili yeterli verinin bulunmama-

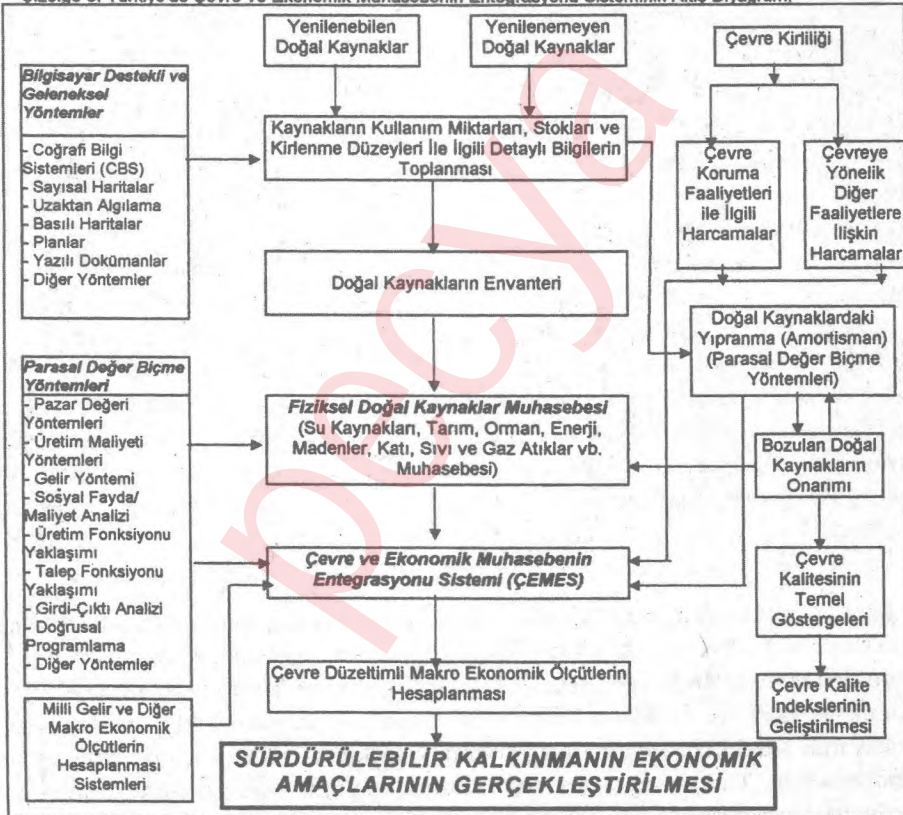
sıdır. 6. Beş Yıllık Plan'da, çevre verilerinin bir merkezden yönlendirilerek toplanmasından ilgili kamu kurumları sorumlu olduğu ve çevre denetim ve izleme sistemi, gerekli etkinlik kazandırılarak tek merkezden koordine edileceği belirtilmiştir (38). 7. Beş Yıllık Plan'da ise, etkin bir çevre yönetimi için veri ve bilgi sistemlerinin oluşturulması, araştırma, analiz, izleme sisteminin kurulması ve envanter çalışmalarının yetersiz olduğu, çevre Standartlarının gerekli araştırmalara dayandırılmadan, standard geliştirme süreçlerinden geçmeden hazırlandığı için yeterli olmadığı, standartların uluslararası ve özellikle AB standartları doğrultusunda sürekli olarak güncelleştirilmesi gerektiği, veri ve bilgi sistemlerinin eksik olduğu ve bilgiye erişimde aksaklıklar bulunduğu belirtilmektedir. 7. BYKP'nda çevre ile ilgili olarak yapılması planlanan faaliyetler arasında "milli gelir hesaplarında çevrenin korunması ve geliştirilmesi boyutlarının içselleştirilmesi çalışmalarına başlanması" (39) şeklinde bir hedef de saptanmıştır. 8. Beş Yıllık Plan'da ise, çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegre edilmesinde ekonomik araçlardan yararlanılacağı, çevre envanterleri ve istatistiklerinin hazırlanması ile ilgili düzenlemelerin yapılacağı belirtilmektedir (40). Çevre envanterleri ile çevrenin ekonomik sisteme entegrasyonunun hangi yöntemler, araçlar ve kurumsal yapı ile gerçekleştirileceğine ilişkin olarak yıllık programlarda tanımlama yapılmamıştır. Konu ile ilgili olarak makro düzeyde saptanan temel ilke oldukça önemli olmakla birlikte, uygulamada bunun gerçekleştirilebilmesi için önemli bir girişimin yapılmadığı görülmektedir.

Kalkınma planlarındaki temel hedeflere karşın, ülkemizde doğal kaynaklar ve kirlilik envanterleri hazırlanamamıştır. Doğal kaynaklar ve çevre kirliliği envanterlerinin öncelikle oluşturulması ve bu bilgilerin kamuoyuna da açık olması gerekmektedir. Ülkemizde çeşitli kamu kurumları, yasalarda belirtilen görev ve yetkileri kapsamında doğalkaynaklar ve çevre ile ilgili veri toplamaktadır. Çok sayıdaki kamu ve özel kuruluşlarca toplanan veriler hem -kurumlar arasında yeterli eşgüdüm sağlanmadığından- emek, sermaye ve zaman kaybına, hem de toplanan bütün bilgilerin işlevsel olarak kullanılabilmesi için bir ortama yüklenmesini engellemektedir. Kamuoyu ve araştırmacıların da bunlara ulaşımı büyük ölçüde olanaksızdır. Bu bakımdan öncelikle mevcut bilgilerin bütün kuruluşlardan derlenmesi, tek bir merkezde işlenmesi ve değerlendirilmesi için, NGO'lar, ilgili kamu kurumları, ulusal ve uluslararası kuruluşların da desteği ile DİE ve Çevre Bakanlığı'nın ortaklığında çevre bilgi ve veri bankaları ile envanterler oluşturulmalı ve çevre kalitesinin izlenmesi ve çevre referans laboratuvar sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Bu çalışmaların havza düzeyinde yapılacak çalışmalarla desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan özellikle kamu ve özel çevreci kuruluşların, ulusal ve uluslararası kuruluşlardan destek sağlayarak bu alanda çalışmalar yapmaları, DKM'nin kısa sürede geliştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (1). Ya-

pılan bütün incelemeler sonucunda ülkemizde uygulanabilecek DKM ve ÇEMES'in geliştirilmesi için kullanılacak yöntemler ve yapılacak çalışmalar kısaca aşağıdaki çizelgede özetlenmiştir (Çizelge 3).

DİE Su İstatistikleri ve DKM Şubesi, öncelikle mevcut çevresel verileri toplamalı ve bunları bir veri bankasında biriktirerek kullanıma hazır hale getirmeli ve böylece fiziksel DKM'ni oluşturmalıdır. Türkiye; Kanada, Hollanda, Fransa, Norveç, Endonezya, Meksika gibi ülkelerdeki uygulamalar ile BM, OECD ve Dünya Bankası'nın da deneyimlerinden yararlanarak öncelikle fiziksel DKM oluşturmalı ve daha sonra parasal muhasebe ve sonra da uydu hesaplar sistemine geçmelidir. Kaynak envanterleri, fiziksel ve parasal DKM'nin oluşturulmasında kullanılan yöntemler, geliştirilen modellerin yapısı ve işleyişinde farklılıklar vardır. Ancak bütün bu çalışmalar çevresel ve ekonomik tehlikenin sınırlarını göstermesi bakımından çok ilginçtir.

Çizelge 3. Türkiye'de Çevre ve Ekonomik Muhasebenin Entegrasyonu Sisteminin Akış Diyagramı

DKM'nin oluşturulması için öncelikle kaynakların nitelik ve nicelik yönünden ortaya konulmalı ve çevrenin mevcut durumu belirlenmelidir. Kaynakların envanteri; basılı haritalar, planlar ve yazılı dokümanlar gibi geleneksel yöntemlerle hazırlanabileceği gibi, gelişmiş teknolojiye dayalı ve bilgisayar destekli CBS, sayısallaştırılmış haritalar, video görüntüleri, uzaktan algılama gibi yöntemlerle tam, doğru ve hızlı bir şekilde yapılabilir (Çizelge 3). Ülkemizde DKM'nin oluşturulması sürecinde, kullanılacak çevre bilgi ve veri bankasının oluşturulamamış olması, önemli bir sorundur. Bu amaçla büyük ölçüde hazır ve kullanılabilir bilgi birikimine gereksinim bulunmaktadır. Çevre sorunları ile ilgili bilgilerin derlenmiş ve sınıflandırılmış biçimi olan envanterlerin hazırlanmamış olması ve çevresel nitelik ve nicelik değişimlerini ölçme ve izleme sistemlerinin kurulmamış olması, ülkemizde DKM'nin oluşturulmasının en önemli güçlüğüdür. Bu bakımdan kamu ve özel kurumlarının desteği ile DİE ve Çevre Bakanlığı'nın ortaklığında çevre bilgi ve veri bankaları ile envanterler oluşturulmalı ve çevre kalitesinin izlenmesi ve çevre referans laboratuvar sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve analizi ile çevre standartlarının belirlenmesi, ölçüm ve izleme ağının kurulmasında uluslararası standartlara uyulmalıdır.

Doğal kaynakların ve kirlilik zararlarının değerlerinin belirlenmesinde; pazar değeri yöntemleri, üretim maliyeti, gelir yaklaşımı, F/M analizi, üretim ve talep fonksiyonu, doğrusal programlama ve diğer ekonometrik yaklaşımlar ile çok değişkenli karar verme teknikleri kullanılabilir (3,8,13). Görüldüğü gibi, farklı doğal kaynaklar için uygulanabilecek farklı değerlendirme yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler uzmanlarca ülkemizde hava, su, tarım, ormanlar, toprak ve bitki örtüsü, canlı türleri, su kaynakları, göl, kıyı ve denizler, parklar ve koruma alanları ve kentsel arazi değerlerinin belirlenmesinde kullanılabilir. Ancak bu yaklaşımların tamamı, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu emlak, işgücü, tarım ve orman ürünleri gibi piyasalarının var olması durumunda doğru sonuç verebilir. Yöntemlerin uygulanması ile elde edilecek sonuçların güvenilirliği, büyük ölçüde çalışmada kullanılan verilerin güvenilirliğine bağlıdır. Ülkemizde bu verilerin hemen tamamının araştırmacılar tarafından doğrudan alandan toplanması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu da DKM'nin geliştirilmesi yolundaki çalışmaların en önemli güçlüğü olacaktır.

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak zengin doğal kaynaklara sahip olup, 2000'li yıllarda dünyada doğal kaynak korumasının ön plana çıkaracağı bilinciyle şimdiden etkin tedbirleri geliştiren çalışmalara başlamak zorundadır. Türkiye, ekonomik ve ekolojik kararların birlikte ele alındığı ve koruma-kullanma dengesini sağlayarak sürekli ve dengeli bir ekonomik kalkınma modeli içinde gelişmesini sürdürmelidir. Türkiye'de doğal kaynakların ekonomik faaliyetlerle bozulması ve azalması, kaynakların kalitesinin düşmüş ve kıtlık derecesini arttırmıştır. SK için bir yandan büyümenin sürdürülmesi, nitelikçe farklılaştırılması ve diğer yandan da

kaynak tabanının korunması ve geliştirilmesine yönelik çevre ve kalkınma politikasının izlenmesi gerekmektedir (20).

Günümüzde ekonomik esaslara dayalı makro ve mikro düzeyde kaynak yönetim sisteminin oluşturulması, kıt olan kaynakların değerlerinin saptanması ve bunun için üretim ve tüketim noktalarının gözden geçirilmesi geliştirilmesi gereklidir. Bütün OECD ülkelerindeki yeni anlayış; çevrenin daha etkin olarak korunabilmesi için piyasa mekanizmasının kaynak yönetiminde yaygın kullanılmasına olanak sağlamaktır. Bunun için, üretim ve tüketim noktaları gözönüne alınarak; kurumların işletme muhasebesine, DKM'nin dahil edilmesi ve doğal kaynakların GSMH hesapları içinde değerlendirilmesi gerekir. Çevre koruma açısından doğal kaynakların değerlerinin belirlenmesi ve bunların milli gelir hesabına yansıtılması projesi konusunda, OECD ülkelerinde yapılan araştırmaların ülkemiz koşulları gözönüne alınarak değerlendirilmesi ve bunların ülke koşullarına adapte edilmesi gerekmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, ülkemizde DKM'nin oluşturulması için yapılması gereken metodoloji oluşturma, veri toplama ve değerlendirme yöntemlerinin ana hatları kısaca incelenmiştir. Mevcut ekonomik yapının değiştirilerek sürdürülebilir bir hale getirilmesi, gelecek kuşaklara daha fazla yıpranmamış bir çevre ve sosyal yapının bırakılması için gereklidir. Bunun için 2000'li yıllarda ülkemizde ÇEMES'nin altyapısının oluşturulması gerekli görülmektedir. Çevrenin 2000'li yıllarda daha yoğun bir baskı altında kalacağı açıktır. Bunun çözümü için, ekonomi-çevre entegrasyonunun sağlanması gerekli olup, sorunun bugüne kadar olduğu gibi sadece ekonomik yönden çözümü, çevresel felaketlere neden olabilecektir.

Türkiye'de hem fiziksel DKM, hem de parasal DKM'nin birlikte ve birbirine entegre edilebilecek biçimde oluşturulması gerekmektedir. Doğal kaynak tahripleri ve kirlilik zararlarının milli gelir hesaplarına entegre edilmesi veya uydu muhasebe hesapları sisteminin geliştirilmesi gerekir. Böylece çevre kirliliği ve doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımının neden olduğu refah kayıpları ile kaynaklardaki yıpranmalar hem fiziksel, hem de parasal değerlerle ölçülmüş olacaktır. MMS'nde yapılacak düzeltmelerle sürdürülebilir gelirin ölçülmesi, ekonomide sürdürülebilirliğin sağlanması için önemli bir aşama olacaktır. Bu kapsamda DKM'nin ekonominin bütün sektörlerine aynı zamanda uygulanması yerine, bunun öncelikle sektörel düzeyde yapılması ve daha sonra bu çalışmaların birleştirilmesi ile çevre ve ekonominin entegrasyonu sağlanmalıdır. Çevre sorunlarının sosyal maliyetlerinin MMS'ne dahil edilmesi için öncelikle su, toprak ve hava kirliliği ile tarım, orman, su ürünleri, çayır ve meralar gibi kaynakların fiziksel muhasebesinin yapılması gerekli olacaktır. Bu çalışmanın ekonominin bütün sektörlerinde aşama aşama

tamamlanması ile çevre sorunlarının toplumda neden olduğu zararlar, ekonomik refah kavramının ölçümüne entegre edilmiş olacaktır. Bu aşamaya geçilinceye kadar, zayıf sürdürülebilirlik testi olarak tanımlanan ve insan yapısı sermaye ile doğal kaynaklardaki yıpranma için tasarruflardan gelecek nesiller için ayrılması gereken bir tazminat olarak görülen amortismanın belirlenmesi ve bunun makro ekonomik ölçütlerin hesaplanmasında dikkate alınması sağlanabilir.

Bu çalışma, ülkemizde öncelikle doğal kaynak envanterlerinin hazırlanması, fiziksel DKM ve daha sonra da çevre ve ekonomik muhasebenin entegre edilmesinin önemini ve gerekliliğini vurgulamakta ve bunun nasıl başarılabileceğini ana hatları ile ortaya koymaktadır. Bunun için öncelikle çalışmada kısaca incelenen yaklaşımların çeşitli disiplinlerden konu uzmanlarının katılımı ile oluşturulacak ekip tarafından kapsamlı olarak incelenmesi ve tartışılması ile ülkemizde uygulanabilecek DKM'nin teorik altyapısının oluşturulması gereklidir. Daha sonraki aşamada ise ÇEMES'nin teknik ve teknolojik altyapısının geliştirilmesine çalışılmalıdır. Çevrenin ekonomik sisteme entegre edilebilmesi için, öncelikle ulusal çevre politikasını yürütmekle görevli kuruluşların bu işi yıllık faaliyetleri arasına dahil etmeleri, bunun için yeterli kaynak sağlanmaları, teknik donanımı kurmaları ve nitelikli işgücünü yetiştirmeleri gereklidir. Bu çalışmalar için gerekli olan finansman ise, ulusal kaynakların yanısıra uluslararası kuruluşlardan sağlanabilecek yardımlar, hibeler ve kredilerle temin edilebilecektir. Çünkü OECD, BM, Dünya Bankası ve WRI gibi kuruluşların makro ekonomik ölçütlerin hesaplanmasında standardizasyon sağlama yönündeki girişimleri sürmektedir. Bu alanda önemli gelişmeler sağlanmışsa da, ülkeler arasında yöntem farklılıkları devam etmektedir. Kullanılan yöntemlerdeki farklılıklar yanında, bu amaçla kullanılan verilerin varlığı ve güvenilirliği de büyük ölçüde farklılık göstermekte olup, bu da uluslararası karşılaştırmaları anlamsız olmasına neden olmaktadır. Bu koşullarda ülkemizde MMS'nin yukarıda tanımlanan şekilde yeniden gözden geçirmesi ve gerekli düzeltmeler için altyapı kurulması ve geliştirilmesi, ulusal ve uluslararası düzeylerdeki sorumlulukların yerine getirilebilmesi ve çevre koruma yaklaşımlarının tamamen ekonomik sistemle entegre edilmesi yönlerinden gerekli ve yararlı görülmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1 Tanrıvermiş, H., 1999. Çevrenin Ekonomik Sisteme Entegrasyonu ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Türkiye'de Çevre Kirlenmesi Öncelikleri III Sempozyumu, Cilt:II, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli, s.641-654.
- 2 Turner, R.K., Pearce, D.W. and Bateman, I.,1994. Environmental Economics An Elementary Introduction, TJ Press Ltd, Cornwall, UK.
- 3 Tanrıvermiş, H., 1996. Çevresel Malların ve Kirlilik Zararlarının Değerlerinin Biçilmesinde Kullanılan Yöntemler ve Bu Yöntemlerin Türkiye'de Uygulanabilirliği, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Ekonomik Yaklaşım, Cilt:8, Sayı:24-25:81-145 İlkbahar-Yaz'97, Ankara.

- 4 Kula, E., 1994. Economics of Natural Resources the Environment and Policies, Second Edition, Chapman and Hall, London, UK.
- 5 Pearce, D.W., Markandaya, A. and Barbier, E.B.,1990. Blueprint For A Green Economy, Fourth Printing, Earthscan Publication Ltd., London, UK.
- 6 Pearce, D.W. and Turner, R.K.,1990. Economics of Natural Resources and the Environment, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA.
- 7 Fisunoğlu, M. 1989. Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, s.39-58.
- 8 Tanrıvermiş, H., 1996. Sanayinin Neden Olduğu Çevre Kirliliğinin Tarıma Verdiği Zararların Değerinin Biçilmesi: Samsun Gübre ve Karadeniz Bakır Sanayileri Örneği, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- 9 Anonymous, 1992. Natural Resources Accounting in OECD Countries, OECD Environment Committee, Round Table Presentation of Ongoing Work in Member Countries September 25-28, Canada.
- 10 Martinez, A., 1987. Ecological Economics Energy Environment and Society, Oxford, UK.
- 11 Demirci, R., Arıkan, R. ve Erdoğan, İ.B., 1992. Genel Ekonomi Mikro-Makro, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- 12 İnan, İ.H., 1995. Temel Ekonomi, Genişletilmiş İkinci Baskı, Tekirdağ.
- 13 Ceylan, T., 1995. Sürdürülebilir Kalkınma, İçinde: Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum, Eds:T.İşğüden, F.Ercan ve M.Türkay, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- 14 Nath, B. and Talay, İ., 1995. Ethics of North-South Divide and Their Environmental Consequences, In: Proc. UNESCO International Symposium Environmental Ethics, İstanbul, Turkey.
- 15 Nicoletti, A., 1994. Core Concepts in Sustainable Development, Societa Editrice Esculapio, Bologna, Italy.
- 16 Demir, A., 1988. Doğal Çevre Tahripleri-Ekonomi İlişkileri Üzerine Bir Araştırma, A.Ü.S.B.F.Dergisi Cilt:28, Sayı:1-2'den Ayrı Basım, A.Ü.S.B.F. ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- 17 Ertürk, H., 1996. Çevre Bilimlerine Giriş, U.Ü.Güçlendirme Vakfı Yayın No:10, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadı ve Muh. Araşt. ve Uyg. Merkezi Yayın No:10, Bursa.
- 18 Brown, L., Postel, S. and Flaxin, C., 1992. Environmentally Sustainable Development: Building on Brutland, UNESCO, Belgium.
- 19 Brown, L.R. et al, 1993. Dünyanın Durumu, Worldwatch Enstitüsü Raporu (Çev.Yaman-Fehiman Köseoğlu), TEMA Vakfı Yayın No:4, İstanbul.
- 20 Brutland, G.H. et al, 1987. Our Common Future, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford, UK.
- 21 Faeth, P., 1993. An Economic Framework For Evaluating Agricultural Policy and Sustainability of Production Systems, Agriculture Ecosystems and Environment Vol:46:161-173.
- 22 Eraktan, S., 1991. Ekonomi II, III.Baskı, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları:1231, Ders Kitabı:353, Ankara.
- 23 Uluatam, Ö., 1995. Makro İktisat, Genişletilmiş 8. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.
- 24 Ahmad, Y., Serafy, S.E. and Lutz, E., 1992. Environmental Accounting for Sustainable Development, The World Bank, Washington D.C., USA.

- 25 Anonymous, 1995. Doğal Kaynak Muhasebesi, DİE Su İstatistikleri ve Doğal Kaynak Muhasebesi Şubesi (Yayınlanmamış-Doküman), Ankara.
- 26 Bartelmus, P., Lutz, E. and Schweinfest, S., 1992. Integrated Environmental and Economic Accounting A Case Study for Papua New Guinea, The World Bank Environment Department, Environmental Working Paper No:54, Washington D.C., USA.
- 27 Peskin, H.M. and Lutz, E., 1990. A Survey of Resource and Environmental Accounting in Industrialized Countries, The World Bank Environment Dept., Environmental Working Paper No:37, Washington D.C., USA.
- 28 Repetto, R., 1992. Natural Resource Accounting-Operationalizing Sustainable Development For Alberta, Presented at the Forestry and Environment: Economic Perspective Conference, March 9-12, Alberta.
- 29 Dixon, J., Scura, L.F., Carpenter, R.A. and Sherman, P., 1994. Economics Analysis of Environmental Impacts, Published In Association With The Asian Development Bank and The World Bank, Earthscan Publication Ltd., London UK.
- 30 Tongeren, J.V., Schweinfest, S. and Lutz, E., 1991. Integrated Environmental and Economic Accounting A Case Study for Mexico, The World Bank Environment Department, Environmental Working Paper No:50, Washington D.C., USA.
- 31 Smith, C., 1994. Economic Development Growth and Welfare, The Macmillan Press Ltd., London, UK.
- 32 Stahmer, C., 1996. Environmental Accounting For Sustainable Development: System For Integrated and Economic Accounting (SEEA) Conceptual and Theoretical Issues, Journal of Economic Cooperation Among Islamic Countries, Vol:17, No:1-2:133-154, January/April 1996, Cairo, Arab Republic of Egypt.
- 33 Anonymous 1991. Environmental Economic Evaluation of Projects and Policies for Sustainable Development, The World Bank Environment Department, Environmental Working Paper No:24, Washington D.C., USA.
- 34 Baş, İ.M., 1992. Çevre Muhasebesi Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Olarak Ulusal Hesapların Hazırlanmasında İleri Bir Yöntem, Banka ve Ekonomik Yorumlar Yıl:29, Sayı:8/9/10:69-75.
- 35 Anonymous, 1991. Taking Nature into Account, A Report By The Commission For Environmental Accounting, Ministry of Finance, Stockholm.
- 36 Hatcher, R.L., 1996. Local Indicators For Sustainability: Measuring The Human Ecosystem, In: Sustainable Development, Edited By B. Nath, L. Hens and D. Devuyt, Vub Press, Belgium.
- 37 Anonymous, 1995. DİE Su İstatistikleri ve Doğal Kaynak Muhasebesi Şubesi Çalışma Kapsamı, DİE, (Yayınlanmamış-Doküman), Ankara.
- 38 Anonymous, 1989. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1989-1994), DPT Yayın No:2174, Ankara.
- 39 Anonymous, 1995. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT, Ankara.
- 40 Anonymous, 2000. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), DPT, Ankara.
- 41 Pearce, D. et al, 1994. Blueprint 3 Measuring Sustainable Development, Centre For Social and Economic Research on Global Environment (CSERGE), Earthscan Publication Ltd., London, UK.
- 42 Tannıvermiş, H., 1997. Türkiye'de Çevre Politikaları, TKK Kooperatifçilik, Sayı:118 (Baskıda), Ankara.

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU ORGANLARI

YÖNETİM KURULU

- Başkan** : Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Gazi Üniversitesi İİBF. Öğretim Üyesi
- Başkan Yrd.** : Dr. Selim YÜCEL
T. Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdür Yardımcısı
- Muhasip Üye** : Yrd. Doç. Dr. Nurettin PARILTI
G.Ü.İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye** : Prof. Dr. Kadir ARICI
Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Müdürü
- Üye** : Prof. Dr. Burhan AYKAÇ
G.Ü.İ.İ.B.F. Dekanı
- Üye** : Doç. Dr. Nevzat AYPEK
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : Erol DOK
Ziraat Yüksek Mühendisi, İş Adamı
- Üye** : Prof. Dr. Celal ER
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : İrfan GÜNDOĞDU
T.Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği Genel Müdürlüğü
İdari İşler Müdürü
- Üye** : Yavuz KOCA
T.M.O. Genel Müdür Yardımcısı
- Üye** : Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : Dr. Eyüp SERİN
Pankobirlik Genel Müdürlüğü Ticaret Müdür Yardımcısı
- Üye** : Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : Nevzat USLUCAN
T.K.B. TÜGEM Daire Başkanı

DENETLEME KURULU

- Başkan** : Özdemir ÜNSAL
Emekli Bankacı
- Üye** : Erol DEMİR
Mali Müşavir
- Üye** : Durmuş YURTOĞLU
Pankobirlik Genel Müdürlüğü Ticaret Müdürü

HAYSİYET DİVANI

- Başkan** : Nurettin HAZAR
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı
- Üye** : Vedat KOÇ
T.Tarım Kredi Koop Sakarya Bölge Müdürü
- Üye** : Hüsnü POYRAZ
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı

*Yönetim Kurulu herhangi bir maaş, ücret ve hakkı huzur almamaktadır.
Kurum organlarının üyelerinin isimleri soyadı sırasıyla yazılmıştır.*

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU'NUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYATI

1. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu Uygulamasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler)	1.800.000 TL.
2. Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	1.200.000 TL.
3. Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	1.800.000 TL.
4. Kooperatifçilik ve İllokul (Yayın No. 38)	1.200.000 TL.
5. Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	1.200.000 TL.
6. Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	1.800.000 TL.
7. Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 42)	1.200.000 TL.
8. Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	1.800.000 TL.
9. X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 44)	1.800.000 TL.
10. Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	1.200.000 TL.
11. The Cooperative Movement in Turkey and Its Expected Development (Yayın No. 46)	1.200.000 TL.
12. Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	2.400.000 TL.
13. Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	2.400.000 TL.
14. Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	1.800.000 TL.
15. Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	1.800.000 TL.
16. Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	1.200.000 TL.
17. Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	1.800.000 TL.
18. XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 57)	2.400.000 TL.
19. XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers (Yayın No. 59)	2.400.000 TL.
20. Türkiye'de Kooperatifin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	2.400.000 TL.
21. Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	1.800.000 TL.
22. Marketin Functions On Foreign Trade in Turkey and In The United States of America (Yayın No. 63)	2.400.000 TL.
23. "Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri - Seminer - Tebliğler (Yayın No. 64)	1.800.000 TL.
24. "Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri - Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65)	1.800.000 TL.
25. "Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Seminer Tebliğler (Yayın No. 65)	1.800.000 TL.
26. XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 67)	1.800.000 TL.
27. XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers (Yayın No. 68)	2.400.000 TL.
28. Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma (Yayın No. 70)	2.400.000 TL.
29. Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	2.400.000 TL.
30. Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72)	2.400.000 TL.
31. Türkiye'de Sendikali Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerin Durumu ve Gelişme İmkanları - Araştırma (Yayın No. 73)	2.400.000 TL.
32. Yeni Seminer - Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı)	2.400.000 TL.
33. Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topuluğu Bünyesine Entegrasyonu -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 74)	1.800.000 TL.
34. "Kooperatifler ve Özelleştirme" - Seminer Tebliğleri (Yayın No. 75)	1.800.000 TL.
35. XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 76)	1.800.000 TL.
36. XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No. 77)	2.400.000 TL.
37. Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Yayın No. 78) (1991 Yılı)	2.500.000 TL.
38. 1992 Kooperatifçilik Yılı (Yayın No. 80)	2.500.000 TL.
39. XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğleri (Yayın No. 81)	3.000.000 TL.
40. XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğleri (Yayın No. 82)	3.000.000 TL.
41. Milli Hakimiyetin İktisadi, Sosyal ve Kültürel Temelleri Sempozyumu Tebliğleri (Yayın No. 83)	3.000.000 TL.
42. 1983 Kooperatifçilik Yılı (Yayın No. 84)	2.400.000 TL.
43. 1994 Kooperatifçilik Yılı (Yayın No. 85)	5.000.000 TL.
44. XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 86)	5.000.000 TL.
45. XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No. 87)	5.000.000 TL.
46. Türkiye'de Kooperatifçilik (Yayın No. 88)	5.000.000 TL.
47. XVI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 89)	1.800.000 TL.
48. XVI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No. 90)	5.000.000 TL.
49. Trakya'da Kırsal Kesimin Örgütlenmesinde Tarım Kooperatifleri, Üretici Birlikleri ve Köylere Hizmet Gödürme Birliklerinin Rolü (Yayın No: 91)	3.000.000 TL.
50. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Türk Kooperatifçilik Kurumu (Yayın No: 92)	2.000.000 TL.
51. Türkiye'de Çevre ve Koruma Sürdürülebilir Kalkınmada Kooperatifleri Rolü ve Önemi (Yayın No: 93)	3.000.000 TL.
52. XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No: 94)	5.000.000 TL.
53. XVII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No: 95)	5.000.000 TL.
<i>Not: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, öğrenci, öğretmen ve öğretim üyelerine %25 iskontolu olarak satılır.</i>	5.000.000 TL.

KARINCA DERGİLER	KOOPERATİFÇİLİK KARINCA	COOPERATION KARDEŞ		İN TÜRKİYE
Adet (TL)	3.000.000	Karınca'nın Eki	4.800.000	12.000.000
Adet (\$)	2	olup parasızdır.	4	8
Adet (EURO)	2,5		5	10
Yıllık (TL)	30.000.000		19.200.000	24.000.000
	(12 sayı ve Karınca Kardeş)		(4 Sayı)	(2 Sayı)

Yayın İsteme Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu Basın, Yayın, Araştırma, Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi
Mithatpaşa Caddesi No. 38/A 0642 • Tel: 0.312. 435 98 99 - 435 96 91 • Fax: 0.312. 430 42 92

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Mithatpaşa Şb. 609442 - ANKARA

Not: PTT ile yayın isteyenlerin; PTT masrafı dahil, yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri halinde yayınlar ödemeli olarak gönderilir.